

Iv. Javakishvili Tbilisi State University
Arn. Chikobava Institute of Linguistics

Tedo Uturgaidze

Issues of Georgian language System

Tbilisi
2016

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო
უნივერსიტეტი
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების
ინსტიტუტი

თედო უთურგაიძე

ქართული ენობრივი სისტემის საკითხები

თბილისი
2016

ნაშრომში განხილულია ქართული გრამატიკის რამდენიმე საკითხი, რომელთაგან უფრო ვრცლად არის წარმოდგენილი ზმნათა პირის ნიშნების ინვერსიის შესაძლებლობა მედიოპასივითა და სტატიკურ ვნებითა I სერიისა და აქტივითა III სერიის ფორმებში.

არის ცდა – საერთო წესებით აღინეროს აქტანტთა მორფოლოგიური და სინტაქსური მიმართებები ზმნა-შემასმენლებთან.

პირველად კაუზატივთა კონვერსიული პასივების ორი მოდელის არსებობა (ი- პრეფიქსითა და -დ სუფიქსით) ახსნილია მარცვალთან დაკავშირებული მორფონოლოგიური ცვლილებებით.

სამპირიან აქტივთა უღლების პარადიგმებში კი გამოვლენილია ფორმები, რომლებშიც პირცვალებადი ირიბის გვერდით წარმოდგენილია უცვლელად I ან II პირში მდგარი პირდაპირი ობიექტი და, პირიქით, როცა I ან II პირში უცვლელად მდგარი ირიბის გვერდით დგას პირცვალებადი პირდაპირი ობიექტი, რაც საჭიროა როგორც პარადიგმათა სისრულისათვის, ისე კოორდინაციის სინტაქსურ თეორიაში გასათვალისწინებლად.

კომპიუტერული უზრუნველყოფა რ. პაპიაშვილი

გარეკანის დიზაინერი თ. ჩირინაშვილი

© ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტი
არნოლდ ჩიქობავას სახელობის ენათმეცნიერების ინსტიტუტი, 2016

ISBN 978-9941-13-551-4

წინასიტყვაობა

ნაშრომის ძირითადი ნაწილი ეძღვნება გრამატიკულ პირთა ინვერსიას – მოვლენას, რომელიც მოულოდნელია ენის სისტემის მიხედვით.

ინვერსია არ გამოიყვანება პირთა მარკირების ენაში მოქმედი სისტემიდან; მას გამართლება ეძებნება აქტანტთა შორის სინამდვილეში არსებული ურთიერთობით, რაც განისაზღვრება ცნობილი დებულებებით: სუბიექტი არის მოქმედების ჩამდენი, ობიექტი კი არის სამოქმედო აქტანტი-პაციენსი ან ის აქტანტი, რომლისთვისაც ხდება მოქმედება – ბენეფაქტივი.

სინამდვილე დამოკიდებულია ცხოვრებისეული გამოცდილება: „ის მხატავს მე“ წინადადებაში სუბიექტია მოქმედი აქტანტი – ვინც მხატავს – „ის“, „მე“ კი სამოქმედო აქტანტია, შესაბამისად მ-ხატავს-ს ფორმაში -ს სუფიქსი სუბიექტის ნიშანია, მ- პრეფიქსი კი – ობიექტის ნიშანი. სუბიექტი დგას სახელობით ბრუნვაში, ობიექტი კი მიცემით ბრუნვაში.

სხვა ტიპის წინადადებებში, როგორიცაა: „მე მწამს ის“ და „მე მიხილავს ის“, ცხოვრებისეული მიმართებები ინვერსიის თეორიით ანალოგიურია – არის მოქმედი და არის სამოქმედო: „მე“ ორივეგან მოქმედია, რადგან „მე მწამს“ და „მე მიხილავს“ – „მე“ მოქმედებს, ხოლო ის, რაც „მწამს“ და „მიხილავს“ უდავოდ ობიექტებია.

ცხოვრებისეულისაგან განსხვავებული აღმოჩნდა გრამატიკული მიმართება: თუ მ-ხატავს-ს ფორმაში მ- ობიექტის ნიშანი იყო მ-წამს-ს და მ-მიხილავს-ს ფორმებში ეს ნიშანი მოქმედის, ანუ სუბიექტის ნიშანია; ასევე თუ მ-ხატავს-ს ფორმაში -ს სუბიექტის ნიშანი იყო, მ-წამს-ს და მ-მიხილავს-ს ფორმებში ის უდავოდ ობიექტის ნიშანია. სახეზეა ინვერსია: რაც სუბიექტს გამოხატავდა მხატავს ტიპის ფორმებში, ის მწამს და მიხილავს ტიპის ფორმებში ობიექტს გამოხატავს და ის, რაც ობიექტს გამოხატავდა მხატავს ტიპის ზმნებში, ის მწამს და

მიხილავს ზმნებში სუბიექტს გამოხატავს. აი, ნ. მარის განცხადება ამ ფორმათა შესახებ: „Суффикс логического объекта -ს появляется при логическом субъекте выражаемом префиксом: მ-იხილავს-ს "я видел его", მ-ნამ-ს "я верую в него" (ნ. მარი, 1925, §145, 2).

ასეთი მიდგომით ყალიბდებოდა ენის ელემენტების მორფოლოგიურ და სინტაქსურ ურთიერთობათა წესები, რაც, ბუნებრივია, ხელს უშლიდა კონსექვენტურობის პრინციპის განხორციელებას ენობრივი სისტემის აღწერაში – ინვერსიული მიმართებებისთვის ძირითადი წესებისგან განსხვავებული წესები იქმნებოდა.

პირის ნიშანთა ინვერსიის დაშვებამ გავლენა იქონია არა-ინვერსიულად მიჩნეულ ფორმათა პირის ნიშნების კვალიფიკაციაზეც, კერძოდ, გაუმართლებლად იქნა მიჩნეული ვ-პრეფიქსი (S₁) აგენსისა და პაციენსის ნიშნად ვ-ს-ტანჯავ და ვ-იტანჯვი ფორმებში, ასევე მ-პრეფიქსი (O₁) მ-სჯის აქტივში და მ-იყვარს მედიოპასივში და ა. შ.

ერთი და იგივე პრეფიქსები აქტივთა და არააქტივთა წყვილებში ამ შენიშვნებით არამართებულად იქნა მიჩნეული რეალობის პოზიციიდან, რასაც შედეგად მოჰყვა მორფოლოგიური წესებისგან დამოუკიდებელი სინტაქსური წესები.

ჩვენი მიზანია კონსექვენტურობის პრინციპის დაცვით ინვერსიის გამორიცხვა ენობრივი სისტემის აღწერიდან და საერთო წესების ჩვენება მორფოლოგიურ და სინტაქსურ დონეთა ელემენტების ურთიერთობაში.

ნაშრომში აგრეთვე წარმოდგენილია მორფონოლოგიურ მოთხოვნათა შესაბამისად ი-პრეფიქსიანი და -დ სუფიქსიანი ფორმების ანალიზი პირველად კაუზატივთა კონვერსიულ პასივებში.

განხილულია საშუალო გვარის ზმნათა ჯგუფები უღლებებაში დამახასიათებელი დეფექტების მიხედვით (მწკრივნაკლულობა, ორპირიანად ტრანსლირების უუნარობა, სინთეტური წარმოების დაკარგვა ისტორიულად და აღწერით ფორმებზე გადასვლა...).

საშუალო გვარის ზმნებს სტატიკური ბუნების გამო ასპექტის კატეგორია არა აქვთ, ამიტომაც ვერ გუობენ ზმნისწინებს (წუხს, წვალობს, ჩქარობს... წევს, დგას, ჩანს). აქვეა განხილული უღლებაში დინამიკურ ზმნათა მოდელზე გადასვლის შემთხვევები, როდესაც მედიუმთა არსებითი თვისებები არ იცვლება და ზმნისწინებს სხვა ფუნქცია ეძლევა.

ცალკე განიხილება სამპირიან აქტივთა უღლების პარადიგმები პირუცველი I ან II პირის რომელიმე ობიექტით.

პირის ნიშანთა „ინვერსია“ ქართულ ზმნაში

სამეცნიერო ლიტერატურაში ტერმინი *ინვერსია* უკავშირდება ქართული ზმნის აქტანტთა მარკირების ზოგადი წესის შებრუნებას, როცა გარკვეული ჯგუფების ზმნებში სუბიექტის ნიშანს იღებს ობიექტური აქტანტი და იმავედროულად ობიექტის ნიშნით გამოიხატება სუბიექტი.

ზოგი მკვლევრის მტკიცებით, მხოლოდ ერთი ჯგუფის ზმნებში ხდება პირთა ინვერსია, კერძოდ, აქტივთა მესამე სერიის ფორმებში (ა. შანიძე), ზოგის მტკიცებით კი – როგორც აქტივთა III სერიის ფორმებში, ისე რიგ გარდაუვალ ზმნათა (სტატიკურ ვნებითა და მედიოპასივთა) I სერიის ფორმებში (არნ. ჩიქობავა).

რას ემყარება ქართული ზმნის აქტანტთა მარკირების ზოგადი წესი, რომლის შებრუნება ივარაუდება ინვერსიულ ფორმებში? რომელი კატეგორია ანაწილებს (განკარგავს) პირთა ნიშნებს ზმნაში?

აუცილებელია „ზოგადი წესისთვის“ მყარი საფუძვლის შექმნა, რათა ასევე მყარი იყოს მასთან მიმართებით გამოყვანილი ინვერსიის წესები: თუ ცალსახად ჩამოყალიბდება პირმიმართ აქტანტთა – სუბიექტისა და ობიექტთა მარკირების წესები, გასაგებია, აღარც პირის ნიშანთა ინვერსიის განსაზღვრა გაჭირდება.

სუბიექტის ნიშნები ცალსახად განისაზღვრება ერთპირიან ზმნებში, სანიშნოდ ვიღებთ მხოლოდ I პირის ფორმებს: ვ-კვდები, ვ-დგები; ვ-იმალები, ვ-იტანჯები; ვ-მცირდები, ვ-ძლიერდები (ძვ. ქართულით: და-ვ-გლახაკენ, გან-ვ-დიდენ); ვ-ჩან, ვ-დგა; ვ-ტირ, ვ-ძრნი... გვარის მიხედვით აქ წარმოვადგინეთ პასივთა და მედიუმთა ერთპირიანი ფორმები; მეორე მხრით, ისინი განეკუთვნებიან ნეიტრალური კაუზაციის ჯგუფის ზმნებს, სადაც მოქმედება ხორციელდება დამოუკიდებლად, სხვა პირის გავლენის გარეშე – ზმნათა ფორმებით სუბიექტის გარდა სხვა პირი არ ივარაუდება.

ერთპირიანი ფორმები წარმოვადგინეთ გვარისა და კა-
უზაციის კატეგორიათა მიხედვით. ამავე კატეგორიათა მი-
ხედვით მივუდგებით პირის ნიშანთა მარკირებას ორ- და სამპი-
რიან ზმნებში, რათა გავარკვეოთ, ზმნის რომელი კატეგორია
განკარგავს ქმედებაში ჩართული აქტანტების ნიშნებს ზმნათა
ფორმებში.

დასმული კითხვის პასუხზეა დამოკიდებული, რამდენად
მოვა შესაბამისობაში მორფოლოგიური და სინტაქსური ანალი-
ზის შედეგები, ანუ რამდენად შეესაბამებიან ერთიმეორეს წინა-
დადების წევრები თავისი ფუნქციით ზმნის ფორმით გამოხატულ
პირის ნიშნებს, რომლებიც აქტანტთა მიხედვით გამოიყოფა მორ-
ფოლოგიურ ანალიზში.

თეორიულად წინააღმდეგობა ან რაიმე გან-
სხვავება მოსალოდნელი არ არის, რადგან მორფო-
ლოგიაში აქტანტთა მარკირების წესების დადგენა ზმნის ფორმა-
ში, ერთი მხრით, და წინადადებაში წევრთა ფუნქციის მიხედვით
კვალიფიკაცია, მეორე მხრით, საერთო წესით ხდება. მაშასადა-
მე, უნდა გამოიყოს ის კატეგორია, რომელიც განკარგავს ზმნურ
ქმედებაში ჩართული აქტანტების ნიშნებს ზმნათა ფორმებში და
შესაბამისობაში მოჰყავს ისინი წინადადების განსხვავებული
ფუნქციის მქონე წევრებთან.

ქართულ სამეცნიერო ლიტერატურაში გაზიარებულია დე-
ბულება: „პირი, რომელიც ზმნის ფორმაში მოქმედების ჩა-
მდენად (ხ. ჩ. – თ. უ.) არის წარმოდგენილი, სუბიექტურია,
ხოლო ის პირი, რომელიც ფორმაში გამოხატულია, მაგრამ მოქ-
მედად არ არის გამოყვანილი (ხ. ჩ. – თ. უ.) ობიექტ-
ტურია“ (ა. შანიძე, 1973, §208).

რაც შეეხება პასივებს (ვნებითი გვარის ზმნებს), ა. შანი-
ძისთვის ამ ფორმებშიც ქმედების შემსრულებელი სუბი-
ექტია: „თუ ვნებითი ერთპირიანია, ეს ერთი პირი სუბიექტურია
(„ვთბები“) და თუ ორპირიანია, მაშინ გრამატიკის თვალსაზრი-
სით ასეთი ურთიერთობაა მათ შორის: ერთი პირი სუბიექტურია,
მეორე – ირიბ-ობიექტური „ვუთბები“ (მე მას)“ (ა. შანიძე, 1973,
§345).

არნ. ჩიქობავასთვისაც სუბიექტი აქტიურ ზმნებში არის მოქმედი აქტანტი: „ქართულ ზმნას შეუძლია საგანგებო თავსართ-ბოლოსართებით აღნიშნოს: ვინ არის მოქმედი და ვი-ზე (რაზე) ვრცელდება ეს მოქმედება, ე. ი. ზმნას შეუძლია აჩვენოს სუბიექტი და ობიექტი მოქმედებისა“ (არნ. ჩიქობავა, 2008, 56).

არნ. ჩიქობავასთვის არსებითია: „მოქმედება წარმოიდგინება მოქმედის თვალსაზრისით (სუბიექტიდან ამოსვლით) თუ მოქმედების ობიექტის თვალსაზრისით (სუბიექტისგან განყენებით), ე. ი. ზმნას შეუძლია აჩვენოს გვარები – მოქმედებითი და ვნებითი: ზრდის – იზრდება; უზრდის – ეზრდება...“ (არნ. ჩიქობავა, 2008, 56).

მოქმედების ობიექტის თვალსაზრისით წარმოდგენა (სუბიექტის განყენებით) უთუოდ ვნებითი გვარის ზმნებს ეხება. ამით მკაფიოდ ფიქსირდება, რომ არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისით, პასივთა ფორმებში სუბიექტის ნიშანი ობიექტს გამოხატავს, რაც „მორფოლოგიის უცნაურ მართლმსაჯულებას“ მიეწერება.

უფრო ვრცლად ქვემოთ.

ჯერ დავუბრუნდეთ აქტიურ ზმნებს, რომელთა სუბიექტი, საერთო აზრით, მოქმედების ჩამდენია.

თუ ა. შანიძის ინტერპრეტაციით სხვა კატეგორიებსაც გადავხედავთ, გამოდის, სუბიექტისა და ობიექტის ნიშნებს განკარგავს გვარის კატეგორია. ამ კატეგორიის განსაზღვრისას ზმნური აქტანტების როლი და შესაბამისად მათი ნიშნებიც განანილებულია ქმედებაში აქტანტთა „რეალური“ მონაწილეობის მიხედვით: „მოქმედებითია (აქტიურია) გვარი, რომელიც გვიჩვენებს, რომ გრამატიკულად მოქმედი პირი, რომელსაც სუბიექტურის სახელით ვიცნობთ, იგივეა, რაც რეალურად მოქმედი პირი. და მას მოეპოვება სამოქმედო პირი, პირდაპირ-ობიექტურის სახელით ცნობილი; მაგალითი, „ვაგორებ“ (მე მას)“ (ა. შანიძე, 1973, §344, ხაზი ჩ. – თ. უ.).

„რეალურად მოქმედი პირის“ გრამატიკული კვალიფიკაცია იცვლება კონტაქტის კატეგორიის განსა-

ზღვრისას: ა. შანიძე ცალსახად აფიქსირებს ირიბი ობიექტის, როგორც ქმედების „უშუალო შემსრულებლის“, როლს შუალობითი კონტაქტის ფორმებში: „უშუალო კონტაქტის ფორმა ერთ მოქმედ პირს გულისხმობს, რომელიც სუბიექტურის სახელით არის ცნობილი და რომელსაც უშუალოდ აქვს საქმე პირდაპირ-ობიექტურ პირთან (ან პირდაპირ ობიექტთან). შუალობითი კონტაქტისა კი ორ მოქმედ პირს გულისხმობს: ერთს ხელმძღვანელს (ანუ ორგანიზატორს), მეორეს შემსრულებელს (ანუ ეგზეკუტორს). ამათგან ხელმძღვანელი სუბიექტად მიდის, მოქმედების უშუალო შემსრულებელი (ეგზეკუტორი) კი – ირიბ ობიექტად“ (ა. შანიძე, 1973, §422; ხაზი ჩ. – თ. უ.)

თუ ამოვალთ იქიდან, რომ შეუძლებელია ერთი ზმნის ფორმაში (გინდაც შუალობითი კონტაქტის ფორმა იყოს) ორი სუბიექტური პირის მარკირება, ასევე უარსაყოფია „ორი მოქმედი პირის“ პოსტულირება გრამატიკული ანალიზის პროცედურაში, მაშასადამე, ა. შანიძის თეორიაში სუბიექტის განსაზღვრა, როგორც მოქმედების ჩამდენისა, არაადეკვატური აღმოჩნდა შუალობითი კონტაქტის ფორმაში, სადაც „მოქმედების უშუალო შემსრულებელი“ იღებს ირიბი ობიექტის ნიშანს ზმნის ფორმაში, სუბიექტის ნიშნით კი მარკირებულია ქმედების ინიციატორი, რომლის კონკრეტულ მოქმედებას ზმნა საერთოდ არ აფიქსირებს, მას მხოლოდ ირიბი ობიექტის მიერ შესრულებული ქმედების ინიციატორობა მიენერება.

გვარის კატეგორიის მიხედვით სუბიექტისა და ობიექტის განსაზღვრას მოჰყვა ის პოლემიკა, რაც თანამედროვე თეორიებში მიმდინარეობს.

ჯერ კიდევ ანტონ პირველმა „ქართული ღრმატიკის“ მეორე რედაქციაში (1767) ქვემდებარე და დამატება ქმედების რეალური შემსრულებლისა და რეალური სამოქმედო აქტანტის მიხედვით განსაზღვრა: /„მპრნამს უფალი“ (მე)/ ნინადადების „უფალი“ პირდაპირ დამატებად არის მიჩნეული, მაშასადამე, ქვემდებარე, ანტონ პირველის აზრით, გამოდის „მე“ ნევრი, რად-

გან „მე“-ს „ჰრნამს“ (ე. ბაბუნაშვილი, 1970, 222). შედარებით გვიან (1855 წ.) დ. ჩუბინაშვილიც ქმედების განმახორციელებელს აღწევს ქვემდებარის როლს: /„ლომსა ჰსწყურის წყალი“/ წინადადების ქვემდებარედ მიჩნეულია „ლომსა“, რადგან ის არის ქმედების განმახორციელებელი (ა. შანიძე, 1981, 507)*

„უფალი“ (მწამს უფალი) და „წყალი“ (ლომს სწყურის წყალი) ნევრების დამატებად მიჩნევა უთუოდ მოქმედმა „მე“ (მე მწამს) და „ლომსა“ (ლომსა სწყურის) ნევრთა ქმედებამ განაპირობა ანმყო დროის ფორმებში.

ზემოთ აღნიშნულ ნაშრომებში ზმნურ ქმედებაში ჩართულ აქტანტთა როლის განსაზღვრა ხდება სინტაქსური ტერმინებით.

არსებითი განხილვა ქმედებაში ჩართული აქტანტებისა და ზმნის, ანუ შემასმენლის ფორმაში მათი მარკირების წესების შეჯერება ხდება ნ. მარის „ძირითად ტაბულებში“ (ნ. მარი, 1908) და რუსულ ენაზე გამოცემულ „ძველი ქართული სალიტერატურო ენის გრამატიკაში“ (ნ. მარი, 1925).

ნ. მარს შემოაქვს ტერმინები „ლოგიკური სუბიექტი“ და „ლოგიკური ობიექტი“, კერძოდ, აქტიურ მიხილავს (I თურმ.) და მედიოპასიურ მწამს ზმნებში სუბიექტად მიიჩნევენ /მ-/ პრეფიქსით გამოხატულ აქტანტს, ხოლო ობიექტად – /-ს/ სუფიქსით გამოხატულ აქტანტს: „Суффикс логического объекта -с появляется при логическом субъекте выражаемом префиксом: м-ихиლავ-ს „я видел его“, м-წამ-ს „я верую в него“ (ნ. მარი, 1925, §145, 2).

ნ. მარის მსჯელობაშიც „ლოგიკური სუბიექტი“ მოქმედების განმახორციელებელი აქტანტია: „მე მ-იხილავს, მე მ-წამს, მაშასადამე, მოქმედების განმახორციელებელიც „მე“ არის, ასევე რაც მიხილავ-ს და რაც მწამ-ს, ის ობიექტია. კარგად ჩანს, რომ სუბიექტიცა და ობიექტიც განსაზღვრულია გვარის კატეგორიის მიხედვით – ვინც ან რაც მოქმედებს, სუბიექტია, ვისზეც ან რაზეც მოქმედებენ – ობიექტი მოქმედებითი გვარის ზმნებში.

ვნებითი და საშუალი გვარის ზმნებშიც მოქმედი აქტანტი

* ა. შანიძეს ეს წინადადება და მისი ანალიზი მოჰყავს დ. ჩუბინაშვილის მონოგრაფიიდან – Краткая грузинская грамматика, СІІ6, 1855, стр. 53.

იღებს სუბიექტის სტატუსს: ის იმალება, ის ტირის... „ის“ ყველგან მოქმედია და სუბიექტის ნიშანიც ამიტომ აქვსო.

სუბიექტისა და ობიექტის, მათი შესაბამისი ნიშნების განხილვა ზმნათა ფორმებში დეტალურად არის წარმოდგენილი არნ. ჩიქობავას ნაშრომებში*.

არნ. ჩიქობავას თვალსაზრისი ჩამოყალიბებულია ფერეიდნულის ყუ ნაწილაკისადმი მიძღვნილ სტატიაში (1924) და მონოგრაფიაში – „მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში“ (1928).

აქტივთა III სერიის ფორმათა ანალიზით არნ. ჩიქობავა ცდილობს იმის ჩვენებას, რომ ზმნის ფორმა და ამ ფორმაში ჩადებული აზრი არ შეესაბამებიათ ერთიმეორეს: წინადადებაში – „ქართველებს ვაუკაცობა უქნიაყე“ აზრის მიხედვით რეალური ობიექტი „ვაუკაცობა“ ზმნის ფორმაში სუბიექტის -ა სუფიქსით არის გამოხატული, ხოლო რეალურად მოქმედი „ქართველებს“ გამოყვანილია ობიექტად, რომლის სიმრავლეს -ყუ ნაწილაკი გამოხატავს: „ზმნის შინაარსი (=აზრი) ქართველების სუბიექტობაზე მიგვითითებს, მისი ფორმა კი – ობიექტობაზე: „უქნია“ – ზმნის შინაარსი მქმნელის ობიექტად ყოფობას გამორიცხავს, ფორმა კი სუბიექტობას!“ (არნ. ჩიქობავა, შრომები, I, 2010, 36).

ცხადია, ეს ანალიზი გვარის კატეგორიის პოსტულატებს ემყარება. სუბიექტი ის პირია, რომელიც ობიექტზე მოქმედებს, ობიექტი კი სამოქმედო აქტანტია. ასეთი მიდგომა კარგად ჩანს იქვე წარმოდგენილი მსჯელობიდან: „... უქნიაყე-ვის? მათ (ქართველებს): LS გრამატიკულად ობიექტია, მიუხედავად იმისა, რომ ფრაზის შინაარსი სწორედ იმაზე მიგვითითებს, რომ იგი რეალურად მოქმედია – უქნიაყე ქართველებს...“ (იქვე).

არნ. ჩიქობავა ამ სტატიაში საშუალო გვარის ზმნებსაც ამავე მიდგომით განიხილავს: აქუსყე, ჰრწამსყე, ჰნებავსყე, აცყე (=აძსყე მათ) ფორმებში ყე-ს შესახებ აცხადებს: „ეს ნაწილაკი მიგვითითებს ლოლიკურ სუბიექტზე, რომელიც მრავლობი-

* უფრო ადრე ზემოთ განხილულ თვალსაზრისებს ა. შანიძე გამოეხმაურა, მაგრამ განსხვავებული აზრის გამო მის მოსაზრებას გვიან განვიხილავთ.

თი რიცხვის მიცემითი ბრუნვით არის გადმოცემული" (არნ. ჩიქობავა, შრომები, I, 2010, 34).

არნ. ჩიქობავა მონოგრაფიაშიც მარტივი წინადადების საკითხებს განიხილავს გვარის კატეგორიიდან ამოსვლით. ნაშრომში სპეციალური თავი ეძღვნა „ქვემდებარე-დამატების საკითხს ძველ ქართულში“, სადაც შეპირისპირებულია სუბიექტთა და ობიექტთა მარკირება „რეალურ მნიშვნელობებთან“ მიმართებით.

იგი სვამს კითხვას: „არის კი ქართულში სუბიექტი და ობიექტი, თუ – კი, რანაირია (მორფოლოგიურია თუ სინტაქსური, თუ ერთიცა და მეორეც), რა შინაარსი აქვთ ამ ცნებებს – აი, ეს არის სწორედ ძიების საგანი“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 131).

ამ ძიებაში, აცხადებს ის, „... ერთადერთი ამოსავალია მასალის უშუალო ანალიზი“. საანალიზოდ წარმოდგენილია პირველი პირის ვ- პრეფიქსიანი ზმნების ოთხი ჯგუფი, რომლებშიც მე'ს აქტივობა სხვადასხვა ხარისხითაა წარმოდგენილი: ვ-ჰსპობ, ვ-გორავ, ვ-არ, ვ-ისპობი. გვიჩვენებს რა „მე“ სუბიექტის დიამეტრულად განსხვავებულ აქტივობას ვ-ჰსპობ და ვ-ისპობი ფორმებში, იგი წერს: „რეალურად ეს ორი მე, მაშასადამე, არა თუ განსხვავებულია, არამედ პოლარულია ერთურთის მიმართ. ენობრივად კი განსხვავება არსადა ჩანს. ერთსაცა და მეორე შემთხვევაშიც იგი თანაბრად არის აღნიშნული ზმნაში ვ'თი. მე უაღრესად მოქმედი, აქტიური და მე სამოქმედო, ვნებულის, პასიური ერნაირი უფლებით არის აღჭურვილი: ეს უფლება მას ენამ მიანიჭა წინააღმდეგ სინამდვილისა“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 131). ამას არნ. ჩიქობავა „ენის უცნაურ მართლმსაჯულებად“ მიიჩნევს.

ანალოგიურია მსჯელობა ობიექტური პირველი პირის (მე-ს) მ- პრეფიქსიან ფორმებზე. აქაც ფორმები შეპირისპირებულია მ-ს განსხვავებული ფუნქციების მიხედვით (მ-სჯის, მ-ეგულეების, მ-ძულს და მ-იძლევიეს).

თუ მსჯის ფორმაში მ- „რეალურ ობიექტზე“ მიუთითებს, მძულს ფორმაში მ- პრეფიქსით გამოხატული აქტანტი „აქტიური ემოციებითაა აღსავსე“, ხოლო მიძლევიეს ფორმაში მ-

ფუნქციით აქტიურ ვ-ს უთანაბრდება.

აღწერილ ვითარებაზე დამყარებით არნ. ჩიქობავა დაასკვნის: ენა „თანაბარ უფლებებს ანიჭებს იყოლიოს წარმომადგენლად ზმნაში მ-, ის მ-, რომლის ძირითადი დანიშნულებაა სამოქმედო, პასიური მე'ს მაჩვენებელი იყოს – და მხოლოდ“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 135).

„მე'თა შორის სხვაობას ადგილი აქვს სინამდვილის თვალსაზრისით“ (იქვე). საბოლოო დასკვნა ასეთია: „ენობრივი (მორფოლოგიური) კატეგორია არ არის ადეკვატური რეალობის კატეგორიისა, არამედ თავისებური ასახვაა მისი“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 133).

მიუხედავად იმისა, რომ ზმნის პირის მიხედვით კვალიფიკაცია სინტაქსურ მომენტებსაც შეიცავს („ზმნა მინიატურაში შესიტყვებას წარმოადგენს“, გვ. 137), არნ. ჩიქობავას მტკიცებით, „მორფოლოგიური სუბიექტ-ობიექტი არ უდრის სინტაქსურ სუბიექტ-ობიექტს და ამიტომ მათი გარჩევა არა თუ საჭირო, არამედ აუცილებელიცაა“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 137).

აქვე დასმულია საკვანძო კითხვა: „განა შესიტყვებაში სინტაქსური სუბიექტ-ობიექტის ძიებისას იგივე ზმნა, იგივე სახელები არ არის ამ ზმნასთან დაკავშირებული?“ (იქვე).

იმის საჩვენებლად, რომ სინტაქსური სუბიექტ-ობიექტი არ უდრის მორფოლოგიურ სუბიექტ-ობიექტს, არნ. ჩიქობავა ზმნასთან სუბიექტისა და ობიექტის მიმართებას განიხილავს ისტორიული ასპექტით: ძველი ქართულის /გ-აქუ-ს შენ იგი/ და /გ-ქონ-ან შენ იგინი/ შედარებულია ახალი ქართულის /გ-აქვს შენ ისინი/ და /გ-აქვ-თ თქვენ ის/ მიმართებებთან. მომხდარი ცვლილების საფუძველზე კეთდება ასეთი დასკვნა: „ძველს ქართულში მხოლოდ იგი'ს მრავლობითობა აღინიშნება, შენ'ის კი არა: გ-ქონ-ან შენ იგინი; შდრ. გ-აქუ-ს თქვენ იგი... სახელობითს გარკვეული უპირატესობა აქვს მიცემითის წინაშე; თუ რაიმე საფუძველი არსებობს იგი'ს სუბიექტად გამოცხადებისათვის, ეს არის ერთადერთი საფუძველი: ეს არის ერთადერთი არე, სადაც იგი'ს მეტი სინტაქსური ძალა აღმოაჩნდა, ვინემ შენ'ს. შენ ობიექტად დავსახეთ, იგი – სუბიექტად. მორფოლოგიურადაც, ე. ი.

ზმნის თვალსაზრისითაც, **შენ** ობიექტია, იგი – სუბიექტი“... (იქვე, 138).

აქვე არნ. ჩიქობავა უჩვენებს ახალი ქართულის ვითარებას: ახლა სიმრავლე გამოეხატება მეორე პირში დასმულ ირიბ ობიექტს, სუბიექტური მესამე პირის მრავლობითობა კი ზმნის ფორმაში აღარ აისახება: /გ-აქვ-ს **შენ ის**/; შდრ. /გ-აქვ-ს **შენ ისინი**/, სამაგიეროდ მრავლობითი რიცხვი ახლა უკვე მეორე პირში დასმული ირიბი ობიექტისა აისახება ზმნის ფორმაში /გ-აქვ-თ **თქვენ ის**/.

მრავლობითი რიცხვის განსხვავებულად მარკირებას ძველსა და ახალი ქართულში არნ. ჩიქობავა ასეთ შეფასებას აძლევს: „დროთა ვითარებაში შესიტყვების მექანიზმი განიცდის ცვლილებას ფსიქოლოგიურისა თუ სხვა ფაქტორების ზეგავლენით, შეიძლება შეიცვალოს სახელთა როლი შესიტყვების სტრუქტურაში, მაგრამ ზმნის პირის თვალსაზრისით სახელთა კვალიფიკაცია უცვლელი რჩება; ეს საკითხი შესიტყვების ანალიზისგან დამოუკიდებლად უნდა წყდებოდეს“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 139).

საბოლოო დასკვნა ამ ანალიზის მიხედვით კეთდება: „ამგვარად: მორფოლოგიური სუბიექტ-ობიექტი არ უდრის სინტაქსურს, ანუ რაც იგივეა: „სუბიექტ-ობიექტი **ზმნის** თვალსაზრისით არ უდრის სუბიექტ-ობიექტს შესიტყვების თვალსაზრისით, იგი შეიძლება დამოუკიდებლივ დახასიათდეს; იგი დამოუკიდებლივ უნდა ჩამოყალიბდეს ქართულში, ეს აუცილებელი საქმეა“ (იქვე).

ვფიქრობთ, აღნიშნულ დაპირისპირებაზე („არ უდრის“) მსჯელობა შესაძლებელია სხვა გზითაც წარიმართოს: პირმიმართ აქტანტთა მრავლობითობის ზმნა-შემასმენელში ფიზიკური მარკირება-არამარკირება მათი სინტაქსური როლის განსაზღვრაში ვერ გამოდგება, რადგან ეს ურთიერთობები დროში უცვლელია – ზმნა მოვალეა აჩვენოს მასთან დაკავშირებული პირმიმართი აქტანტების პირთა რომლობაც (პირველია, მეორე თუ მესამე) და ამ პირთა რიცხვიც (ერთია თუ ერთზე მეტი).

ამ მუდმივ მოთხოვნათა ასახვა ენაში ფორმალურად გან-

სხვაგვებულად ხორციელდება როგორც განსხვავებული რაობის აქტანტებთან (S, O^d, O^{ind}), ისე ერთსა და იმავე აქტანტთან განსხვავებულ დროში. ეს ფორმალური სხვაობა ხშირად არ უდრის სტრუქტურულ განსხვავებას: სტრუქტურის საზომი გრამატიკაში არის მნიშვნელობის მქონე ელემენტთა (მორფემათა და სიტყვათა) ურთიერთობის კანონზომიერება და არა უთუოდ გამოხატულების პლანით წარმოდგენილი ფიზიკური ფორმების ურთიერთობა, რომელიც ხშირად არ შეესაბამება მყარ სტრუქტურულ მიმართებებს, თუმცა მათ ასახავს წარმოდგენს, ასე მაგალითად, მიუხედავად იმისა, რომ მსაზღვრელისა და საზღვრულის სტრუქტურული ურთიერთობა უცვლელია, ქართულში დიდი ცვლილება განხორციელდა გამოხატულების პლანში: მსაზღვრელი საზღვრულის თვისებას გამოხატავს საერთოდ; რადგან ქართულში შესაძლებელია მათი როგორც პრეპოზიციური, ისე პოსტპოზიციური წყობა, ძველი ქართულის რაღაც მონაკვეთში ისინი ბრუნვათა მიხედვით ერთნაირად ფორმდებოდნენ (მსაზღვრელი, როგორც თვისება, იმეორებდა საზღვრულის ბრუნვის ფორმას: კაცისა-ჲ ძე-ჲ, კაცისა-მან ძე-მან... ზოგჯერ რიცხვის ფორმასაც: კაცისა-ნ-ი ძე-ნ-ი, კაცისა-თა- ძე-თა...). ეს დასაწყისში, შემდეგ იმავე ძველ ქართულში დაიწყო პრეპოზიციური მსაზღვრელის გაფორმება ნულოვანი ალომორფებით (კაცისა-ღ ძე-ჲ, კაცისა-ღ ძე-მან... კაცისა-ღ ძე-ნ-ი, კაცისა-ღ ძე-თა...), მაშინ როცა პოსტპოზიციურ ფორმალური ურთიერთობა არ შეცვლილა*. აქ არსებითი ის არის, რომ სტრუქტურული მიმართება საზღვრულსა და მსაზღვრელს შორის არ შეცვლილა, მიუხედავად გამოხატულების პლანის დიდი ცვლილებისა...

დავუბრუნდეთ შემასმენელსა და ქვემდებარე-დამატებებს.

ქვემოთ ზმნათა ფორმებში გამოხატულების პლანისა და სტრუქტურული მიმართების შედარებით ანალიზს წარმოვადგენთ.

ზმნურ ქმედებაში (აქტში) შეიძლება ერთი ან ერთზე მეტი აქტანტი იყოს ჩართული. ზოგი აქტანტი საკუთარი ნიშნით არის

* ამის მიზეზი არსებობდა. იხ. თ. უთურგაიძე, 2000

წარმოდგენილი ზმნის ფორმაში – ესენი პირმიმართი აქტანტებია, დანარჩენები კი პირმოუმართავია, მათ სინტაქსის ენაზე უბრალო დამატებებს უწოდებენ.

პირმიმართი აქტანტები, გარდა პირის ნიშნისა, ზმნის ფორმაში რაოდენობრივადაც არიან განსაზღვრული: მრავალთა ქმედება სპეციალურად აღინიშნება, რაც კარგად არის ცნობილი სამეცნიერო ლიტერატურიდან, მაგრამ ნაკლებად ექცეოდა ყურადღება პირთა დაშვებულ კომბინაციებში მონაწილე აქტანტთა მრავლობითი რიცხვის მარკირებას, კონკრეტულად – მარკირების სახეობებს. ამის განსაზღვრა კი აუცილებელია ენობრივ სისტემათა აღწერაში.

წარმოვადგენთ აქტანტთა მრავლობითი რიცხვის მარკირების წესებს ორ- და სამპირიან დინამიკურ და სტატიკურ ზმნებში.

აქტანტთა მრავლობითი რიცხვის მარკირება დინამიკურ ზმნებში

დანყებული ძველი ქართულიდან დღემდე დინამიკურ ზმნებში (აქტივებსა და პასივებში) სუბიექტის სიმრავლე ყოველთვის გამოიხატებოდა ზმნის ფორმით, გამოიხატებოდა მაშინაც კი, როცა პირის ნიშანი ფიზიკურად არ იყო მარკირებული ზმნის ფორმაში; ასეთი ფორმა, მაგალითად, I სერიაში ოთხია $S_1^p O_2^d$ (გხატავ-თ), $S_1^p O_2^{dp}$ (გხატავ-თ); $S_2^p O_1^d$ (მხატავ-თ), $S_2^p O_1^{dp}$ (გვხატავ-თ).

მართალია, $S_1^p O_2^d$ და $S_1^p O_2^{dp}$ კომბინაციები გამოხატულების პლანით ემთხვევიან ერთიმეორეს („გხატავ-თ“), მაგრამ როგორც გრამატიკული ფორმები, ისინი განსხვავებულია: პირველ შემთხვევაში პირდაპირი ობიექტი მხოლოდით რიცხვშია, მეორე შემთხვევაში – მრავლობით რიცხვში. ეს სხვაობა მატერიალურად თავს იჩენს კონვერსიულ პასივებში: გხატავთ (ჩვენ შენ) ~ იხატები (შენ); შდრ. გხატავთ (ჩვენ თქვენ) ~ იხატებით (თქვენ).

მორფონოლოგიური თვალსაზრისითაც იქცევს ყურადღებას კომბინაცია $S_1^p O_2^{dp}$ (გხატავთ): რადგან თანამედროვე ქართულში არის /მე გხატავთ თქვენ/, ე. ი. პირდაპირი ობიექტის სიმრავლე მეორე პირში -თ სუფიქსით გამოიხატება, ისევე როგორც სუბიექტის სიმრავლე I პირში - /ჩვენ გხატავთ შენ/, შესიტყვებაში განხორციელებულა მორფონოლოგიური ცვლილება - ზმნის ფორმაში ორი -თ სუფიქსის ადგილზე წარმოდგენილია მხოლოდ ერთი: *გხატავთ- თ > გხატავთ. რა თქმა უნდა, /თ-თ/ კომბინაცია წარმოქმნის პროცესშივე მარტივდება, რადგან ქართულისთვის მიუღებელია გამოხატულების პლანით იდენტურ ფლექსიურ ელემენტთა გემინირება; გ ხ ა ტ ა ვ თ (ჩვენ თქვენ) ფორმაში რომ ორივე აქტანტის სიმრავლის მარკირება უნდა დავუშვათ, დასტურდება $S_2^p O_1^{dp}$ კომბინაციის ფორმითაც: გვ-ხატავ-თ, სადაც სუბიექტისა და ობიექტის მრავლობითობა ფიზიკურად არის წარმოდგენილი.

პირდაპირი ობიექტის I პირის სიმრავლე მარკირებულია გვ- პრეფიქსით სუბიექტურ II და III პირებთან როგორც მხოლობით, ისე მრავლობით რიცხვში:

$S_2 O_1^{dp}$ - გვ-ხატავ (ჩვენ შენ)

$S_3 O_1^{dp}$ - გვ-ხატავს (ჩვენ ის)

$S_2^p O_1^{dp}$ - გვ-ხატავთ (ჩვენ თქვენ)

$S_3^p O_1^{dp}$ - გვ-ხატავენ (ჩვენ ისინი)

პირდაპირი ობიექტის II პირის სიმრავლე (O_2^{dp}) მარკირებულია -თ სუფიქსით მხოლობითი და მრავლობითი რიცხვის სუბიექტურ I პირთან და მხოლობითი რიცხვის III პირთან.

$S_1 O_2^{dp}$ - გხატავ-თ (თქვენ მე)

$S_1^p O_2^{dp}$ - გხატავ-თ (თქვენ ჩვენ)*

$S_3 O_2^{dp}$ - გხატავ-თ (თქვენ ის) < გხატავ-ს-თ - ეს ფორმა დასტურდება როგორც საშუალო ქართულში, ისე თანამედროვე დიალექტებში (აღმოსავლეთი საქართველოს მთის კილოებში).

O_2^{dp} -ის სიმრავლე არ არის მარკირებული S_3^p -ის გვერდით - ისინი გხატავენ თქვენ. მარკირებულია O_2^{dp} -ის მხოლოდ პირი გ-

* ამ კომბინაციაში მომხდარი მორფონოლოგიური ცვლილებების შესახებ იხ. ზემოთ.

პრეფიქსით, მისი სიმრავლე კი არ არის მარკირებული, როგორც ეს გვაქვს მრავლობითი რიცხვის I და მხ. რიცხვის III პირთა სუბიექტებთან დღეს. ძველი ქართულის I სერიაში O_2^{dp} -ის რიცხვი საერთოდ არ იყო მარკირებული, მარკირებული იყო მხოლოდ II სერიაში I და III პირთა სუბიექტთან როგორც მხოლობით, ისე მრავლობით რიცხვში (მე დაგხატ-ენ თქუნ, მან დაგხატ-ნ-ა თქუნ; ჩვენ დაგხატ-ენ-თ თქუნ, მათ დაგხატ-ნ-ეს თქუნ), ამიტომ მოსალოდნელი იყო ახალ ქართულშიც, სადაც O_2^{dp} -ის სიმრავლე I სერიაშიც აღინიშნება ისევე, როგორც II სერიაში. O_2^{dp} -ის სიმრავლე რომ მარკირებული უნდა ყოფილიყო S_3^p -ის გვერდით, იმითაც არის სავარაუდებელი, რომ იგი მარკირებულია წა-ის გვერდით (ის გხატავ-თ თქვენ)*. მაშასადამე, გ ხ ა ტ ა - ვ ე ნ (ისინი თქვენ) ფორმაში საქმე უდავოდ მორფონოლოგიურ ცვლილებასთან გვაქვს: მეორე პირის პირდაპირი ობიექტის სიმრავლე ფლექსიური ნულით არის წარმოდგენილი (გხატავ-ენ-Ø), რაც უკავშირდება ფონემათა /ნთ/ კომბინაციას: გხატავ-ენ-თ > გხატავენ-Ø.** გ ხ ა ტ ვ ე ნ თ (თქვენ ისინი) აღმოსავლეთი საქართველოს მთის დიალექტებისთვის ბუნებრივი ფორმაა (განვალე-ბენტ, განუხებენტ... ასევე პასივის ფორმები: გეხმარებიანთ, გედრებიანთ... კანონიკური ფორმებია ამ დიალექტებისთვის).

პირდაპირი ობიექტი მესამე პირში თანამედროვე ქართულში არ არის მარკირებული არც პირის ნიშნით და არც სიმრავლის ნიშნით.

$S_1 O_3^{dp}$ – ვხატავ მე მათ

$S_2 O_3^{dp}$ – ხატავ შენ „--“

$S_3 O_3^{dp}$ – ხატავს ის „--“

როცა ეს სუბიექტები მრავლობით რიცხვშია, პირდაპირი ობიექტის სიმრავლე მესამე პირში არც მაშინ არის მარკირებული. ჩვენ ვხატავთ მათ – თ სუფიქსი აქ S_1^p -ის სიმრავლეს გამოხატავს, ანალოგიურია ვითარება S_2^p და S_3^p -სთან.

* გხატავ-ს-თ (ის თქვენ) საშუალო ქართულისა და მთის დიალექტებისთვის ბუნებრივი ფორმაა; მორფონოლოგიური ცვლილებით -ს (S_3) ჩავარდა (გხატავსთ > გხატავთ).

** პაუზის წინ (სიტყვის ბოლოში) სონორი + ჩქამიერი თანხმოვანი არაბუნებრივი კომბინაციაა (თ. უთურგაიძე, 1976, 102).

$S_2^P O_3^{dp}$ – ხატავთ (თქვენ მათ),

$S_3^P O_3^{dp}$ – ხატავენ (ისინი მათ). I სერიის ეს ნორმა II სერიაშიც გადადის (მე დავხატე ისინი, ჩვენ დავხატეთ ისინი...). აქ თანამედროვე ქართული განსხვავებას გვიჩვენებს ძველი ქართულისგან, სადაც პირდაპირი ობიექტის მრავლობითი რიცხვი ყველა პირში იყო მარკირებული II სერიის ფორმებში.

მე დავხატენ იგინი, შდრ. მე დავხატე ისინი.

შენ დაჰხატენ იგინი, შდრ. შენ დახატე ისინი.

მან დახატა იგინი, შდრ. მან დახატა ისინი.

O_3^{dp} -ის მარკირება არც S_1^P -თან, S_2^P -სთან და S_3^P -სთან ხდება (ჩვენ დავხატეთ ისინი – -თ სუფიქსი აქ სუბიექტის სიმრავლეს გამოხატავს...).

აქ საყურადღებო ის არის, რომ ახალმა ქართულმა, განსხვავებით ძველი ქართულისგან, პირდაპირი ობიექტის მესამე პირის სიმრავლის გამოხატვის I სერიის წესი განავრცო II სერიის ფორმებზეც. უფრო ზუსტად: სიმრავლის არგამოხატვის წესი განავრცო.

ირიბი ობიექტის I პირის სიმრავლე დინამიკურ ზმნათა ყველა კომბინაციაშია მარკირებული სუბიექტურ II და III პირებთან*.

$S_2 O_1^{indp}$ – გვ-ეხვეწენბი შენ ჩვენ

$S_3 O_1^{indp}$ – გვ-ეხვეწება ის ჩვენ

$S_2^P O_1^{indp}$ – გვ-ეხვეწებით თქვენ ჩვენ

$S_3^P O_1^{indp}$ – გვ-ეხვეწებიან ისინი ჩვენ

ირიბი ობიექტის II პირის სიმრავლე მარკირებულია დინამიკურ ზმნათა სუბიექტურ I პირთან როგორც მხოლოდით, ისე მრავლობით რიცხვში.

$S_1 O_2^{indp}$ – გ-ეხვეწები-თ მე თქვენ

$S_1^P O_2^{indp}$ – გ-ეხვეწები-თ ჩვენ თქვენ

* ამ პირის სიმრავლე სუბიექტურ I პირთან ($S_1 O_1^{indp}$) გამოირიცხულია:

მე ჩვენ ($S_1 O_1^P$) კომბინაცია ქართულ ენაში საერთოდ არ რეალიზდება.

ჩვენ თქვენ გეხვეწებით < *გეხვეწები-თ-თ სავარაუდებელია, რადგან არსებობს ჩვენ შენ გეხვეწები-თ (შდრ. მე თქვენ გეხვეწები-თ). ქართული ენაში იდენტური გამოხატულების ფლექსიურ ელემენტთა რეალიზაცია ერთიმეორის გვერდით საერთოდ არა ხდება ნებისმიერ პოზიციაში, ამიტომ სავარაუდებელი -თ-თ (*გეხვეწები-თ-თ) წარმოდენილია ფონემატურად გამარტივებული ერთი -თ სუფიქსით.

ირიბი ობიექტის მესამე პირის სიმრავლე არ არის მარკირებული სუბიექტურ პირებთან არც მხოლოდობით და არც მრავლობით რიცხვში. ამ კომბინაციებში მარკირებულია მხოლოდ სუბიექტურ პირთა სიმრავლე.

$S_1 O_3^{indp}$ – ეხვეწები მე მათ; $S_1^p O_3^{indp}$ – ეხვეწებით ჩვენ მათ

$S_2 O_3^{indp}$ – ეხვეწები შენ მათ; $S_2^p O_3^{indp}$ – ეხვეწებით თქვენ მათ

$S_3 O_3^{indp}$ – ეხვეწება ის მათ; $S_3^p O_3^{indp}$ – ეხვეწებიან ისინი მათ

სამპირიან აქტივთა ორი ჯგუფი გამოიყოფა: ერთ ჯგუფში პირცვალებადია პირდაპირი ობიექტი, მეორე ჯგუფში – ირიბი ობიექტი. ამ უკანასკნელთა რაოდენობა სამპირიან ზმნებში შეუზღუდავია, პირველი ჯგუფის ფორმები კი რამდენიმე ათეულით ამოიწურება.

პირცვალებადი ობიექტის გვერდით მეორე ობიექტი პირუცველია, ამის პირი და რიცხვი ზმნათა ფორმებში არ არის მარკირებული, პირცვალებადი ობიექტის პირისა და რიცხვის მარკირება კი ორპირიან აქტივთა წესების მიხედვით ხდება. სანიშნოდ წარმოვადგენთ პარადიგმის ნაწილს.

შენ (S_2) – გვ-აშორებ ჩვენ (O_1^{indp}) მას

ის (S_3) – გვ-აშორებს ჩვენ მას

თქვენ (S_2^p) – გვ-აშორებთ ჩვენ მას

ისინი (S_3^p) – გვ-აშორებენ ჩვენ მას

წყვეტილში: შენ (S_2) გვ-აშორე ჩვენ ის

მან (S_3) გვ-აშორა ჩვენ ის და ა. შ.

და ბოლოს: შესაძლებელია, რომ რომელიმე პირმიმართი ობიექტი (O^{ind} ან O^d) სუბიექტის რომლობისა იყოს, ე. ი. იმავე პირში იდგეს, რომელშიც სუბიექტი დგას. ასეთ შემთხვევებში

ობიექტები თავი ნაცვალსახელით ფორმდება წინადადებებში და დიფერენცირებული ხდება*.

სანიშნო ფორმები „ვეფხის ტყაოსნიდან“

თ ა ვ ს ა ირიბი ობიექტის I პირის ფორმაა:

„თ ა ვ ს ა ვაბრალობ საქმესა, არ დასმით გაგონებულსა“ (1344, 2).

აქ „თავსა“ ირიბი ობიექტია I პირში, როგორც სუბიექტი (სავარაუდო მე), და ენაცვლება „მე“-ს: ზმნასთან ორი აქტანტი I პირში დგას: ერთი „მე“ სუბიექტია (მე თავს ვაბრალობ „ვაბრალებ“ ამ საქმეს), მეორე მე ირიბი ობიექტია (ვაბრალობ ჩემ თავს ამ საქმეს), რაც ცხადი ხდება კონვერსიული პასივის ფორმით:

„თ ა ვ ს ა ვაბრალობ საქმესა“ ~ მე მბრალდება საქმე. ამ პასივის „მე“-ს ადგილზე II ან III პირის ნაცვალსახელს ვერ ჩავსვამთ კონვერსიის პრინციპთა დაურღვევლად. ანალოგიურია ვითარება II და III პირებთანაც.

თ ა ვ ნ ი პირდაპირი ობიექტის I პირის ფორმაა. „ფიცხლად წაეულეთ ქალაქი, არ თ ა ვ ნ ი გავაზანტენით“ (621, 2). თ ა ვ ნ ი აქ პირდაპირი ობიექტია I პირში და მრავლობით რიცხვში. (ჩვენ) თ ა ვ ნ ი გ ა ვ ა ზ ა ნ ტ ე ნ ი თ ~ გავზანტდით ჩვენ.

თუ ირიბი თ ა ვ ს ა სუბიექტის მრავლობით რიცხვს გაიმეორებს, კონვერსიულ პასივშიც გამოეხატება მას ეს სიმრავლე:

(ჩვენ) თ ა ვ ს ვაბრალებთ ამ საქმეს ~ ჩვენ გვ-ბრალდება, ეს საქმე.

(თქვენ) თ ა ვ ს აბრალებთ ამ საქმეს ~ თქვენ გბრალდებათ ეს საქმე.

(ისინი) თ ა ვ ს აბრალებენ ამ საქმეს ~ მათ ჰ-ბრალდება(-თ) ეს საქმე.

* მე, შენ, ის; ჩვენ, თქვენ, ისინი დიფერენცირებული ნაცვალსახელებია - ისინი კონკრეტულ აქტანტებზე მიუთითებენ; თ ა ვ ი გაუდიფერენცირებელი ნაცვალსახელია ზოგადად ნებისმიერი დიფერენცირებული ნაცვალსახელის ადგილზე შეიძლება მისი ხმარება. თავი დიფერენცირებული ხდება სუბიექტის გვერდით: იმავე რომლობისა ხდება, რომელსაც სუბიექტი მიეკუთვნება.

რაც შეეხება აქტივის ფორმაში პირდაპირ ობიექტად წარმოდგენილ „თავნი“ ნაცვალსახელს, კონვერსიულ პასივში, როგორც სუბიექტი, სუბიექტის შესაბამის ნიშნებს გაიჩენს.

თავნი გააზანტენით ~ თქვენ გა(ჰ)ზანტლით

თავნი გააზანტეს ~ ისინი გაზანტდ-ნენ,

ძვ. ქართულით: თავნი გააზანტნეს ~ იგინი გაზანტდეს.

პირთა მრავლობითი რიცხვის მარკირება სტატიკურ ზმნეებში

სტატიკურია სტატიკური ვნებიტები და საშუა-
ლი გვარის ყველა ზმნა. მათი სტატიკურობა ვლინდება
გეზის კატეგორიასთან შეუგუებლობით.

როდესაც ზმნისა და მასთან დაკავშირებული აქტანტის
რიცხვით ურთიერთობაზე არის მსჯელობა, არსებითია იმის გა-
აზრება, რომ, მიუხედავად ფორმალური ურთიერთობისა,
ზმნა-შემასმენელი ყოველთვის იმ რიცხვის
გამომხატველია, რომელიც მასთან დაკავშირე-
ბულ პირს აქვს: ძველი ქართულის /კაცები მოვიდა/ და ახა-
ლი ქართულის /კაცები მოვიდნენ/ წყვილები გრამატიკული გა-
ფორმებით დიამეტრულად განსხვავდებიან, მაგრამ ძველი „მო-
ვიდა“ და ახალი „მოვიდნენ“ აბსოლუტურად იდენტური არიან
„კაცები“ ქვემდებარის რიცხვის გააზრების მიხედვით: /კაცები
მოვიდა/ სინტაგმაში „მოვიდა“ ყველა იმ პირის ქმედებას გამოხა-
ტავდა, რომლებიც „კაცები“ ფორმით მოიაზრებოდა. ამ გაგებას
კი „მოვიდა“ ფორმას აძლევდა მასთან დაკავშირებული „კაცები“
სუბსტანტივი, მაშასადამე, ძველი ქართულის /კაცები მოვიდა/
სინტაგმაში შეთანხმებაა მრავლობით რიცხვში, რომელიც, გან-
სხვავებით თანამედროვე ქართულისაგან, შესიტყვებაში /კაცები
მოვიდა/ რიცხვში შეთანხმებას ცალმხრივ – მხოლოდ სუბიექტის
მრავლობითი რიცხვის მარკირებით გამოხატავდა (ამ შემთხვევა-
ში მეორე მხარეს თვით ქვემდებარის მრავლობითი რიცხვის
ფორმა წარმოადგენდა). სწორედ ამიტომ ახალ ქართულში უკვე

რეალურად არსებულ რიცხვით შეთანხმებას მოჰყვა ორმხრივი ფორმალური შეთანხმება ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის.

ძველ ქართულში -ებ სუფიქსის ძალა, როგორც სუბიექტის, ისე პირდაპირი ობიექტის სიმრავლის მანარმოებლისა ამ აქტანტებთან დაკავშირებული ზმნური ფორმებითაც ფიქსირდება.

„ხოლო მღდელთმოძღუაროჲმან დამოიპო კუართი თჳსი: რასალა გჳჲმან მოწამეებ?“ (მ. 14.63c); შდრ. „რასალა გჳჲმან მოწამენი?“ (მ. 26.65).

გჳჲმ-ან შემასმენელი -ებ სუფიქსიანი სუბიექტის („მოწამე-ებ“) სიმრავლეს -ნ სუფიქსიანის („მოწამენი“) მსგავსად ასახავს.

ანალოგიურია ვითარება ამ შემთხვევაშიც: „ამიერიტგან მანატრიდენ მე ყოველი თესლები ქვეყანისანი“ (ლ. 1, 48c); შდრ. „ამიერიტგან მნატრიდენ მე ყოველნი ნათესავნი“ (ლ. 1, 48).

ადიშის ოთხთავიდან მოყვანილ მაგალითში სუბიექტი -ებ სუფიქსით რიცხვში ფორმალურად ითანხმებს როგორც შემასმენელს („მნატრიდე-ნ“), ისე მსაზღვრელს („ქვეყანისა-ნ-ი“).

-ებ ობიექტის ფორმის სიმრავლის ასახვასაც განპირობებდა აქტიურ ზმნათა ფორმებში {-ენ} სუფიქსის საშუალებით, მაგ.: „მოართუეს მას ეშმაკეულებ მრავალ და განასხნა სულები იგი სიტყვთ“ (მ. 8, 16c)...

მსგავსი მაგალითების გაზრდა არ არის ძნელი, სადაც -ებ სინტაქსურად მრავლობითობის სრულფასოვანი სუფიქსის ძალას გვიჩვენებს ფორმალურად. ეს შემთხვევები განეკუთვნება სინტაქსურ წყვილებში სიმრავლის ორმხრივ მარკირებას. გაცილებით ხშირია სიმრავლის ცალმხრივი მარკირება სინტაქსურ წყვილებში, როდესაც -ებ-იან მრავლობითში აქტანტი მასთან დაკავშირებულ შემასმენელსა და მსაზღვრელს ფორმალური გავლენის გარეშე უკავშირდება და აძლევს იმავე გრამატიკულ მნიშვნელობას, რაც ზემოთ წარმოდგენილ ფორმებშია დაფიქსირებული

ცალმხრივ მარკირებული რიცხვითი შეთანხმება და ორმხრივ მარკირებული რიცხვითი შეთანხმება სინტაქსური ურთიერთობის იდენტური სახეობებია.

სტატიკურ ზმნებში განვიხილავთ სუბიექტურ და ირიბობი-
ექტურ პირთა არაიდენტური რომლობის გავრცელებულ კომბი-
ნაციებს, ვთქვათ, $S_1 O_2^{ind}$ – მე გ-ყავ(ვ)-ვარ შენ, $S_2 O_1^{ind}$ – შენ გ-
ყავ-ხარ მე... III პირთა კომბინაციებიც ($S_3 O_3^{ind}$) ბუნებრივია, რო-
ცა ისინი სხვადასხვა საგანზე ან პერსონაზე მიუთითებენ (ის მას,
ისინი მას, ის მათ...).

რაც შეეხება პირთა სიმრავლის მარკირებას სტატიკურ
ზმნათა ფორმებში: ირიბი ობიექტის I პირის სიმრავლე მარკირე-
ბულია გვ-პრეფიქსით სუბიექტთან ყველა კომბინაციაში.

$S_2 O_1^{indp}$ – შენ გვ-ყავ-ხარ ჩვენ

$S_2^p O_1^{indp}$ – თქვენ გვ-ყავ-ხართ ჩვენ

$S_3 O_1^{indp}$ – ის გვ-ყავ-ს ჩვენ

$S_3^p O_1^{indp}$ – ისინი გვ-ყავ-ს ჩვენ

ასევე გვიან შეძენილი -თ სუფიქსით ხდება ირიბი ობიექ-
ტის II პირის სიმრავლის გამოხატვა სუბიექტურ I და III პირებ-
თან კომბინაციებში.

$S_1 O_2^{indp}$ – მე გ-ყავარ-თ თქვენ (< გყავ-ვართ); შდრ. მე
გყავარ შენ.

$S_1^p O_2^{indp}$ – ჩვენ გ-ყავარ-თ თქვენ (< გყავ-ვართ); შდრ. ჩვენ
გყავართ შენ.

$S_3 O_2^{indp}$ – ის გ-ყავ-თ თქვენ

$S_3^p O_2^{indp}$ – ისინი გ-ყავ-თ თქვენ

არა ხდება ირიბობიექტური მესამე პირის სიმრავლის მარ-
კირება სუბიექტურ I და II პირებთან კომბინაციაში.

$S_1 O_3^{indp}$ – მე ვყავ(ვ)-ვარ მათ

$S_1^p O_3^{indp}$ – ჩვენ ვყავ(ვ)-ვართ მათ

$S_2 O_3^{indp}$ – შენ ჰყავ-ხარ მათ

$S_2^p O_3^{indp}$ – თქვენ ჰყავ-ხართ მათ

მრავლობით რიცხვში მხოლოდ სუბიექტის სიმრავლის
მარკირება ხდება ირიბი ობიექტის მესამე პირთან.

როდესაც პირმიმართ აქტანტთა და ზმნათა ურთიერთობა-
ში დაშვებულია სიმრავლის როგორც ცალმხრივი მარკირება
(თქვენ გყავს იგი, მათ აქუს იგი...), ისე – ორმხრივი მარკირება
(გყვან-ან იგინი შენ / თქუენ), ამით სიმრავლის მარკირების

საფრთხე სრულიად ისპობა და ჩნდება ბუნებრივი შესაძლებლობა ცვლილებათათვის ფორმალური მოწესრიგების მიზნით – ორმხრივი მარკირების გადასვლა ცალმხრივ მარკირებაზე და, პირიქით, ცალმხრივისა – ორმხრივ მარკირებაზე. ორსავე შემთხვევაში შედეგი იდენტურია – შემასმენელსა და მასთან დაკავშირებულ პირმიმართ აქტანტებს შორის რიცხვში შეთანხმება გარანტირებულია. თეორიული თვალსაზრისით ამ ცვლილებებს სინტაქსურ მექანიზმში (სტრუქტურაში) ცვლილება არ მოსდევს.

ქართულ ენაში ისტორიულად განხორციელებული ცვლილებები ზემოთ წარმოდგენილ დებულებათა სრულფასოვანი დადასტურებაა: (1) ძველი ქართულის სტატიკურ ზმნათა ფორმებში სუბიექტის სიმრავლე ისევე სრულად იყო წარმოდგენილი, როგორც დინამიკურ ზმნებში: S_1^I და S_2^I აღინიშნებოდნენ -თ სუფიქსით (ჩუენ გყავ-თ შენ; თქუენ ჰყავ-თ მას... ჩუენ გგონიე-თ შენ; თქუენ ჰგონიე-თ მას...); S_3^I კი მარკირებული იყო -ან სუფიქსით (მყავ-ან მე იგინი... მგონ-ან მე იგინი, გგონ-ან შენ იგინი...).

სუბიექტი, მაშასადამე, ორმხრივ იყო მარკირებული სტატიკური ზმნით წარმოდგენილ შემასმენელთან: სუბიექტიც მრავლობითი რიცხვის ფორმით იყო წარმოდგენილი და სტატიკურ ზმნაშიც მარკირებული იყო ეს სიმრავლე სპეციფიკური ნიშნებით: -თ და -ან სუფიქსებით.

(2) თვით ირიბი ობიექტის სიმრავლე, სავარაუდებელია, სტატიკური ზმნების უძველეს^{*} ფორმებში აღუნიშვნელი იყო, მაგრამ ძველ ქართულშივე I პირის მიხედვით ენა ორ მოდელს გვიჩვენებს: უძველესი მოდელით, მსგავსად II და III პირებისა, არც I პირს გამოეხატებოდა სიმრავლე ზმნის ფორმით (ჩუენ მყავს; შდრ. თქუენ გყავს, მათ ჰყავს; თქუენ გგონიეს...); მეორე მოდელით ირიბი ობიექტის I პირის სიმრავლეს სტატიკურ ზმნებში გამოეხატავს გუ- პრეფიქსი II და III პირებში კი ამ ობიექტის სიმრავლე აღუნიშვნელი რჩებოდა, როგორც I მოდელში (ჩუენ გუ-ყავს, მაგრამ თქუენ გ-ყავს, მათ ჰ-ყავს).

* ძველქართულამდელ პერიოდში.

უძველეს მოდელში, მამასადამე, ცალმხრივ იყო მარკირებული ირიბი ობიექტის სიმრავლე – შემასმენელს ობიექტის სიმრავლის გაგება თვითონ ირიბი ობიექტის მრავლობითი რიცხვის ფორმით ეძლეოდა.

ანმყოს მწკრივის (ასევე სხვა მწკრივთა, რომლებიც გააჩნიათ) მიკროპარადიგმებში ორი მოდელის დაპირისპირება, ბუნებრივია, სამუდამოდ უცვლელად ვერ დარჩებოდა, რამდენიმე საუკუნის შემდეგ, სამუშაო ქართულში, ირიბი ობიექტის სიმრავლის გამოსატყა II და III პირებმაც დაიწყეს -თ სუფიქსით (თქვენ გყავს-თ იგი, მათ ჰყავთ < ჰყავს-თ...). მაგალითები „ვეფხისტყაოსნიდან“:

„შორს უარებდეს სარანგნი, ხელთა აქვთ მათ აბჯარია“ (1460, 2). დადასტურებულია მე-17, მე-18 საუკუნეთა ხელნაწერებში (DHJQV).

„სნადდათ, მაგრა ველარა ქმნეს ჩემი ზედა წამოქელვა“ (608, 4) – JRI'R ხელნაწერთა ჩვენებით.

ანმყოს მწკრივის პარადიგმის II და III პირებში ირიბი ობიექტის სიმრავლის -თ სუფიქსი მოსდევდა სუბიექტის მე-3 პირის ნიშანს (-ს). ფონემატური შეუთავსებლობის გამო S₃-ის -ს დაიკარგა ახალ ქართულში: გაქვსთ > გაქვთ, აქვსთ > აქვთ²; შდრ. უწყვეტლის პარადიგმა, სადაც S₃-ის ნიშანია ხმოვანი -ა სუფიქსი: სნადდათ მათ. დამარცვლაში აქ პრობლემა არ წარმოიქმნება (სნად-დათ) და მორფოლოგიური ცვლილებაც არა ხდება ფორმათა ბოლოში.

აქვთ, ჰყავთ (ასევე გაქვთ, გყავთ) ფორმებში ფონეტიკური ცვლილება ბოლომდე ვერ იქნა მიყვანილი: /ვთ/ (გაქვთ, გყავთ) სალიტერატურო ქართულის ფორმებში არაბუნებრივია პაუზის წინ, ხოლო /სთ/ (გაქვისთ, გყავისთ) – დიალექტებში. -თ სუფიქსს ამ ფორმებში ამაგრებს მორფოლოგიური მოთხოვნა, ხოლო /ვ/-ს ფუძის სემანტიკა.

/ვს/ კომბინაცია მხოლოდით რიცხვში პაუზის წინ მთის დიალექტებში ჩაირთავს ანაპტიქსიურ ი ხმოვანს: მყავის, გყავის, ხყავის ან კარგავს S₃-ის /-ს/ სუფიქსს: მყავ, გყავ, ხყავ.

თანამედროვე ქართულის სტატიკურ ზმნებში ირიბი ობიექტის სიმრავლე მარკირებულია ობიექტური წყობის ზმნებში, რაც თანდათანობით განხორციელდა უძველესი ქართულიდან^{*} ახალ ქართულამდე: ჯერ I პირში (ძველ ქართულშივე), შემდეგ II და III პირებში საშუალ ქართულში. საბოლოოდ ობიექტური წყობის ფორმებში ირიბი ობიექტის სიმრავლე ორმხრივ მარკირებული გახდა (გვ-ყავს ჩვენ ის; გ-ყა(ვ)ვარ-თ თქვენ მე; ჰ-ყავ-თ მათ ის).

განსხვავებით ობიექტური წყობის ფორმათაგან, სუბიექტური წყობის ფორმებში დარჩა ძველი ვითარება – სიმრავლე გამოეხატება მხოლოდ სუბიექტურ პირს: ჩვენ ვჰყა(ვ)-ვართ მას/მათ, თქვენ ჰყავ-ხართ მას/მათ (შდრ. მე ვჰყავ-ვარ მათ და შენ ჰყავხარ მათ, სადაც არა ხდება ირიბი ობიექტის სიმრავლის მარკირება); შდრ. ძველი ქართული: ჩვენ ვ-ჰ-ყავ-თ მას/მათ, თქვენ ჰ-ყავ-თ მას/მათ^{**}

ქართულმა ენამ დღეისთვის ჩამოაყალიბა პირთა მრავლობითი რიცხვის მარკირების ახალი (უფრო მწყობრი) სისტემა მას შემდეგ, რაც დაიწყო მიცემით ბრუნვაში დასმული აქტანტების სიმრავლის მარკირება.

(1) მწკრივთა II სერიაში პირდაპირი ობიექტის მრავლობითი რიცხვის ძველი მარკირება {-ენ} სუფიქსით შეიცვალა {-თ} სუფიქსით, რომლის ალომორფებია /-თ/-/-Ø/ (ჩვენ გხატავ-თ-Ø თქვენ).

(2) პირდაპირი ობიექტის მარკირების ეს ახალი წესი I სერიის მწკრივებიდან უცვლელად გადავიდა II სერიის მწკრივებში. ძველად I სერიის II და III პირებში პირდაპირი ობიექტის სიმრავლე არ იყო მარკირებული: /მე გხატავ თქვენ/, /ის გხატავს თქვენ/; /მე ვხატავ მათ/, /ის ხატავს მათ/. ახალ ქართულში I სერიაში მოხდა მხოლოდ II პირის პირდაპირი ობიექტის, სიმრავლის

* „უძველესი ქართული“ გულისხმობს ძველი ქართული წინა პერიოდს.

** მესამე პირში სუბიექტის სიმრავლე მხოლოდ მთის დიალექტებშია მარკირებული: თუშ. სტუმრებ ჰ-ყვან-ან; კოდნ გიდგ-ან; ხევს. ხ-ყონ (< ხყუ-ან) „ჰყვანან“.

მარკირება /-თ/ სუფიქსით (მე გხატავ-თ თქვენ), III პირისა კვლავ არ აღინიშნება (მე ვხატავ მათ).

ახალ ქართულში I სერიის ანალგიური ვითარებაა II სერიის მწკრივებში: O_2^{dp} -ის სიმრავლე მარკირებულია (მე დაგხატე-თ თქვენ და მან დაგხატა-თ თქვენ), O_3^p -ისა კი ახლაც არ არის მარკირებული (მე დავხატე ისინი და მან დახატა ისინი). ცხადია, ახალ ქართულში პირდაპირი ობიექტის სიმრავლის მარკირების I სერიის წესები II სერიაშიც განივრცო.

არსებითი ამ ცვლილებებში ის არის, რომ პირმომართ აქტანტებსა და შემასმენელს შორის რიცხვში შეთანხმების წესები I და II სერიაში საერთო გახდა, მართვითი ურთიერთობები კი უცვლელად შემოინახა, რადგან მართვა შეპირობებულია არსებითი სახელისა და ზმნის განსხვავებული კატეგორიებისა და შესაბამისად ფლექსიურ ცვლილებათა განსხვავებული სახეობებით.

ბოლოს უთუოდ უნდა აღინიშნოს ესეც: იდენტური რომლოზისპირები სტატიკურ ზმნებშიც არის შესაძლებელი: „თუ შენი თავი შენ გახლავს, ღარიბად არ იხსენები“ („ვეფხისტყაოსანი“ 822, 1). ამ წინადადებაში წარმოდგენილია $S_2 O_2^{ind}$ კომბინაცია („შენი თავი“ და „შენ“); ეს კომბინაცია სხვა პირებშიც გადადის ($S_1 O_1^{ind}$, $S_1^p O_1^{indp}$ და სხვ.).

*

* *

დავუბრუნდეთ აქტანტთა მორფოლოგიურ და სინტაქსურ მიმართებებს ინვერსიის თეორიაში: არნ. ჩიკობავა ზმნის ფორმისა და პირმომართი აქტანტების ურთიერთობას ორი ასპექტით უდგება: მორფოლოგიური და სინტაქსური. მისი თვალსაზრისით რაიმე ცვლილება მორფოლოგიურ მიმართებებში არ მომხდარა: მ-ძულ-ს ტიპის ზმნებში მე ისევ ობიექტური მ- პრეფიქსით აღინიშნება, მიუხედავად იმისა, რომ მოქმედია და სუბიექტის ნიშანი უნდა ჰქონოდა, ხოლო ვ-ისპობი ფორმაში „აშკარად სამოქმედო პირს“ მოქმედი პირველი პირის ნიშანი აქვს (ვ- პრეფიქსი).

მორფოლოგია გაყინულია ძველი მიმართებებით: -ს მუდამ

სუბიექტის ნიშანი იქნება, მ- კი – ობიექტისა. რეალური ვითარების გათვალისწინება არა ხდება.

ამ თვალსაზრისით, ცვლილებები „დროთა ვითარებაში“ მოხდა სინტაქსში (შესიტყვებაში): /გ ძ უ ლ ს თ ქ ე ე ნ/ შეიცვალა /გ ძ უ ლ ს თ თ ქ ე ე ნ/ > /გ ძ უ ლ თ თ ქ ე ე ნ/ შეხამებით, რის საფუძველზეც „თქვენ“ ქვემდებარედ უნდა მივიჩნიოთ, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნა-შემასმენელში მას ობიექტის ნიშანი აქვს (გ-ძულ-თ), ამაზე ხომ, მისი აზრით, მრავლობითი რიცხვიც მიუთითებს, რომელიც გვიან გაუჩნდა ამ ფორმას.

ზემოთ ვცადეთ გვეჩვენებინა, რომ აქტანტთა რიცხვის მარკირებას გავლენა არა აქვს სინტაქსური მექანიზმის ცვლილებაზე. რაც შეეხება გ ძ უ ლ ს ტიპის მედიოპასივებს, საერთოდ სტატიკურ ზმნებს, სადაც დაიწყო მიცემით ბრუნვაში დასმული აქტანტის – ირიბი დამატების სიმრავლის მარკირება II და III პირებში, რაც ინვერსიის თეორიაში მოქმედების ჩადენას (ე. ი. ქვემდებარის ფუნქციის მიღებას) უკავშირდება, ამ თვალსაზრისის ნაკლი ის არის, რომ გათვალისწინებული არ არის ასეთი ტიპის ზმნათა პარადიგმის ყველა წევრის ჩვენება, კერძოდ, იმ წევრებისა, რომლებიც წარმოდგენილია სუბიექტური წყობის ფორმებში, როგორიცაა: ჩვენ ვ-ძულ ვ არ თ მას; შდრ. მე ვ ძ უ ლ ვ არ მათ: სიმრავლე გამოეხატება სახელობით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს, რომელიც სუბიექტის ნიშნით არის ზმნის ფორმაში წარმოდგენილი და არამოქმედი; ანალოგიურია სუბიექტური წყობის ვითარება სხვა ფორმებშიც.

თქვენ ს-ძულხართ მას (შდრ. შენ ს-ძულხარ მათ)

მე მძულხართ თქვენ

შენ გძულვართ ჩვენ

ამ ფორმებში იმის სიმრავლეა წარმოდგენილი, ვინც ს ძ უ ლ თ – არამოქმედი პირისა. ამ ფორმათა გათვალისწინება პრინციპულია სუბიექტისა და ობიექტის განსაზღვრისათვის, როგორც ქვემოთ დავინახავთ.

ჯერ წარმოვადგენთ ა. შანიძის თვალსაზრისს სუბიექტისა და ობიექტის მარკირების შესახებ ზმნათა ფორმებში და მათ მიმართებას ქვემდებარესა და დამატებებთან. უფრო მოკლედ:

პირთა მორფოლოგიურ დეფინიციათა მიმართებას მათ სინტაქსურ დეფინიციებთან.

მიუხედავად იმისა, რომ ა. შანიძის მიერ ზმნა-შემასმენლის მორფოლოგიური და სინტაქსური ანალიზის პრინციპები იდენტურია ნ. მარისა და უფრო გვიან არნ. ჩიქობავას პრინციპებისა – ემყარება გვარის კატეგორიას: მოქმედი აქტანტი უთუოდ სუბიექტია, ანუ ქვემდებარე, ხოლო ზმნა-შემასმენლის დანარჩენი აქტანტები, რომლებიც მარკირებულია მასში, ობიექტებია (პირდაპირი – პაციენსი, ირიბი – ბენეფაქტივი), ა. შანიძე მათგან განსხვავდება სტატიკურ ვნებითა და მედიოპასივთა სუბიექტისა და ობიექტის განსხვავებული ინტერპრეტაციით, კერძოდ, ა. შანიძე ამ ტიპის ზმნებში სუბიექტად მიიჩნევს სახელობით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს, მიცემითში დასმული კი ირიბ ობიექტად მიაჩნია: მ ნ ა მ ს (მე ის) და მ ძ უ ლ ს (მე ის) ფორმებში I პირი ობიექტია და გამოხატულია /მ-/ პრეფიქსით, ხოლო III პირი – სუბიექტი და გამოხატულია /-ს/ სუფიქსით, ამიტომ მას არ დასჭირვებია ლოგიკურის გრამატიკულთან დაპირისპირების პოსტულირება: I და II სერიათა ფორმებში მორფოლოგიასა და სინტაქსს შორის, რომელიც „რეალურ ვითარებას“ ემყარება, დაპირისპირებას („კოლიზიას“ – არნ. ჩიქობავა) ის ვერ ხედავს. ამ თვალსაზრისს იგი ჯერ კიდევ 1920 წლიდან იცავდა თავის მონოგრაფიაში ქართული ზმნის სუბიექტური მეორე პირისა და ობიექტური მესამე პირის ანალიზის დროს.

სუბიექტისა და ობიექტის მარკირების პრინციპებს ა. შანიძე დროდადრო კვლავ უბრუნდებოდა. 1952 წელს იგი აცხადებს: „როცა ვთქვით, ზმნა გარდაუვალიაო, ამით ისიც ვთქვით, რომ სუბიექტი სხვაზე არ მოქმედებს, და, თუ კიდევ სხვა პირია წარმოდგენილი ფორმაში, ურთიერთობა ამ პირსა და სუბიექტს შორის არ შეიძლება იყოს ისეთი, როგორც ორპირიანი გარდამავალი ზმნის სუბიექტსა და ობიექტს შორის“ (ა. შანიძე, 1981, 512). კონკრეტულად: რომელიმე ს-ძულ-ს („ქეთოს სძულს თევზი“) ფორმაში სუბიექტია ის აქტანტი, რომელიც „სიძულვილს აღძრავს“, ობიექტი კი ის, რომელიც სიძულვილის

გრძნობით არის შეპყრობილი“ (იქვე). ეს ანალიზი ემყარება გვარის კატეგორიას: „სიძულვილს აღძრავს“, მაშასადამე, მოქმედი; „სიძულვილის გრძნობით არის შეპყრობილი“, მაშასადამე, სამოქმედოა და ობიექტს წარმოადგენს.

ასევე მცირეა ფორმაში, რომელიც მიღებულია იმპერსონალური ცივა ფორმის ორპირიანად ტრანსლირების გზით: I პირი „სიცივის შემგრძნებია“ და ქვემდებარედ ვერ მოიქცევა, იგი ირიბი ობიექტია; ზმნა „იმპერსონალურ ფორმად რჩება სუბიექტისთვის“ (იქვე, 513). ასევე მათთვის, მაწვიმს უსუბიექტო ფორმებია, I პირი კი ირიბი ობიექტია.

როგორც ვხედავთ, გვარის კატეგორიიდან ამოსვლით მიღებული პრინციპები (მოქმედი არის სუბიექტი, სამოქმედო – ობიექტი) საპირისპირო დასკვნების საშუალებას აძლევს ენის მკვლევართ – /მ-ძულ-ს მე ის/: (1) რადგან ამ გრძნობას „მე“ ახორციელებს, მოქმედი არის „მე“ და, მიუხედავად მორფოლოგიური სტატუსისა, ქვემდებარედ უნდა მივიჩნიოთ; (2) რადგან ამ გრძნობას „ის“ ინვევს, „ის“ არის სუბიექტი, ანუ ქვემდებარე. განსხვავებულად განსაზღვრულ ქვემდებარეთა გვერდით მეორე პირი ობიექტის სტატუსს იღებს, ოღონდ პირველი თვალსაზრისით, ეს არის „ის“, მეორით – „მე“.

ახლა განვიხილავთ III სერიის ფორმებს, რომელთა ანალიზი და შესაბამისი დასკვნები ერთსულოვანია სამეცნიერო ლიტერატურაში. რაიმე დაპირისპირება ამ მხრივ არ არის. არნ. ჩიქობავას აზრით, ფერეიდნულ წინადადებაში „ქართველებს ვაჟკაცობა უქნიაყ“ „უქნია“ ზმნის შინაარსი (=აზრი) მქმნელის ობიექტად ყოფნას გამორიცხავს, ფორმა კი – სუბიექტობას!“ ცხადია, მისი აზრით, პირთა მარკირებაში ინვერსიაა განხორციელებული: ფორმით გამოსახულია ის, რაც გამოსარიცხია შინაარსით.

ა. შანიძის თეორიაში პირთა ინვერსია დაშვებულია მხოლოდ აქტივთა III სერიის ფორმებში, იგი წერს: „ზემოთ ვთქვით, რომ სახელი, რომელიც შენყობილია ზმნის სუბიექტურ პირთან, არის გრამატიკული სუბიექტი... ყოველი სახელი, რომელიც შე-

* შდრ. არნ. ჩიქობავა: „აქტიური ემოციებითაა აღსავსე“ და ქვემდებარეა.

წყობილია ობიექტურ პირთან, არის გრამატიკული ობიექტი, მაგრამ, აცხადებს იგი, „ეს ზოგადი დებულება ირლვევა III სერიის მწკრივებში, სადაც გარდამავალ ზმნებში ინვერსიას აქვს ადგილი; აქ ფორმები მოქმედ პირად, ე. ი. სუბიექტად გამოხატავენ იმ პირს, რომლის ობიექტური ნიშანია ნახმარი შიგ, ხოლო უმოქმედო, ე. ი. ობიექტურ პირად – იმას, რომელიც სუბიექტური ნიშნით არის შიგ წარმოდგენილი“ (ა. შანიძე, 1981, 503).

ეს თვალსაზრისი თავისი არსით ნ. მარის, ი. ყიფშიძისა და არნ. ჩიქობავას „გრამატიკულისა“ და „რეალურის“ (resp. „ლოგიკურის“) ერთიმეორესთან დაპირისპირება-შეგუებისგან განსხვავებული არ არის, თეორიული ამოსავალი დებულება მათ საერთო აქვთ, იდენტურ დასკვნას III სერიის ფორმებთან დაკავშირებით ეს განაპირობებდა: აქტივთა III სერიის ფორმებში პირთა მარკირებას ისინი გვარის კატეგორიის პოსტულატებზე დამყარებით განიხილავენ.

ა. შანიძე პირთა ინვერსიის საკითხებს რამდენიმეგზის დაუბრუნდა. „P.S.“-ში, რომელიც ერთვის 1952 წელს დაწერილ სტატიას – „გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში“, იგი წერს: „ქართულში მეტად თავისებური ვითარება შეიქმნა იმის წყალობით, რომ გარდამავალი ზმნის ფორმებს III სერიის მწკრივებში გარდაუვალი შეენაცვლა და აქტიურ ფორმებს – პასიური, რასაც თავის დროზე ჰ. შუხართი აქცევდა ყურადღებას. ამის გამო გარდამავალ ზმნათა ირიბ-ობიექტურმა პირმა III სერიის მწკრივთა ფორმებში სუბიექტის გამოხატვის ძალა მოიპოვა და ამის შედეგად მათთან მიცემითში დასმულ სახელს გრამატიკულ სუბიექტად აღვიქვამთ, სახელობითში დასმულს კი – პირდაპირ ობიექტად. ჩვენ თანაბრად ვუნაცვლებთ III სერიის ფორმებს I და II სერიისას არა მარტო გარდაუვალ ზმნებში, არამედ გარდამავლებშიც; მაგ., „ქალს წინდა მოუქსოვია“ ისეთივე აზრის გადმომცემია სინტაქსურად, როგორისაც „ქალი წინდას მოქსოვს“ და „ქალმა წინდა მოქსოვა“. ამ სამ წინადადებაში გრამატიკული ფორმები სხვადასხვანაირია, სინტაქსური ურთიერთობა კი – ერთნაირი. სუბიექტმა და პირდაპირმა ობიექტმა ბრუნვები იცვალა, სინტაქსური ვითარება კი იგივე

დარჩა“ (ა. შანიძე, 1981, 517).

ეს ვრცელი ამონაწერი გარკვეულ კითხვებს ბადებს: (1) III სერიაში ორპირიან ზმნაზე (მოქსოვს, მოქსოვა, მოუქსოვია) მსჯელობისას როგორ შეიძლება გავამართლოთ ერთიმეორის გვერდით ობიექტს ხან პირდაპირი ვუნოდოთ („სუბიექტმა და პირდაპირმა ობიექტმა ბრუნვები იცვალა“), ხან – ირიბი („ამის გამო გარდამავალ ზმნათა ირიბ-ობიექტურმა პირმა III სერიის მწკრივთა ფორმებში სუბიექტის გამოხატვის ძალა მოიპოვა და ამის შედეგად მათთან მიცემით ბრუნვაში დასმულ სახელს გრამატიკულ სუბიექტად აღვიქვამთ“)? (2) III სერიაში რატომ შეენაცვლა გარდამავალი ზმნის ფორმებს გარდაუვალი და აქტიური ფორმების პარადიგმაში რა მიზეზით ჩაჯდა პასიური ფორმები?

ცნობილია, სამპირიან აქტივებს ირიბი ობიექტი პირად ვერ გადაჰყვება III სერიაში, ორპირიანებს ხომ არც აქვთ ირიბი ობიექტი. ამ ვითარებაში რანაირად უნდა მოეპოვებინა სუბიექტის ძალა იმ პირს (ირიბ ობიექტს), რომელიც ზმნის ფორმაში ან არ იყო საერთოდ (ორპირიან აქტივებში), ან უბრალო დამატების სახით უკავშირდება ზმნას (სამპირიან აქტივებში) და, ბუნებრივია, პირის ნიშანიც არ გააჩნდა ზმნის ფორმაში.

ა. შანიძის მსჯელობაში შემდგომ ნახმარი „აღვიქვამთ“ („მიცემითში დასმულ სახელს გრამატიკულ სუბიექტად აღვიქვამთ, სახელობითში დასმულს კი – პირდაპირ ობიექტად“) ნიშნავს იმას, რომ ყურადღება არ ექცევა გრამატიკულ მინიშნებას პირის ნიშნებზე და აქტანტთა როლის განსაზღვრაში დამყარება ხდება იმ აღქმაზე, რომელიც ზმნის I და II სერიების ფორმებში აქტანტთა მიმართებიდან გამომდინარეობას: „ქალს წინდა მოუქსოვია“ – „ქალი წინდას მოქსოვს“ – „ქალმა წინდა მოქსოვა“ წინადადებათა შეპირისპირების საფუძველზე მსჯელობა ასე გრძელდება: „ამ სამ წინადადებაში გრამატიკული ფორმები სხვადასხვანაირია“, წევრთა შორის „სინტაქსური ურთიერთობა კი – ერთნაირია“ (ა. შანიძე, 1981, 517).

რა თქმა უნდა, „გრამატიკული ფორმების სხვადასხვანაირობა გრამატიკულად ამ წინადადებებს შორის განსხვავებასაც

განაპირობებს (ამიტომ ამბობენ: I სერიაში აქტივთა ფორმები ნომინატიურ კონსტრუქციას ქმნიან, II სერიაში – ერგატიულს, მესამეში – დატიურს^{*)}). გამოდის, სინტაქსური ურთიერთობა კი არ არის ერთნაირი, არამედ ჩვენი აღქმაა ერთნაირი, როდესაც სამივე კონსტრუქციის წინადადებებს ვუპირისპირებს ერთიმეორეს.

რამ განაპირობა სახელობით, მოთხრობით და მიცემით ბრუნვებში დასმული სახელების ერთნაირი აღქმა სუბიექტად? მხოლოდ ერთმა რამემ – მოქმედი აქტანტია სუბიექტი (ანუ ქვემდებარე): ქალი მოქსოვს, ქალმა მოქსოვა, ქალს მოუქსოვია – მოქმედების ჩამდენი ყველგან ქალია ჩვენი აღქმის მიხედვით. თუ პირველ ორ შემთხვევაში სუბიექტი („ქალი“, „ქალმა“) ზმნათა ფორმებში გამოხატულია სუბიექტის ნიშნით (ქალი მოქსოვ-ს, ქალმა მოქსოვ-ა), მესამე შემთხვევაში (ქალს მო-უქსოვია) „სუბიექტი“ გამოხატულია ობიექტის ნიშნით (შდრ. მე მო-მ-იქსოვია, შენ მო-გ-იქსოვია) – აი, ამ აღქმაზე მიგვითითებს ა. შანიძე.

*

* *

ვცადეთ, რომ სრულად წარმოგვედგინა პირთა ინვერსიის საფუძველი. გამოვლინდა, რომ თეორიათა ამოსავალი დებულებები საერთოა – ემყარებიან გვარის კატეგორიის პოსტულატებს: მოქმედი აქტანტი სუბიექტია (ანუ ქვემდებარე), სამოქმედო აქტანტი – პირდაპირი ობიექტი, მესამე პირი, ვისთვისაც ხდება მოქმედება – ირიბი ობიექტი, შესაბამის ნიშნებსაც ატარებენ ზმნათა ფორმებში. მიუხედავად საერთო პოსტულატებისა, გაირკვა ისიც, რომ რიგ შემთხვევაში საერთო აზრი ვერ შემუშავდა.

* თუმცა აქტანტთა ბრუნვები: სახელობითი და მიცემითი მთლიანად ემთხვევა ნომინატიურ კონსტრუქციაში აქტანტთა ბრუნვებს. განსხვავებას ამ ბრუნვებში წარმოდგენილ აქტანტთა ინტერპრეტაცია იწვევს.

პირის ნიშნებს განკარგავს კაუზაციის კატეგორია

აქტანტთა მარკირება ქართული ზმნის ფორმებში ემყარება კაუზაციის კატეგორიას, ეს კატეგორია პირის ნიშნებს ცალსახად განკარგავს: ნეიტრალური კაუზაციის (Ca^n) ფორმებში სუბიექტი ქმედებას საკუთარი ნებით ახორციელებს, ანუ ქმედების ინიციატორიცა და შემსრულებელიც თვითონ არის; ზმნის ფორმაში არ არის სხვა პირი, რომელიც ქმედების შემსრულებელს აიძულებდა რამის კეთებას. სწორედ ამიტომაც, რომ ყველა ერთპირიანი ზმნა განეკუთვნება ნეიტრალურ კაუზაციას და სუბიექტური წყობილას.

ორ- და სამპირიან ზმნათა ფორმებშიც სუბიექტისა და ობიექტთა მარკირება კაუზაციის გათვალისწინებით ხდება: თუ კაუზაცია ნეიტრალურია, ე. ი. არ ხდება იძულება ქმედების შესრულებაში – ქმედება ხდება მოქმედის ნებით, მაშინ სუბიექტის ნიშანი ეძლევა თავისი ნებით მოქმედ აქტანტს: /ვ-წერ მე მას/; /უხატავ-ს ის მას სურათს/... „მე“ და „ის“ ქმედების ინიციატორებიც თვითონ არიან და შემსრულებელიც, ამიტომ აღინიშნებიან სუბიექტის ნიშნით.

პირველადი და მეორადი კაუზაციის (Ca^1 და Ca^2) ფორმებში, გარდა ქმედების შემსრულებლისა (ექსეკუტორისა), წარმოდგენილია ქმედების ინიციატორიც (ატირებს-ს ის მას, აწვალეს-ს ის მას... ატირებინებს-ს ის მას ბავშვებს, ახატვინებს-ს ის მას სურათს...) და ყველგან სუბიექტის ნიშანს იღებს ინიციატორი აქტანტი და არა ის, ვის ქმედებასაც ზმნა გამოხატავს – /ატირებს ის მას/: აქ ქმედებას ასრულებას „მას“ აქტანტი – პირდაპირი ობიექტი, ვინც ტირის. ამ თვალსაზრისით ფრიად მნიშვნელოვანია სუხან-საბა ორბელიანის განმარტება მატირა ფორმისა „სიტყვის კონა ქართულში“: „მატირა ტირილი მაქნევინა“.

„ატირებს ის მას“ წინადადებაში „ის“ მხოლოდ ინიციატო-

რია ტირილ ქმედებისა. სხვა ინფორმაცია მის შესახებ ზმნის ფორმაში არა გვაქვს; მარადიული კითხვა პირველად კაუზატივებთან დაკავშირებით: „რა ატირებს მას?“ „რა აწუხებს მას?“ და სხვა კარგად გვიჩვენებს, რომ ვიცით რას შერება პირდაპირი ობიექტი (ტირის, წუხს...), მაგრამ სუბიექტის შესახებ მხოლოდ ის ვიცით, რომ ის ინიციატორია ამ ქმედებისა; ზმნის ფორმით უცნობი რჩება, რა გზით აღწევს „ის“ ინიციატივის მოპოვებას. „რა?“ კითხვაც ამიტომ ჩნდება, რათა გავიგოთ მიზეზი (causa) პირდაპირი ობიექტის ქმედებად აღძვრისა.

ვინც ან რაც პირდაპირ ობიექტს სამოქმედოდ აღძრავს, ქართული ზმნის სუბიექტი ის არის.

ანალოგიურია სიტუაცია მეორად კაუზატივებში (Ca^2), რომლებშიც ქმედებას ასრულებს ირიბი ობიექტი. წინადადებებში „დაანერინა მან მას წიგნი“, „დააძლევინა მან მას გაჭირვება“... ყველგან ქმედებას ირიბი ობიექტი „მას“ ასრულებს. სულხან-საბა ორბელიანის ლექსიკონში ხშირია მეორად კაუზატივთა ფორმებიც სათანადო განმარტებებით:

„ვაძლევინე ძლევა ვაქნევინე, მიცემინება ვაქნევინე“, რა თქმა უნდა „მას“ არის შემსრულებელი (ვაძლევინე მას...), სუბიექტი კი უდავოდ ინიციატორია: პირველ სერიაში „ის“ („ანერინებს ის მას წიგნს“), მეორე სერიაში „მან“/ „დაანერინა მან მას წიგნი“) და, ბუნებრივია, სუბიექტის ნიშანსაც ეს ინიციატორი აქტანტები („ის“, „მან“) ატარებენ: პირველადი და მეორადი კაუზატიური ფორმით ზმნა-შემასმენლები მხოლოდ ობიექტთა ქმედებას გვაცნობენ, სუბიექტი კი ყველგან ინიციატორია.

შეიძლება დავასკვნათ: ქართულ ზმნაში სუბიექტის ნიშანს ატარებს ინიციატორი აქტანტი. ინიციატორობა სუბიექტის არსებითი ატრიბუტია: სუბიექტი შეიძლება მოქმედი იყოს ან არ იყოს მოქმედი, მაგრამ ინიციატორობა მისთვის აუცილებელია. ამ ასპექტით ფრიად მნიშვნელოვანია ზმნათა ასეთი ფორმები: ეცემინა, მოეკვლევინა, (არ) დაეხატვინა... ამ ფორმებში, ქართული ენის გაგებით, ვინც ცემეს, ვინც მოკლეს,

ვინც დახატეს სუბიექტის ნიშანს ატარებს, რადგან ეს ქმედებები მის მიერ გამოწვეულად მიიჩნევა. „ის“ არის ინიციატორი.

„ის არ დამეხატვინა მე“ წინადადებაში მკაფიოდ არის გამოხატული „ის“ აქტანტის ინიციატივა და ისიც, რატომ ატარებს „ის“ სუბიექტის ნიშანს, ზმნის ფორმაში, მაშინ როცა მოქმედი უპირობოდ არის „მე“, რომელიც ხატავს და გრამატიკული ირიბი ობიექტია.

საბოლოოდ: დინამიკურ ზმნებში – აქტივებსა და პასივებში აქტანტი, რომელიც ოდენ ინიციატორია ან ინიციატორიცა და ქმედების განმახორციელებელიც, უპირობო სუბიექტია და ზმნის ფორმაშიც სუბიექტის ნიშანს აჩენს.

რაც შეეხება მედიოპასივებსა და სტატიკურ ვნებითებს, ამ ზმნათა სუბიექტისა და ობიექტის სინტაქსური განსაზღვრა დღემდე დავის საგანია. ამ დავას ზემოთ უკვე გავეცანით. აქ დამატებით უფრო ვრცლად წარმოვადგენთ ა. შანიძის თვალსაზრისს, რომელსაც ჩვენც ვიზიარებთ, ოღონდ განსხვავებულ საფუძველზე.

ა. შანიძე ჰყავს ტიპის ზმნებთან დაკავშირებით მსჯელობს მოსწონს მედიოპასივზე, რომელშიც, მსგავსად რუსული нравится („Лизе нравится Андрей“) ფორმისა, ქვემდებარედ სახელობით ბრუნვაში დაყენებულ სახელს მიიჩნევს, რადგან „მოწონებას“ ანდრეი აღძრავს ორსავე ენაში, ამიტომაც ქვემდებარედ ორივეგან „ანდრეი“ მიიჩნევა.

ა. შანიძის მტკიცებით, თუ საერთო აზრით გარაუვლად მიჩნეულ ზმნებში: უყვარს, ჰპია, სწყურია... სუბიექტად მიცემით ბრუნვაში დასმულ სახელს მივიჩნევთ, გრამატიკულად შეუძლებელი გახდება სახელობით ბრუნვაში დასმული ობიექტის სახეობის დადგენა: (ა) ის ვერ იქნება პირდაპირი, რადგან ზმნა გარდაუვალია; (ბ) ვერც ირიბი ობიექტი იქნება, რადგან სახელობით ბრუნვაში დგას.

ამნაირ გრამატიკულ ჩიხს ა. შანიძე ზმნურ ფორმათა არასწორი ანალიზის შედეგად მიიჩნევს.

მეორე მხრით, თუ გრამატიკულ ფორმებს მნიშვნელობას

არ მივცემთ (სუბიექტისა და ობიექტის ბრუნვათა ფორმებს) და წინა პლანზე „აზრს“ დავაყენებთ, გარდაუვალ ზმნათა ანალიზის დროსაც მივადგებით ჩიხს აზრის მიხედვითაც: **ჰყავს** (მას ის) ზმნაში თუ მიცემით ბრუნვაში დასმული აქტანტის („მას“) მნიშვნელობა უფრო ძლიერია, ვიდრე სახელობით ბრუნვაში დასმულისა („ის“), მეორე გარდაუვალ **ჰგავს** (ის მას) ზმნაში, პირიქით, მეტი მნიშვნელობა აზრის მიხედვით სახელობით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს აქვს, ვიდრე მიცემით ბრუნვაში დასმულს. მაშასადამე, გამოდის, **აზრის** მიხედვით სინტაქსურად განსხვავებული შეფასება ეძლევა გარდაუვალ ზმნათა აქტანტებს საერთო სტრუქტურის ზმნათა ფორმებში.

ჩვენი თვალსაზრისი ემყარება ზმნურ ფორმებში აქტანტთა ფორმალურ-სემანტიკურ ანალიზს: მედიოპასივებისა და სტატიკურ ზმნათა მიერ წარმოდგენილ სიტუაციებში ჩართულია ორი აქტანტი, რომელთაგან ერთი ქმნის სიტუაციას, მეორეს კი ექმნება. ამათგან სიტუაციის შემქმნელი ქართულ ენაში გათანაბრებულია ინიციატორთან და ზმნის ფორმაში ატარებს სუბიექტის ნიშანს, ის აქტანტი კი, რომელსაც სიტუაცია ექმნება, ირიბი ობიექტია.

მნიშვნელობის სიძლიერის მიხედვით პრობლემები მედიოპასივებთანაც იქმნება: თუ **აქვს** ზმნაში „აზრის მიხედვით“ უფრო ძლიერია მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი (**აქვს მას** ის), ამასვე ვერ ვიტყვიფ **ჰგავს** (მას ის) ზმნასთან, სადაც წინა პლანზე უდავოდ წამოწეულია სახელობით ბრუნვაში დასმული „ის“, როგორც ზმნური ქმედების განმახორციელებელი; ასევეა **ახლავს** (მას ის) ზმნის მიმართებაში მის აქტანტებთან: „ის“ უდავოდ შემოქმედია გამოხატული ქმედებისა.

შემთხვევითი არ არის, რომ I და II პირებში მედიოპასივთა ფორმებში გვიან გაჩენილი დამხმარე ზმნები ქმედების მიხედვით წინა პლანზე სწორედ სახელობით ბრუნვაში დასმულ სახელს აყენებენ: **ვახლავარ** (მე მას), **ახლავხარ** (შენ მას)... ანალოგიურია ფორმათა წარმოება მიყვარს, მძულს ტიპის ზმნებშიც: **გიყვარვარ** (მე შენ), **მიყვარხარ** (შენ მე) – სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტანტები, როგორც სიტუაციის შემქმნელი,

სუბიექტის ადგილს იკავებენ.

თუ „აზრის მიხედვით“ მივუდგებით ქვემდებარისა და დამატების განსაზღვრას (ვინ მიგვაჩნია ქმედების ჩამდენად), პრობლემა დინამიკურ პასივებითანაც შეგვექმნება, კერძოდ, მომსურდა, მომწყურდა, დამავინყდა, მომაგონდა... ტიპის ფორმებში ობიექტის ნიშნით წარმოდგენილი „მე“ უნდა მივიჩნიოთ ქვემდებარედ, ხოლო გრამატიკულად მათ იდენტურ დამშორდა, მომწყდა (თავიდან), დამიმეგობრდა, შემომიამხანაგდა... ტიპის ფორმებში – „ის“.

თუ პირის ნიშანთა განხილვა გარდაუვალ ზმნათა დინამიკურ ფორმებშიც მოხდება კაუზაციის კატეგორიიდან ამოსვლით, სუბიექტად (ქვემდებარედ) უნდა მივიჩნიოთ ის აქტანტი, რომელიც ზმნურ ქმედებას იწვევს და არა ის, რომელსაც ეს ქმედება (resp. სიტუაცია) ექმნება: მომსურდა მე ის – რადგან სურვილის გამომწვევია „ის“, ქართული ენა მას აღნიშნავს სუბიექტის ნიშნით, ხოლო აქტანტი, რომელსაც შეექმნა ეს მდგომარეობა (resp. სიტუაცია) – /მომსურდა მე/ აღინიშნება ობიექტის ნიშნით; ასევე /მომწყურდა მე წყალი/ – „წყალი“ მიჩნეულია ქმედების გამომწვევად და აღინიშნება სუბიექტის ნიშნით, ხოლო ვისაც ექმნება მდგომარეობა (მომწყურდა მე) – ობიექტის ნიშნით.

ჩვენთვის მიუღებელია თვალსაზრისი, თითქოს სტატიკურ ზმნა-შემასმენელში სიმრავლის ნიშანი მხოლოდ აზრის მიხედვით ქვემდებარედ მიჩნეულ აქტანტს უჩნდებოდეს: ძველ ქართულში სახელობით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს („გქონან შენ / თქუენ იგინი“), ახალ ქართულში კი – მიცემით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს („გაქვ-თ თქვენ ის / ისინი“).

ახალ ქართულში ამას იმითაც ეძებნება გამართლება, რომ სტატიკურ ზმნათა ფორმებით გამოხატული მოქმედება მიცემით ბრუნვაში დასმულ სახელს მიენერება: „აქვს მას ის“: „ქონა“ ქმედება „მას“ აქტანტის ფუნქციაა. შეიძლებოდა გვეფიქრა, რომ ამიტომ ეძლევა მას ქვემდებარის როლი და ეს ქვემდებარედ მიჩნეული აქტანტი თავის მრავლობითობის მარკირებას ზმნის ფორმაში ახდენს გვიან, ახალ ქართულში: „აქვ-თ მათ ის“ (შდრ. „აქვს მას ისინი“, სადაც სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტან-

ტის სიმრავლის მარკირება ალარა ხდება ზმნა-შემასმენელში); უყვარ-თ მათ ის (შდრ. უყვარს მას ისინი); სძულ-თ მათ ის და სხვ.

ამ თვალსაზრისის საპირისპიროდ შეიძლება ითქვას შემდეგი: (1) ძველი და ახალი ქართული არ განსხვავდებიან იმის მიხედვით, თუ „ქონა“, „ყუარება“, „ძულება“... რომელი აქტანტის ფუნქციაა სტატიკურ ზმნებში. მაშინაც და ახლაც, რა თქმა უნდა, „ქონა“, „ყვარება“... მინერება მიცემით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს: „შენ გაქუს იგი“; „შენ გყავს იგი“; „შენ გიყუარს იგი“... ამ წინადადებათა „იგი“ არც ძველ ქართულში მიიჩნეოდა ამ სტატიკურ ზმნებში წარმოდგენილ ქმედებათა განმახორციელებლად; მიუხედავად ამისა, მაშინ სწორედ ამ აქტანტის სიმრავლე იყო ზმნის ფორმაში მარკირებული (ჩვენ გყავ-თ შენ; შდრ. მე გყავ თქვენ), „მამასა ჩემსა უყუართ თქვენ“ (ი. 16, 27). ამ სტატიკურ ზმნა-შემასმენელშიც („უყუართ“) სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტანტის სიმრავლეა გამოხატული*, მიუხედავად იმისა, რომ ქმედების განმახორციელებელი ის კი არ არის („თქვენ“), არამედ მიცემით ბრუნვაში დასმული სახელი („მამასა ჩემსა“).

რადგან ახალი ქართულის „გაქვთ თქვენ ის“, გყავთ თქვენ ის“, „გიყვართ თქვენ ის“... სტატიკურზმნიან წინადადებებში მარკირება ხდება მიცემით ბრუნვაში დაყენებული აქტანტის სიმრავლისა, საპირისპიროდ ძველი ქართულის სახელობით ბრუნვაში დაყენებული სახელის მრავლობითობის მარკირებისა, ეს მიჩნეულ იქნა ინვერსიის სიგნალად: აზრის მიხედვით ქვემდებარის ადგილს იკავებს მიცემით ბრუნვაში დასმული დამატება, სახელობით ბრუნვაში დასმული სახელი კი ხდება „ინვერსიული ზმნის დამატება“.

(2) მრავლობითი რიცხვის მარკირების ახალი წესიც ვერ განამტკიცებს ინვერსიის დაშვებას, თუ სრულად გავითვალისწინებთ ამ სტატიკურ ზმნათა პარადიგმების ჩვენებას რიცხვის მარკირების მიხედვით (იხ. მიყვარს ზმნის პარადიგმატული სქემა).

* „უყვარხართ“.

$\begin{matrix} \text{O}^{\text{მ}} \\ \text{S} \end{matrix}$	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
აბ. ქართ. 1 ძვ. ქართ.		გ-იყვარ-ვარ	ვ-უყვარ-ვარ		გ-იყვარ-ვართ	ვ-უყვარ-ვარ
		გ-იყუარ	ხ-(ვ)-უყუარ		გ-იყუარ	ხ-(ვ)-უყუარ
2	მ-იყვარ-ხარ მ-იყუარ		უყვარ-ხარ ი-უყუარ	გ-იყვარ-ხარ გ-იყუარ		უყვარ-ხარ ხ-უყუარ
3	მ-იყვარ-ის მ-იყუარ-ის	გ-იყვარ-ის გ-იყუარ-ის	უყვარ-ის ი-უყუარ-ის	გ-იყვარ-ის გ-იყუარ-ის	გ-იყვარ-ის-თ გ-იყუარ-ის	უყვარ-ის ხ-უყუარ-ის
1 ^პ		გ-იყვარ-ვართ გ-იყუარ-თ	ვ-უყვარ-ვართ ხ(უ)-უყუარ-თ		გ-იყვარ-ვართ გ-იყუარ-თ	ვ-უყვარ-ვართ ხ(უ)-უყუარ-თ
2 ^პ	მ-იყვარ-ხართ მ-იყუარ-თ		უყვარ-ხართ ი-უყუარ-თ	გ-იყვარ-ხართ გ-იყუარ-თ		უყვარ-ხართ ხ-უყუარ-თ
3 ^პ	მ-იყვარ-ის მ-იყუარ-ან	გ-იყვარ-ის გ-იყუარ-ან	უყვარ-ის ხ-უყუარ-ან	გ-იყვარ-ის გ-იყუარ-ან	გ-იყვარ-თ გ-იყუარ-ან	უყვარ-თ ხ-უყუარ-ან

მიყვარს ზმნის პარადიგმატული სქემა

როგორც სქემიდან ჩანს, ახალი ქართული პარადიგმის ფარგლებში არის კომბინაციები, რომლებშიც სიმრავლე, მსგავსად ძველი ქართულისა, მხოლოდ სუბიექტური პირის ნიშნით მარკირებულ აქტანტებს გამოეხატებათ და არ გამოეხატებათ ობიექტური პირის ნიშნით გამოხატულ აქტანტებს: თქვენ (S_2^p) უყვარხართ მას; შდრ. შენ უყვარხარ მათ (O_3^{indp}); ასევე: ჩვენ (S_1^p) ვუყვარვართ მას; შდრ. მე ვუყვარვარ მათ. ამ ფორმებში მარკირებულია მხოლოდ სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტანტის სიმრავლე.

ამავე პარადიგმის წევრებია: მიყვარს (მე ისინი), გიყვარს (შენ ისინი), უყვარს (მას ისინი), სადაც სუბიექტის სიმრავლე, განსხვავებით ძველი ქართულისგან, აღარ აღინიშნება (იხ. სქემა), ამავე პარადიგმაშია გიყვართ (თქვენ ის; შდრ. გიყვარს შენ ისინი) და უყვართ (მათ ის; შდრ. უყვარს მას ისინი), სადაც -თ სუფიქსი ობიექტის სიმრავლეს გამოხატავს.

განხილული ვუყვარვართ, უყვარხართ, ერთი მხრით, და, მეორე მხრით, გიყვართ, უყვართ ერთი პარადიგმის წევრებია. თუ ქვემდებარის საკითხს მრავლობითი რიცხვის მიხედვით გადავწყვეტთ, ერთი პარადიგმის ფარგლებში ქვემდებარე ხან სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტანტი გამო-

გვია, ხან – მიცემით ბრუნვაში დასმული.

მრავლობით რიცხვში მარკირება ქვემდებარედ და დამატებად მიჩნევის საზომად არ გამოდგება.

მიუხედავად იმისა, რა ნიშნით არის წარმოდგენილი პირმომართი აქტანტი (-ნ, -თ თუ -ებ), ზმნა-შემასმენელი ამ აქტანტის სიმრავლეს უთუოდ გამოხატავს ენის არსებობის ყველა დროში. სიმრავლის გამოხატვა ხდება ორი გზით: (ა) ცალმხრივი მარკირებით – რიცხვის ნიშანს ატარებს მხოლოდ თვით აქტანტი მასთან დაკავშირებული ზმნის ფორმა კი არ იცვლება, თუმცა შემასმენელიც ამ აქტანტის მრავლობითობას გვამცნობს, რადგან ენის მომხმარებლისათვის ზმნურ ქმედებაში ყველა იმ პირის ქმედება ივარაუდება, რომლებიც მოიაზრება ზმნასთან დაკავშირებული აქტანტის მრავლობითი რიცხვის ფორმით და (ბ) ორმხრივი მარკირებით – მრავლობითი რიცხვის მარკირი აქტანტსაც აქვს და ზმნა-შემასმენელშიც ასახულია ნიშნით.

ა და ბ ვარიანტები ერთიმეორისგან მხოლოდ გამოხატულების პლანით განსხვავდებიან, შინაარსის პლანით კი იდენტური ურთიერთობებია, რაც არსებითია რიცხვის მიხედვით ურთიერთობების კვალიფიკაციისათვის. სინტაქსის ტერმინებით რომ ვთქვათ, მრავლობით რიცხვში დაყენებული პირმომართი აქტანტი ყოველთვის ითანხმებს ზმნა-შემასმენელს რიცხვში, მიუხედავად იმისა, ზმნა-შემასმენელში მრავლობითი რიცხვი მარკირებულია თუ არ არის მარკირებული*.

რიცხვის გამოხატვის ეს ორი მოდელი ქართულ ენაში ხილული პერიოდიდან (V ს.) დღემდე მოქმედებს, ქვემოთ ამ მოდელების რეალიზაციისა და ისტორიულად განხორციელებულ ცვლილებებს წარმოვადგენთ, რასაც ნაწილობრივ ადრეც შევე-

* „კაცი წერს“ და „კაცები წერს“ — ძველი ქართულის ამ წყვილებში „კაც“ და „კაცები“ აქტანტების გვერდით „წერს“ ზმნა-შემასმენელს რიცხვის მიხედვით განსხვავებული მნიშვნელობა ჰქონდა, რადგან „კაცები წერს“ პესიტყვაში „წერს“ ერთზე მეტი „კაცის“ ქმედებას ასახავდა, რაც იმიტაც დადასტურდა, რომ შემდგომ პერიოდში „კაცები“ აქტანტის სიმრავლე ზმნაშიც აისახა: „კაცები წერენ“, რაც სპორადულად ძველ ქართულშიც ხორციელდებოდა: „... გვჰმან მონამებ“ (მრ. 14, 63c) და სხვ.

ხეთ (თ. უთურგაიძე, 2009, 191).

სინტაქსურ მიმართებაში, მაშასადამე, მრ. რიცხვის ზმნის ფორმაში მარკირებას ცვლილების შეტანა არ შეეძლო. არსებითი ზმნა-შემასმენლის და მასთან დაკავშირებულ აქტანტებს შორის სახელთა ბრუნების მიხედვით და ზმნათა პირის მიხედვით ცვლაა, რითაც ისინი ერთიმეორისგან განსხვავდებიან და რასაც ინვევენ სინტაგმის მეორე წევრში შესაბამისად სინტაქსური როლისა.

რიცხვი ზმნისა და სახელის საერთო კატეგორიაა, აქ შეთანხმების გარდა სხვა ურთიერთობა გამორიცხულია.

თუ განვიხილავთ ძველი ქართულის, ერთი მხრით, /კაცები წარვიდა/ და, მეორე მხრით, /კაცი წარვიდეს/ წყვილებს და ასეთსავე მიმართებაში /კაცები გავგზავნე/ და /კაცი გავგზავნენ/ წყვილებს, უპირველესად უნდა დავაფიქსიროთ, რომ -ებ და -ნ სუფიქსები ერთნაირად გამოხატავენ სუბსტანტივთა სიმრავლეს, რაც კარგად არის ცნობილი. კ. დონდუა სიმრავლის ამ სუფიქსთა შესახებ წერდა: Ни в древнелитературном грузинском и ни в современном нет строгого разграничения функций между двумя формами множественного числа. Именно Plⁿ является "индеферентной" формой множественности: она не приурочена к определенному кругу понятий и весьма часто выступает с Pl^{сб} в тех же случаях и с той же функцией что и последняя" (1967, I, 158).

-ნ და -ებ სუფიქსთა ყველა ეპოქაში ფუნქციური იდენტიფიკაციის შემდეგ დასადგენია მიმართება „წარვიდა“ და „წარვიდეს“, ერთი მხრით, და, მეორე მხრით, „გავგზავნე“, „გავგზავნენ“ წყვილებს შორის იმ ასპექტით, რომ განსხვავებული შემასმენლები დაკავშირებული არიან განსხვავებული ნიშნით ნაწარმოებ, მაგრამ გრამატიკულად, როგორც ვნახეთ, იდენტური რიცხვითი მნიშვნელობის მქონე აქტანტთა ფორმებთან, ე. ი. თუ „კაცები“ და „კაცი“ იდენტური არიან მრავლობითი რიცხვის გამოხატვაში, რატომ მიემართებიან წყვილებში ერთი და იმავე ზმნის განსხვავებულ ფორმებს?

როგორც აღრეც აღგვინიშნავს (2009, 157), ამის მიზეზი

არის მრავლობით რიცხვში ბრუნების განსხვავებული მოდელის არსებობა ქართულში: -ებ სუფიქსიან მრავლობითში ეს მორფემა მხოლოდ რიცხვს გამოხატავს, თ(ა) სუფიქსიან მრავლობითში კი, რომლის პარადიგმაში -ნ სუფიქსიც შედის მიღებული ერთი ბრუნვით, რიცხვი და ბრუნვა ერთად გამოიხატება ნიშანთა დონეზე. -თ(ა) სუფიქსიან მოდელში პირმიმართ აქტანტთა ბრუნვაში მართვა ერთდროულად რიცხვში შეთანხმებითაც ხდებოდა, -ებ სუფიქსიან მოდელში კი პირმიმართ აქტანტთა მართვა როგორც მხოლოდობით, ისე მრავლობით რიცხვში ბრუნვის ნიშანთა შეცვლით ხორციელდება, -ებ მხოლოდ მრავლობით რიცხვს აწარმოებს, შესაბამისად აღწერილი განსხვავებული ფუნქციებისა, ძველ ქართულში შემასმენელთან ფორმალური კავშირი განსხვავებული აქვთ -ებ და -ნ სუფიქსიან აქტანტებს*, თუმცა ეს კავშირები ღირებულების თვალსაზრისით იდენტურია, რაც იმას ნიშნავს, რომ „კაცები წარვიდა“ და „კაცი წარვიდეს“ წყვილებში რიცხვითი ურთიერთობა ქვემდებარესა და შემასმენელს შორის იდენტურია – ორსავე შემთხვევაში ხდება შეთანხმება, მიუხედავად შემასმენელთა ფორმალური განსხვავებისა, რაზეც შემდგომი დროის ცვლილებაც მიუთითებს: ახალ ქართულში შემასმენელთან ურთიერთობა -ებ სუფიქსიან და -ნ სუფიქსიან ქვემდებარეებს ფორმალურად იდენტური გაუხდა: „კაცები წავიდნენ“ და „კაცი წავიდნენ“.

ანალოგიურია ვითარება „კაცები გავგზავნე“ და „კაცი გავგზავნე“ წყვილებშიც: პირდაპირ დამატებასა და შემასმენელს შორის რიცხვში შეთანხმებაა ორივეგან, მიუხედავად შემასმენელთა ფორმალური განსხვავებისა; ახალ ქართულში აქაც მოისპო ეს ფორმალური განსხვავება: „კაცები გავგზავნე“ და „კაცი გავგზავნე“.

ჩატარებული ანალიზის საფუძველზე ძველი ქართულის „კაცები წარვიდა“ და „კაცები გავგზავნე“ წყვილთა შემასმენ-

* -თ და -ნ ბრუნების საერთო მოდელის ფორმებს (ბრუნვებს) აწარმოებენ, შედეგად წინადადების სხვა ნევრებთან ფორმალურად ანალოგიურ ურთიერთობას ამყარებენ.

ლებში მათთან დაკავშირებული პირმიმართი აქტანტების რიცხვის მიხედვით შესაძლებელია სიმრავლე აღვნიშნოთ სუბიექტის ნიშანთან მიბმული ნულოვანი ალომორფით: კაც-ებ-ი წარვიდა-Ø და „კაც-ებ-ი გავგზავნე-Ø“.

საკითხის ასე გადანჯვრეტას ამაგრებს თანამედროვე ქართულის ჩვენება: სუბიექტის სიმრავლის -ებ შემასმენლის ფორმაშიც აისახა: „კაც-ებ-ი წავიდ-ნენ“, ხოლო ობიექტის სიმრავლე ახალ ქართულში -ნ სუფიქსიან დამატებასთანაც ნულოვანი ალომორფით გამოიხატება: „კაც-ნ-ი გავგზავნე-Ø“.

არსებითი ჩვენს მსჯელობაში ის არის, რომ -ებ სუფიქსიანი და -ნ სუფიქსიანი აქტანტები მრავლობით რიცხვში (S^p და O^p) დღეს ზმნა-შემასმენლებს ერთნაირი ფორმით მოითხოვენ, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ ღირებულებების მიხედვით განსხვავება მათ შორის არც ძველ ქართულში იყო^{*}.

ზოგადად ზმნა-შემასმენლის პირებსა და მათ სიმრავლეს დიაქრონიულ პლანში თუ განვიხილავთ, ვითარება ასე წარმოგვიდგება: მრავალპირიანი ქართული ზმნის სისტემაში პირები განსხვავებულ კატეგორიებს ქმნიან, რამაც გააჩინა შესაძლებლობა სუბიექტი და ობიექტი საერთო ნიშნითაც გამოხატულიყო, კერძოდ: (1) S_2 -ის $\bar{3}$ - (resp. ხ-) პრეფიქსი გამოხატავდა O_3 -საც (როგორც პირდაპირს, ისე ირიბს); (2) პირდაპირი ობიექტის ნიშნები ირიბმა ობიექტმა უცვლელად გადაიღო სამსავე პირში (თ. უთურგაძე, 2002, 12).

საერთო ნიშნის შემთხვევაში პირთა რაობის განსხვავება ხდება რანგობრივი გარემოცვით; მაგალითად: /შთაშიგდო მან მე ჯელთა/ – ზმნის ფორმაში სათავისო ქცევის ი- პრეფიქსის

^{*} მით უმეტეს, რომ -ნ-თ და -ებ სუფიქსიან სინტაქსურ წყვილთა ფორმებში (ქვემდებარე-შემასმენლისა და პირდაპირი დამატება-შემასმენლის) რიცხვში შეთანხმება უკვე ძველ ქართულშივე დაიწყო საერთო ნესით: (ა) ქვემდებარე და შემასმენელი: „სულეზი... ჰხედვიდეს“ (მრ. 3, 11); შდრ. სულნი ხედვიდეს; „მნატრიდენ... თესლები ქვეყანისანი“ (ლ. 7, 12); შდრ. მნატრიდენ თესლნი... (ბ) პირდაპირი დამატება და შემასმენელი: „განასხნა სულეზი“ (მ. 8. 16 C); შდრ. განასხნა სულნი. „შთანთქნა კუერთხები“ (გამოსლვ. 7, 12); შდრ. შთანთქნა კუერთხნი და სხვ. შესაბამისი მასალა უფრო სრულად იხ. ი. იმნაიშვილის ნაშრომში – „სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში“, 1957 (გვ. გვ. 306-9).

წინ ობიექტური პირის მ- პრეფიქსი პირდაპირ ობიექტს ეკუთვნის, ხოლო /შთამიგდო მან მე იგი ჯელთა/ წინადადების ზმნის ფორმაში სასხვისო ქცევის ი-ს წინ მ- ირიბი ობიექტის (O_1^{indp}) ნიშანია...

სუბიექტი, როგორც ქმედების ინიციატორი, ზმნათა ფორმებში ყოველთვის არის წარმოდგენილი. ბუნებრივია, ვივარაუდოთ, რომ მარვლობითი რიცხვის მარკირება სწორედ სუბიექტით დაიწყო. ერთპირიან ფორმებში ხომ მხოლოდ ინიციატორია წარმოდგენილი (ზმნის ფორმაში არ არის მეორე პირი, რომელსაც შეეძლო მარკირებულ პირზე გავლენის მოხდენა). ამიტომ არის ყველა ერთპირიანი ზმნა სუბიექტური წყობისა.

ბუნებრივია, პირის ნიშანთა მარკირებას მრავალპირიან ზმნებში უნდა მოჰყოლოდა ამ პირთა მრავლობითი რიცხვის გამოხატვა. ძველ ქართულში სუბიექტური პირის სიმრავლე ზმნათა ნებისმიერ ფორმაში უზრუნველყოფილია, გამოხატულია იმ ფორმებშიც, რომლებშიც მორფონოლოგიური მიზეზით პირის ნიშანი არა ჩანს: /ჩუენ (S_1^P) გაცხადებთ შენ/, /თქუენ (S_2^P) მაცხადებთ მე/ – სუბიექტურ პირთა ნიშნები არა ჩანს, რიცხვი კი გამოხატულია.

რაც შეეხება ობიექტებს, I სერიაში ორივე მიცემით ბრუნვაში დგას და ნიშნებიც საერთო აქვთ. I პირში განხორციელებული ინოვაციის შედეგად ს ი მ რ ა ვ ლ ის გამოხატვა პარადიგმაში ორი მოდელით წარიმართა: (1) დარჩა ძველი – ცალმხრივ მარკირებული მოდელი და (2) გაჩნდა ახალი – ორმხრივ მარკირებული მოდელი ერთი მწკრივის მიკროპარადიგმის ფარგლებში.

ძველი ცალმხრივ მარკირებული მოდელი

I მაცხადებს კაცთა (O_1^{dp}), მიცხადებს კაცთა (O_1^{indp})

II გაცხადებს კაცთა (O_2^{dp}), გიცხადებს კაცთა (O_2^{indp})

III ღ-აცხადებს კაცთა (O_3^{dp}), ღუცხადებს კაცთა (O_3^{indp})

ამ პარადიგმებში სიმრავლეს თვით ობიექტები (O^{dp} და O^{indp}) გამოხატავენ, შემასმენლებიც, ბუნებრივია, ამ სიმრავლეს მიემართებიან, თუმცა ფორმალურად სრული დამთხვევაა იმ შესიტყვებებთან, სადაც ეს ობიექტები მხოლოდით რიცხვშია (მაცხადებს კაცსა, გაცხადებს კაცსა... მიცხადებს

კაცსა, გიცხადებს კაცსა...).

შემდგომ პირველ პირში განხორციელდა ინოვაცია: მ ა - ც ხ ა დ ე ბ ს კ ა ც თ ა შეიცვალა გ უ ა ც ხ ა დ ე ბ ს კ ა ც თ ა მიმართებით, ასევე მი ც ხ ა დ ე ბ ს კ ა ც თ ა შეიცვალა გ უ ი ც ხ ა - დ ე ბ ს კ ა ც თ ა მიმართებით, მაშინ როცა II და III პირებში ისევ ძველი წესით (ცალმხრივი მარკირებით) ხდებოდა ობიექტთა სიმრავლის ასახვა ზმნათა ფორმებში (იხ. ზემოთ).

ბუნებრივია, პარადიგმის ფარგლებში ეს ვითარება სამუდამოდ ვერ გაგრძელდებოდა: ან II და III პირებშიც უნდა მომხდარიყო ობიექტთა სიმრავლის მარკირება, ან ძველი ვითარება უნდა აღმდგარიყო. ასეთ ვითარებაში, როგორც მოსალოდნელია, ახალი იმარჯვებს და საშუალ ქართულში დაიწყო II და III პირთა ობიექტების სიმრავლის მარკირება.

როგორც პირის ნიშნების შემთხვევაში, ენამ აქაც ნაცად ხერხს მიმართა: სუბიექტის სიმრავლის -თ სუფიქსი ობიექტებსაც გაუჩინა*, რის საშუალებასაც პირთა განსხვავებული კატეგორიალურობა იძლეოდა. ამ გზით თანდათანობით განხორციელდა თითქმის ყველა აქტანტის პირისა და მრავლობითი რიცხვის მარკირება ზმნათა ფორმებში.

როგორც მოსალოდნელი იყო, ამას მორფონოლოგიური პროცესებიც მოჰყვა (უთურგაიძე, 2009, 111).

თუ შევადარებთ „ვეფხისტყაოსნის“ მიჰხვდა და დაჰვიწყდა** ფორმებს გვიანდელ მიხვდათ, დაევიწყდათ (ეს უკანასკნელი რამდენსამე ხელნაწერშია – JG¹R¹), ასევე დაგხოცს ფორმას*** გვიანდელ დაგხოცთ ფორმას (ხელნაწერი I¹), დავადასტურებთ ზმნა-შემასმენელთა გამოხატულების პლანით ცვლილებას რიცხვის ცვლასთან დაკავშირებით, მაგრამ ვერ ვიტყვით, რომ ძველი „მიჰხვდა“, „დაჰვიწყდა“ „მონათა“ ირიბი ობიექტის გვერდით, ხოლო „დაგხოცს“ პირდაპირი „თქვენ“ ობი-

* დასავლურმა დიალექტებმა ობიექტთა სიმრავლის აღსანიშნავად სუბიექტური მესამე პირის (S₃^P) -ენ სუფიქსი გამოიყენეს.

** „მონათა მიჰხვდა სიხარბე მის საჭურჭლისა ძვირისა, დაჰვიწყდა შიში მეფისა...“ (1196).

*** „თქვენ დაგხოცს თქვენი პატრონი...“ (1194, 2).

ექტის გვერდით იმასვე არ გამოხატავდნენ, რასაც გვიანდელი ფორმები.

შეიძლება დავასკვნათ, ზმნა-შემასმენელის ფორმაში აქტანტთა სიმრავლის მარკირების წესის შეცვლას შემასმენელსა და პირმიმართ აქტანტებს (S^p , O^p , O^{op}) შორის სინტაქსურ ურთიერთობაში რაიმე ცვლილება არ მოჰყოლია. შეიცვალა მხოლოდ სიმრავლის მარკირების წესი – ცალმხრივი მარკირება შეიცვალა ორმხრივით, რიცხვითი ურთიერთობა კი უცვლელი დარჩა, ორსავე შემთხვევაში საქმე გვაქვს რიცხვში შეთანხმებასთან.

როგორც მსაზღვრელის ნებისმიერი ფორმა რიცხვით მხოლოდ საზღვრულის რიცხვით განისაზღვრება*, ასევე ნებისმიერი პირმიმართი აქტანტის რიცხვი განსაზღვრავს შემასმენელში შესაბამის რიცხვს, რადგან ზმნურ ქმედებაში ყველა იმ პირის ქმედება ივარაუდება, რომელთაც ესა თუ ის აქტანტი გამოხატავს თავისი ფორმით.

III სერიის პერფექტული ფორმები

ამ სერიის ზმნათა ფორმები წარსული ქმედების შედეგს გადმოსცემენ ახლანდელ დროში (თურმეობითი პირველი), მათი ანალიზი ერთგვაროვანია სამეცნიერო ლიტერატურაში.

ერთპირიან პასივთა ფორმები ყურადღებას იპყრობენ პერფექტულობის მკაფიო გამოხატვით: დამალულ ვარ, დამალულ ხარ, დამალულ არს – მიმღეობით წარსულ დროში განხორციელებულ ქმედებაზე ხდება მითითება, დამხმარე ზმნით კი – ახლანდელ დროზე. ახალ ქართულში არის ანალიტურ ფორმათა გასინთეტურების ტენდენცია: დავმალულვარ... პროცესი მომთავრებულია II თურმეობითში: დავმალულიყავ (შდრ. ძვ. ქართ. დამალულ ვიყავ).

ორპირიან პასივთა ფორმებში სერიათა მიხედვით ფორ-

* მსაზღვრელით გამოხატული თვისება საზღვრულით გამოხატული ყველა სუბსტანტივის თვისებაა უკლებლივ.

მაცვალებისას ზმნის კონსტრუქცია არ იცვლება (სუბიექტი დგას სახელობით ბრუნვაში, ირიბი ობიექტი – მიცემითში); მკაფიოდ ჩანს III სერიის ფორმათა კავშირი I სერიის ფორმებთან (თემის ნიშნებითა და -ოდ სავრცობით), თუმცა პასივის მანარმობელი აფიქსები III სერიაში არ გამოიყენება. ეს ფორმები გვიან ჩამოყალიბებულად მიიჩნევა: „უძველეს ძეგლებში ორპირიანი გარდაუვალი ზმნის თურმეობითი საერთოდ არ გვხვდება, ჩნდება შედარებით გვიან“ (ნ. ნათაძე, 1955, 93).

არსებითი ორპირიან პასივთა ფორმაცვალებაში არის გვიან დამხმარე ზმნის გამოყენება I და II პირთა ფორმებში: დავმალ-ვივარ (შდრ. ძვ. დავხმალვიე), დამმალვიხარ (შდრ. ძვ. დამმალ-ვიე). ამ ფორმებში სუბიექტი გამოხატულია დამხმარე ზმნით.

ორპირიან პასივთა III სერიის ფორმებშიც მკაფიოდ ჩანს სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტანტის ინიციატივა ზმნურ ქმედებაში: დავმალვივარ (მე შენ), დამმალვიხარ (შენ მე), დამმალვია (ის მე) და ა. შ.

ბოლოს განვიხილავთ აქტივთა III სერიის ფორმებს, რომლებშიც ერთხმად ვარაუდობენ სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა ინვერსიას: საერთო აზრით, სუბიექტს გამოხატავს ობიექტის ნიშანი და, პირიქით, ობიექტს – სუბიექტის ნიშანი.

ზმნათა ფორმებში პირთა მარკირების მწყობრ სისტემაში, რომელიც ისტორიულად დასტურდება დინამიკურ ზმნათა პირების მარკირებაში, მოსალოდნელი არ იყო რაიმე გადახვევა ამ სისტემიდან. შევეცდებით ვაჩვენოთ აქტივთა III სერიის ფორმებში პირის ნიშანთა ისეთივე ბუნებრივი მარკირება, როგორიც I სერიის გარდაუვალ ზმნათა პერფექტულ ფორმებშია.

ვიდრე უშუალოდ „აქტიურ ზმნათა III სერიის ინვერსიულ ფორმებზე“ გადავიდოდეთ, გავიხსენოთ, რომ ინვერსიული წყობის უფრო ძველ გამოვლინებად ნ. მარსა და არნ. ჩიქობავას სტატიკურ ვნებითა და მედიოპასურ ზმნათა სასხვისო ქცევის ფორმებში პირთა მარკირების წესი მიაჩნდათ: უკვირს (ძვ. ქართ. უკვრს), უპყრიეს, ჰმოსიეს, ჰგონიეს... ტიპის ზმნებში პირთა გამოხატვასთან დაკავშირებით არნ. ჩიქობავა წერდა: აქ საქმე გვაქვს სტატიკური ზმნების საობიექტო ქცევასთან, რაც ინ -

ვერსიულ წყობას იძლევა.

აქტანტთა ზმნურ ქმედებაში ჩართულობის გვარის კატეგორიაზე დამყარებულმა წესმა წარმოქმნა პირთა ინვერსიულად მარკირების იდეა ამ ტიპის ზმნებში: გვარის კატეგორიის მიხედვით მოქმედების ჩამდენი აქტანტი სუბიექტია, მასთან ქმედებაში ჩაბმული მეორე აქტანტი – ირიბი ობიექტი, პირის ნიშნები კი შებრუნებით არის განანილებული: რეალურ სუბიექტს (ქმედების ჩამდენს) ობიექტის ნიშანი გამოხატავს, რეალურ ობიექტს კი – სუბიექტის ნიშანი.

წინადადებაში: „ვინ ვჰგონიე ერსა მას“ (ლ. 9, 18) „გონება“ ქმედებას ახორციელებს „ერსა“, პირის ნიშნად კი ობიექტის /ჰ-/ პრეფიქსი აქვს ზმნაში. სახელობით ბრუნვაში დასმულ მეორე აქტანტს სუბიექტის /ვ-/ პრეფიქსი გამოხატავს, მიუხედავად იმისა, რომ ზმნური ქმედება მის მიერ არ სრულდება – მას კი არ ჰგონია, ის ჰგონიათ.

ამ თეორიაში გაჩნდა მეორე მიმართულება (ა. შანიძე), რომელიც სუბიექტად ამ ტიპის წინადადებაში სახელობით ბრუნვაში დასმულ აქტანტს მიიჩნევს, როგორც ქმედების („გონება“) წარმოქმნის მიზეზს.

გვარის კატეგორიაზე დამყარებულ თეორიაში ა. შანიძის თვალსაზრისს გამართლება არა აქვს, თუმცა სუბიექტისა და ობიექტის ამნაირი კვალიფიკაცია ჩვენთვის მისაღებია კაუზაციის კატეგორიაზე დამყარებით, რომლის მიხედვით ნებისმიერ ზმნაში ინიციატორი აქტანტი სუბიექტია.

ზმნურ ქმედებებში აქტანტთა ინიციატივა ორნაირად ხორციელდება: (1) სუბიექტი ოდენ ინიციატორია, ქმედებას ობიექტები ახორციელებენ, კერძოდ: (ა) პირველად კაუზაციებში ქმედებას პირდაპირი ობიექტი ახორციელებს (ატირებს ის მას; ატირა მან იგი); (ბ) მეორად კაუზაციებში ქმედებას ირიბი ობიექტი ახორციელებს (ატირებინებს ის მას ბავშვს; ატირებინა მან მას ბავშვი).

(2) ნეიტრალური კაუზაციის ნებისმიერ ფორმაში სუბიექტი ყველა შემთხვევაში თავის ნებით მოქმედებს, ამიტომ ქმე-

დების ინიციატორიც ის არის*: წერს ის (მას), იწერება ის, ეწერება ის (მას)... სტატიკურ ვნებითებსა და მედიოპასივებში სუბიექტი ქმედების გამომწვევი აქტანტია და ამ გზით იღებს ინიციატორის როლს: უკვირს ის (მას), სძულს ის (მას), სწყინს ის (მას), უწერია ის (მას)... /უკვირს ის მას/ – გაკვირვებას „ის“ იწვევს, ასევე /სძულს ის მას/ – სიძულვილს „ის“ იწვევს...

როგორც სტატიკური ვნებითები, ისე მედიოპასივები პერფექტული ფორმებია: I სერიაში ისინი ახლანდელ დროში წარსული ქმედების შედეგს გვიჩვენებენ.

პირთა მარკირება აქტივთა III სერიის მწკრივებში

აქტიურ ზმნათა III სერიის მწკრივებში სუბიექტური და ობიექტური პირების ნიშანთა განაწილება ხდება პირდაპირი წესით: სუბიექტს გამოხატავს სუბიექტის ნიშანი, ობიექტს ობიექტის ნიშანი, როგორც ეს ხდება აქტივთა I და II სერიათა მწკრივებში.

რა გვაძლევს ასეთი განცხადების საფუძველს? – უპირველეს ყოვლისა, ჩვენს თეორიაში სუბიექტური და ობიექტური პირების განსაზღვრისას ვემყარებით კაუზაციის კატეგორიას და არა გვარის კატეგორიას, როგორც მიღებულია სამეცნიერო ლიტერატურაში.

მიზეზი გვარის კატეგორიის უარყოფისა სუბიექტისა და ობიექტის განსაზღვრისას არის ის, რომ სუბიექტად ამ კატეგორიის მიხედვით მიჩნეულია „მოქმედების ჩამდენი“ (განმახორციელებელი) აქტანტი, რაც იწვევს არაერთგვაროვან გადანწყვეტილებას სუბიექტის განსაზღვრისას (იხ. გვ. გვ. 32-33).

რაც შეეხება კაუზაციის კატეგორიას, ამ კატეგორიაზე დამყარებით ცალსახად ხდება სუბიექტისა და ობიექტის განსაზ-

* ამ მხრივ სიმპტომატურია, რომ ყველა ერთპირიანი ზმნა სუბიექტური წყობისაა: ყველა ერთპირიანი ზმნა ნეიტრალური კაუზაციის ფორმაა, რადგან არ არსებობს მეორე პირი, რომელსაც არსებულ პირზე გავლენის მოხდენა შეეძლებოდა.

ღვრა ზმნათა ნებისმიერ ფორმაში (იხ. გვ. გვ. 37-40).

როგორც ზემოთ აღინიშნა, ნეიტრალური კაუზაციის ფორმებში ინიციატორის როლი ეძლევა სიტუაციის შემქმნელ აქტანტს. ამ ასპექტით განხილული იყო საშუალო გვარის ზმნათა (სტატიკური ვნებითებისა და მედიოპასივთა) და დინამიკურ პასივთა ფორმები. ამავე თვალსაზრისით განვიხილავთ აქტივთა III სერიის ფორმებსაც.

აქტივთა III სერიის ფორმები პერფექტული ფორმებია: გვიჩვენებენ წარსულ დროში განხორციელებული ქმედების შედეგს ანმყო დროში (თურმეობითი I) ან წარსულში დროით დაცილებულ პერიოდებში წინა დროში განხორციელებული ქმედების შედეგს მომდევნო დროში – თურმეობითი II (პლუსქუამპერფექტი) და მომდევნო მწკრივები.

წინადადებაში /მას დაუნერია წერილი/ ზმნის ფორმა აგებულია „წერილი“ აქტანტის არსებობის საფუძველზე; „წერილი“ წარსულში განხორციელებული ქმედების შედეგია, მასზე დამყარებით ზმნა ამ შედეგის სავარაუდო განმახორციელებელზეც უთითებს („მას“ დაუნერია“, „შენ დაგინერია“...).

„თურმე“ ნაწილაკი, რომელიც III სერიის ზმნათა ფორმებს ახლავს ხშირად, სწორედ ამ თანამიმდევრობას აჩვენებს: ჯერ „წერილი“ ვნახეთ, შემდეგლა მივუთითეთ მის შემქმნელზე (აქ აჯობებდა გ ა ვ ე დ ი თ): „თურმე დაუნერია მას“. ამ სიტუაციაში ქართული ენა ინიციატორის როლს აძლევს აქტანტს, რომლის არსებობის საფუძველზე იქმნება პერფექტისა და პლუსქუამპერფექტის ფორმები – ეს აქტანტი სიტუაციის შემქმნელი აქტანტია და ზმნის ფორმაში ამიტომაც იღებს სუბიექტის ნიშანს.

ბუნებრივია, დგება კითხვა წინადადების რა წევრია „მას“ /მას დაუნერია წერილი/?

– „მას“ ქმედების შემსრულებელი პირდაპირი ობიექტია, როგორც ეს პირველადი კაუზატივის მქონე ზმნა-შემასმენლიან წინადადებაშია – /ის ატირებს მას/: „ის“ ინიციატორი აქტანტი სუბიექტია, „მას“ კი მოქმედების განმახორციელებელი („ტირის“) პირდაპირი დამატებაა. მაშასადამე, როგორც კაუზატიურ ფორმებში სიტუაციის შემქმნელი აქტანტები იღებენ სუბიექტის

ნიშანს, ქმედებას კი ობიექტები ასრულებენ (პირდაპირი ობიექტი – პირველად კაუზატივებში, ირიბი ობიექტი – მეორად კაუზატივებში), ისე საერთოდ აქტივთა III სერიაში, სადაც სიტუაციის გამოკვეთილი შემქმნელია სახელობით ბრუნვაში დასმული აქტანტი, ქმედებას ასრულებს მიცემით ბრუნვაში დასმული პირდაპირი ობიექტი.

თურმე ნაწილაკთან დაკავშირებით დამატებით უნდა ითქვას, რომ III სერიის პერფექტულ ფორმებში ეს ნაწილაკი მიემართება II და III პირებს: /თურმე დაგინერია/, /თურმე დაუნერია/.

მოლაპარაკე პირი ზმნურ ფორმებს აგებს II და III პირების მიერ წარსულში განხორციელებული შედეგების მიხედვით: /თურმე დაგინერია წერილი/; /თურმე დაუნერია წერილი/, ანალოგიურია I პირის ფორმაც – /დამინერია წერილი/. აქ ნორმალურ პირობებში* ანმყო დროში მითითებაა შედეგზე, რომელიც ადრე განახორციელა პირველმა პირმა; ბუნებრივია, ამას „თურმე“ აღარა სჭირდება.

სინტაქსური მექანიზმისათვის პირმიმართ აქტანტებსა და ზმნა-შემასმენელს შორის

სინტაქსურ მიმართებათა სტრუქტურული ანალიზი მოითხოვს ზმნა-შემასმენლისა და მასთან დაკავშირებული პირმიმართ აქტანტთა ურთიერთობის გარკვევას მართვა-შეთანხმების ასპექტით.

ანალიზის პრინციპები მკაფიოდ არის ჩამოყალიბებული არნ. ჩიქობავას კოორდინაციის თეორიაში. მართვა-შეთანხმების მიხედვით ურთიერთობა განხილულია სხვადასხვა ტიპის ზმნა-შემასმენელსა და მათთან დაკავშირებულ პირმიმართ აქტანტებს შორის. ეს ურთიერთობები განსხვავებულია.

* არანორმალურ პირობად მიიჩნევა ცნობიერების გარეშე განხორციელებული ქმედება: /სიმთვრალეში დამინერია/, /შეშინებულს დამინერია/, რომელსაც მხოლოდ შედეგის მიხედვით აცნობიერებს I პირი; ზოგჯერ კი პასუხისმგებლობის მოხსნის მიზნითაც იყენებენ თურმეობითის ფორმებს.

ორპირიანი აქტიური ზმნა-შემასმენლის ურთიერთობა ქვემდებარესთან და პირდაპირ დამატებასთან

/კაცი დასწერს წიგნს/ წინადადებაში დასწერს შემასმენელს პირში მართავენ ქვემდებარეც („კაცი“) და პირდაპირი დამატებაც („წიგნს“), რაც გამოიხატება პირის ნიშნებით შემასმენლის ფორმაში – და-ს-წერ-ს: ქვემდებარის მიერ შემასმენლის მართვა გამოხატულია S_3 -ის -ს სუფიქსით, ხოლო პირდაპირი დამატების მიერ შემასმენლის მართვა – O_3^d -ის -ს პრეფიქსით. თავის მხრივ ქვემდებარეც და პირდაპირი დამატებაც იმართებიან შემასმენლის მიერ ბრუნვაში: შემასმენლის პარადიგმაში ისინი ბრუნვებს იცვლიან მასთან ურთიერთობის დასამყარებლად – /კაცმა დაწერა წიგნი/. ყოველივე ზემოთ თქმული კარგად არის ცნობილი კოორდინაციის თეორიიდან.

პრობლემა, ჩვენი აზრით, წარმოიქმნება რიცხვში შეთანხმებასთან დაკავშირებით: -ნ სუფიქსიანი ქვემდებარე, კოორდინაციის თეორიის მიხედვით, ი თ ა ნ ხ მ ე ბ ს შემასმენელს რიცხვში, რადგან პირის ნიშანი ქვემდებარის რიცხვის შესაბამისად იცვლება: /კაცი დასწერს წიგნს/, მაგრამ „რიცხვში შეთანხმება დარღვეულია“ – არა ხდება მაშინ, როცა ძველ ქართულში ქვემდებარის სიმრავლეს -ებ სუფიქსი გამოხატავდა – /კაცები დასწერს/. ქვემდებარე კი გადავიდა მრავლობით რიცხვში („კაცები“), მაგრამ შემასმენელი იმავე ფორმაში დარჩა, რომელშიც მხოლოდითი რიცხვის ქვემდებარესთან იყო (შდრ. /კაცი დასწერს წიგნს/. კოორდინაციის თეორიის თვალსაზრისით, რიცხვში შეთანხმება არა ხდება -ებ სუფიქსიან ქვემდებარესა და მასთან დაკავშირებულ შემასმენელს შორის.

თუ გავითვალისწინებთ იმას, რომ /კაცები დასწერს/ შესიტყვებაში „დასწერს“ ერთი კაცის ქმედებას კი არ გამოხატავდა, არამედ ყველა კაცისას, რომლებიც „კაცები“ ფორმით მოიაზრებოდა, ე. ი. -ებ სუფიქსიანი ფორმის გვერდით შემასმენელი, მიუხედავად მხოლოდითი რიცხვის ფორმასთან საზიარო გამოხატულების პლანისა, ავტომატურად ხდებოდა მრავლობითი რიცხვის

გამომხატველი ფორმა, მას შეიძლება ეუნოდოთ შემასმენლის დისტანციური მრავლობითი რიცხვის ფორმა, რადგან შემასმენელი მრავლობითი რიცხვის გაგებას იღებს მის გარეთ მყოფი სიმრავლის ნიშნის გავლენით (კაცები დასწერს).

დისტანციური გრამატიკული ფორმანარმოება ძველ ქართულში გვაქვს კიდევ კავშირებითი კილოს ნარმოებაში: -მცა ნაწილაკიანი ფორმა დაშორებულ თხრობითი კილოს ფორმას აძლევს კავშირებითი კილოს გაგებას. შესაძლებელია გვეთქვას: -მცა ნაწილაკი ნატვირთი კილოს ფორმას თხრობითი კილოს ფორმით ცვლის, როგორც ა. შანიძე აღწერს ამას (1981, 37). ჩვენი მსჯელობისთვის არსებითია ის, რომ -მცა ნაწილაკიანი შესიტყვება /რა ათამცა მოკლეს/ მნიშვნელობით უდრის ამას -/რაათა მოკლან იგი/, ე. ი. „მოკლეს“ თხრობითი კილოს ფორმას -მცა კავშირებითი კილოს ფორმად („მოკლან“) მოაქცევს მნიშვნელობით.

ანალოგიური მსჯელობა ჩატარდება პირდაპირი ობიექტის სიმრავლის ცალსახად (დანერა წიგნები) და ორმხრივ (დანერნა წიგნნი) მარკირებასთან დაკავშირებით: თუ -ებ სუფიქსიან პირდაპირ დამატებასთან კავშირში „დანერა“ იმავე მნიშვნელობას იღებს, რაც „დანერნა“ ფორმას აქვს, შესიტყვების მექანიზმები იდენტურად უნდა მივიჩნიოთ – საქმე გვაქვს გამოხატულების პლანით განსხვავებულ იდენტური მნიშვნელობის ორ სტრუქტურულ ვარიანტთან. სწორედ ამ მიზეზით გახდა შესაძლებელი მთის დიალექტებში /წიგნები დანერნა/, ხოლო სალიტერატურო ქართულში /წიგნნი დაწერა/.

განსხვავებული გამოხატულების პლანით რეალიზებულმა საერთო სტრუქტურულმა მექანიზმმა შეაპირობა დიალექტური და სალიტერატურო ენის ვარიანტები.

-ებ სუფიქსიანი ქვემდებარე, მთის არქაულ დიალექტებში, მსგავსად სალიტერატურო ქართულისა, შემასმენელში აჩენს სიმრავლის ნიშანს: ძველი ქართულის ცალმხრივ მარკირებული

* მსგავსი ძველ ქართულშიც დასტურდება: „განასხნა სულეი იგი უკეთური სიტყვა“ (მ. 8, 16C)...

შეთანხმება მრავლობით რიცხვში ახლა ორმხრივ მარკირებული ხდება, ე. ი. გამოხატულების პლანით განსხვავებული საზიარო სტრუქტურული მექანიზმი ერთ სახეობაზე დადის ფორმალურადაც.

„მოვიდეს ძმა კაცები“ (ა. შანიძე, 1984, ხეუესურული, 20);

„ქალებმ უთხრეს კანტუს (იქვე, თუშური, 221; შდრ. სალიტერატურო ქართული „მოუვიდნენ ძმაკაცები“; „ქალებმა უთხრეს კანტუს“.

ობიექტის სიმრავლის {-ენ} მთის არქაულ დიალექტებში ერთნაირად ასახავს -ნ სუფიქსიან და -ებ სუფიქსიან მრავლობითში დაყენებულ პირდაპირ დამატებას შემასმენელთა ფორმებში.

„ჯარნი გამაუტიენით წყალზედაო“ (ა. შანიძე, 1984, ხეესურული, 58). იქვეა „ველმნიფემ ჯარებ გამაუტივნ“; ხოლო ამ თანწყობილ წინადადებაში – „სამნი ჩაგვყარნეს წყალჩია, სხვებ აგვაბლატნეს ჩიღლსაო“ (ა. შანიძე, ხეესურული პოეზია, 2009, 77) ერთიმეორის გვერდით -ნ სუფიქსიანი და -ებ სუფიქსიანი დამატებები საერთო /-ნ/ ({-ენ}) სუფიქსით ითანხმებენ შემასმენლებს მრავლობით რიცხვში, რაც იმის დასტურია, რომ ძველი ქართულის ცალმხრივ მარკირებული შეთანხმება სტრუქტურულად იდენტური იყო ორმხრივ მარკირებული შეთანხმებისა როგორც ქვემდებარისა და შემასმენლის რიცხვით ურთიერთობაში, ისე პირდაპირი დამატებისა და შემასმენლის რიცხვით ურთიერთობაში.

სამპირიანი ზმნა-შემასმენლის ურთიერთობა პირდაპირ და ირიბ დამატებებთან

აქტიურ სამპირიან ზმნათა უმრავლესობაში პირცვალება-დია მხოლოდ ირიბი დამატება. მის გვერდით პირდაპირი დამატება მესამე პირში დგას უცვლელად და არც რიცხვი ეცვლება პარადიგმის ფარგლებში.

რიცხვში ცვლილებისათვის საჭიროა ახალი პარადიგმის აგება.

კოორდინაციის თეორიაში არნ. ჩიქობავა პირდაპირ დამატებებს განასხვავებს სტრუქტურული ასპექტით ორ- და სამპირიან აქტივებში, კერძოდ, იმის გამო, რომ სამპირიან აქტივებში პირდაპირი დამატების მხოლოდ რიცხვი აისახება (დაგინერნა მან შენ ნიგნნი), პირი კი – არა, მაშინ როცა ორპირიან აქტივებში ამ დამატებას პირის ნიშანიც აქვს და მის სიმრავლის მარკირებაც ხდება ზმნაში (შთაგნერნა მან თქუნენ), ე. ი. დიდი კოორდინატია, სამპირიან აქტივთა ფორმების პირუცველელ პირდაპირ დამატებას კი უწოდებს უმცირეს კოორდინატს, რადგან მიაჩნია, რომ ამ დამატებას ზმნაში მხოლოდ მრავლობითი რიცხვის მარკირება ძალუძს, ე. ი. შემასმენელს რიცხვში ითანხმებს, მაგრამ პირში ვერ მართავს.

საკითხის ასე გადანყვეტა სადავოა, რადგან უგულებელყოფილია ნულოვან ალომორფთა მნიშვნელობა სტრუქტურულ ანალიზში, სადაც ნულოვან ალომორფებს იგივე მნიშვნელობა აქვთ, რაც მათ ფიზიკურად რეალიზებულ სახეობებს, რომლებიც მაშინ ჩნდება, როცა სამპირიან აქტივებში პირუცველელია ირიბი დამატება, პირდაპირი კი – პირცვალებადი*. სანიშნოდ შეიძლება მივუთითოთ ა. შანიძის მაგალითზე – დამავინყა, სადაც მ-პრეფიქსი პირდაპირი დამატების ნიშანია (დამავინყა მან მე მას), ირიბისა კი მატერიალურად არც პირი აღინიშნება და არც რიცხვი. როგორც პირდაპირი დამატების, ისე ირიბი დამატების პირისა და რიცხვის ნიშანთა ნულოვანი ვარიანტები მორფონოლოგიური ცვლილების შედეგია.

დამავინყა (მან მე მას) გრამატიკულად ასე დაიშლება: დამ-ა-ვინყ-ა, სადაც მ- არის O_1^d -ის ნიშანი, -ა – S_3 -ისა, O_3^{ind} -ის ნიშანი ჩავარდნილია ფონემატური მიზეზით კაუზაციის ა-პრეფიქსის წინ, O_1^d -ის მ-ს მომდევნოდ, ე. ი. ფორმა გრამატიკულად ასე ჩაიწერება: დამ-მ-ა-ვინყ-ა, რაც იმას ნიშნავს, რომ შემასმენელს მართავს როგორც პირდაპირი, ისე ირიბი დამატება.

რაც შეეხება რიცხვით ურთიერთობას, შემასმენელი ყოველთვის იმ რიცხვს გამოხატავს, რაც მასთან დაკავშირებულ აქ-

* არნ. ჩიქობავას მსჯელობაში ასეთი სამპირიანი აქტივები საერთოდ არ არის ნახსენები.

ტანტებს აქვთ. ეს ხდება ან ორმხრივი, ან ცალმხრივი მარკირებით. რიცხვში შეთანხმება შემასმენელსა და მასთან დაკავშირებულ პირმიმართ აქტანტებს შორის მუდმივია ენაში.

იგივე /დამავინყა მან მე მას/ ფორმის „მე“-ს (O_1^d) თუ გადავიყვანთ მრავლობით რიცხვში. ეს შემასმენლის ფორმაშიც აისახება როგორც ძველ, ისე თანამედროვე ქართულში: /და-გუ-ავინყ-ნ-ა მან ჩუენ მას/, თანამედროვე ქართულით – /და-გუ-ავინყა მან ჩვენ მას/.

საშუალი გვარის ზმნები

I. მედიოაქტივები

მედიოაქტივი სუბიექტის ქმედებას გადმოგვცემს სამოქმედო აქტანტის – პირდაპირი ობიექტის გარეშე.

აქტიურობის თეორიიდან ამოსვლით, თავდაპირველად ერთ-პირიანი მედიალური ფორმების წამრქმნაა სავარაუდებელი.

პირდაპირი ობიექტის შეყვანით მედიოაქტივი აქტივად მოიქცევა, ირიბი ობიექტის შეყვანით კი ვილებთ ორპირიან მედიოაქტივს.

ნუხ-ს (მედიოაქტივი) ანუხებს მას (O^d) – აქტივი
უნუხს მას (O^{ind}) – მედიოაქტივი

დინამიკურ ფორმათაგან განსხვავებით, მედიოაქტივი კონვერსიაში არ შედის სხვა გვარის ზმნებთან: „ის (S) ოჯახში ტრიალებს“ წინადადებაში, გარდა სუბიექტისა, სხვა აქტანტის საჭიროება არა დგას, მაშინ როცა აქტივის მიერ შექმნილი წინადადება – „ის ატრიალებს მანქანას“ და მისი კონვერსიული პასივის მიერ შექმნილი წინადადება – „მანქანა ტრიალდება მის მიერ“ შინაარსობრივად იდენტურ წინადადებებს ქმნიან აქტანტთა საერთო რაოდენობით: აქტივის სუბიექტი კონვერსიულ პასივში წარმოდგენილია ქვემდებარისებრი დამატებით („მის მიერ“). საქმე გვაქვს ტიპურ კონვერსიასთან, მიუხედავად იმისა, ქვემდებარისებრ დამატებას მატერიალურად წარმოვადგენთ წინადადებაში თუ არა, ის მაინც იგულისხმება.

მედიოაქტივები სტატიკური ბუნების ზმნებია – ისინი სუბიექტს წარმოგვიდგენენ რაღაც მდგომარეობაში, როგორიცაა: ტრიალებს, ნუხს, ჩუხჩუხებს, შრიალებს... (არნ. ჩიქობავა, 2007, 57).

მედიოაქტივებს, როგორც სტატიკურ ზმნებს, ბუნებით არა სჭირდებათ ზმნისწინები, რომლებიც დინამიკურ ზმნებში სივრცეში მოქმედების რომელსამე მიმართულებას (ზევით, ქვევით, გარეთ...) უჩვენებენ.

დინამიკურ ზმნებში ქართული ენის ცვლილების გარკვეული ეტაპიდან ზმნისწინებმა სრული ასპექტის გამოხატვაც იწყეს უზმნისწინო ფორმათა საპირისპიროდ.

სტატიკურ ზმნებში მდგომარეობა შემოსაზღვრული ვერ იქნება დროში და, ბუნებრივია, მათ ასპექტის კატეგორიასთან კავშირი არა აქვთ – ისინი უ ა ს პ ე ქ ტ ო ზ მ ნ ე ბ ი ა. მაგრამ, მეორე მხრით, ცნობილია, რომ მათგან ზოგიერთს შეიძლება გაუჩნდეს ზმნისწინი: იღვიძებს – გაიღვიძებს, ლოგინობს – მოილოგინებს, ბუდობს – დაიბუდებს; სეირნობს – ისეირნებს, მაგრამ კანონიკური ფორმის გვერდით დაშვებულია გ ა ი ს ე ი რ ნ ე ბ ს ზმნისწინიანი ფორმაც.

ბუნებრივია, ჩნდება კითხვა: სტატიკურ ზმნებს, თუნდაც იშვიათად, რატომ უჩნდებათ ზმნისწინი?

მედიაოქტიურ ზმნებში ზმნისწინები სხვაგვარ დანიშნულებას იღებენ – ემიჯნებიან გეზის კატეგორიას, გარდა იშვიათი შემთხვევებისა, როცა დინამიკურთა მოდელზე ხდება გადასვლა. სხვადასხვა გვარის ზმნათაგან ერთიმეორის მოდელზე გადასვლა მაინც ხდება იშვიათად, თუმცა საკუთარი ბუნების შეუცვლელად, რადგან მათ საერთო მომხმარებელი ჰყავთ*.

(1) და- ზმნისწინი მედიაოქტივებში გამოხატავს დროში შემოუსაზღვრელ სიტუაციას და, მსგავსად ტიპური სტატიკური ფორმებისა („სტატიკური ვნებითებისა“), ზმნით გამოხატული მდგომარეობა განფენილია დროში საზღვრების გარეშე: დაფრინავს, დაგრიალებს, დაყიალობს (შდრ. გდია, ყრია, მარხია...). ამ ფორმებში და- ზმნისწინის გეზის კატეგორიის ელემენტის ფუნქცია – უჩვენოს ზემოდან ქვემოთ მიმართული ქმედება (და-ვარდა, და-ეცა, და-აგდო...) დაკარგული აქვს და კონკრეტულ დროსაც ვეღარ უჩვენებს. და- პრეფიქსიანი მედიაოქტივები უდროო გამხდარან, მსგავსად სტატიკური

* შდრ. „ვეფხისტყაოსნის“ დაჰრიდეს (284, 1) და დაჰრიდნეს (910, 2 და 1377, 2); მედიაოქტივში (დაჰრიდეს) სუბიექტის სიმრავლის /-5/ სუფიქსი ჩართულია (დაჰრიდნეს) პრეფიქსიან პასივთა ფორმანარმოების მოდელის ანალოგიით, თუმცა მედიაოქტივის გაგება არ შეცვლილა.

ვნებითებისა, ამ ფორმებში ჩავარდნილია უბნობის მომენტთან მიმართება და გამოხატავენ განზოგადებულ მოვლენებს.

(2) რაც შეეხება დაიყვირებს, დაიკივლებს, დაინივლებს... და- ზმნისწინიან ფორმებს, ესენი უთითებენ ისეთ სიტუაციაზე რომლის განფენა მომავალ დროში უნდა დაინიყოს – ინხოატიური ფორმებია: დაიყვირებს „ყვირილს დაინყებს“ – მომავალ დროში დასაწყები და სიტუაცია შემოუსაზღვრელი ფორმაა.

იყვირებს, დაიყვირებს – ორივე მომავალ დროში გეზმიუმართავი და სიტუაციაშემოუსაზღვრელია, და- ზმნისწინი აქ სიტუაციის დაწყებაზე მიუთითებს, ორივე უასპექტოა, რადგან საპირისპირო -- დროში სიტუაციაშემოსაზღვრული ფორმა არ არსებობს. ანალოგიურია ვითარება პარადიგმის წარსული დროის ფორმებში: იყვირა და დაიყვირა „ყვირილი დაინყო“ ასპექტით ვერ უპირისპირდებიან ერთიმეორეს, ამიტომაც, რომ ვერ ვიტყვიტ: „იყვირა, იყვირა და დაიყვირა“ (შდრ. „წერა, წერა და დაწერა“).

(3) და- ზმნისწინის ანალოგიური განფენის საშუალება მედიოაქტივთა სიტუაციაშემოუსაზღვრელ ფორმებში ხშირად მიიღება მო- ზმნისწინებსაც ეძლევათ: მიუთითებენ სიტუაციის მოლაპარაკესთან მიახლოებაზე (მო-) ან დაშორებაზე (მი-): მიფრინავს: მოფრინავს, მიცურავს: მოცურავს...

(4) მედიოაქტივებში უნდა გამოიყოს განსაზღვრული სემანტიკური დატვირთვის ინხოატიური ფორმები, როგორიცაა: ნამონინკლავს „წინწკლას დაინყებს“, ნაიტრაბახებს, ჩაიცინებს, ჩაიჭიკიკებს და სხვ.

საერთოდ, მდგომარეობა რაღაც სიტუაციაში მუდმივი ჩართულობაა. სტატიკური ვნებითები და მედიოაქტივები მუდმივი ჩართულობის ვარიანტებია. რომელიმე იჩქარის გარკვეული სულიერი მდგომარეობაა – „სწრაფად ქმედების სურვილია“. რისთვისაც ფიზიკურ ქმედებაში ჩართულობა აუცილებელი არ არის („თუ არ იჩქარით, შემობრძანდით“). პარალელურად ჩქარობს და იჩქარებს ახლანდელ და მომ-

ვალ დროებში ერთსა და იმავე ჩართულობაზე მიგვანიშნებენ. ეს ფორმები საზღვარდაუდებელ მდგომარეობაზე მიგვითითებენ ახლანდელ და მომავალ დროში, ამიტომაც ვერ გუობენ გეზის კატეგორიის კონკრეტულ ელემენტებს.

ამ დეფექტური უღლების დაუშვებელ და დაშვებულ ფორმათა ასპექტურ მიმართებასთან დაკავშირებით ყურადღებას იპყრობს სამეცნიერო ლიტერატურაში არსებული თვალსაზრისები.

ა. შანიძე ცდილობდა ზემოთ აღნიშნული მედიაოპტიკების „უსრული ასპექტის“ ფორმათა კანონზომიერ მოქცევას ასპექტის კატეგორიის ფარგლებში ზმნისნინიან -დ სუფიქსიან პასივებთან დაწყვილებით. იგი წერდა: „არის შემთხვევები, რომ საშუალო ენაცვლება ვნებითს. ეს ხდება უსრული ასპექტის შემთხვევაში, მაგ., „ადულებს“ ზმნის საპირისპიროდ საშუალოც გვაქვს („დულს“) და ვნებითიც („დულდება“), მაგრამ ვნებითი გვარის ფორმათა ხმარება სრული ასპექტის შემთხვევებით ამოიწურება (ადულდება, ადულდა, ადულდებულია და სხვ.); რაც შეეხება უსრულ ასპექტს, აქ ვნებითის მაგივრობას მედიუმი ეწევა: დულს, დულდა, დულდეს, იდულებს, იდულა, უდულნია...“ (ა. შანიძე, 1973, §372, ხ. ჩ. – თ. უ.).

არნ. ჩიქობავა II სერიის -დ სუფიქსიან პასივთა ზმნისნინიან ფორმებს სრული ასპექტის მქონედ მიიჩნევდა, მიუხედავად იმისა, რომ მათ არ გააჩნდათ საპირისპირო უსრული ასპექტის გამომხატველი ფორმები. იგი წერდა: „დ-იან ვნებითს ნამყო ძირითადში მხოლოდ სრული ასპექტი აქვს: გა-კეთდა, ა-შენდა, გა-ძლიერდა, და-მშვენდა, გა-წითლდა, გა-ფითრდა, გა-სივდა, გა-ღვივდა და სხვ. უწინდებულოდ დ-იანი ვნებითი (კეთდა, შენდა, ძლიერდა...) ნამყო ძირითადში შეუძლებელია“ (არნ. ჩიქობავა, 2008, 66 (§41,); ხ. ჩ. – თ. უ.).

კარგად გამოჩნდა, რომ ზმნისნინის მქონე -დ სუფიქსიანი პასივები მიიჩნევა სრული ასპექტის მქონე ფორმებად, მიუხედავად იმისა, რომ მათ ამავე პასივის უზმნისნინო უსრული ასპექტის ფორმები არ უპირისპირდება II და III სერიათა მწკრივებში;

ასევე მედიაოპტივებს, რომელთაც მხოლოდ უზმნისწინო ფორმები აქვთ, ა. შანიძე უსრული ასპექტის ფორმებად მიიჩნევდა საპირისპირო -დ სუფიქსიანი სრული ასპექტის ფორმებისა ასპექტის კატეგორიის წარმოებაში.

აღნიშნულ ხელოვნურად შექმნილ ასპექტურ წყვილებში გარეთიანებულ ფორმათა სრული ან უსრული ასპექტის ფორმებად მიჩნევა შეუძლებელია, რადგან ეს წყვილები შექმნილია სხვადასხვა გვარის ფორმათაგან (ლ. ნოზაძე, დი ენ ჰოლისკი).

მედიაოპტივთა და პასივთა ამ რიგის „შენაცვლებაზე“ ლაპარაკი შეიძლება მხოლოდ სტილისტიკის ფარგლებში. გრამატიკის დონეზე უცალო სრული და უცალო უსრული ასპექტის ფორმები ამ კატეგორიის მიხედვით დეფექტური არიან. პასივებს ეს ეხება II და III სერიებში, მედიაოპტივებს კი, როგორც სტატიკურ ფორმებს, საერთოდ არ ეწარმოება ასპექტის კატეგორია.

ა. შანიძე ასპექტური დაპირისპირებისთვის გვთავაზობს ასეთ მაგალითს: „წყალმა იდულა და ბოლოს ადულდა“. ასპექტურ წყვილებად მიჩნეულია ი დ უ ლ ა : ა დ უ ლ და, რაც გრამატიკის დონეზე, როგორც ითქვა, მიუღებელია, რადგან შეპირისპირებულია სხვადასხვა გვარის ფორმები.

არსებობს პასივთა I სერიის კანონიერი ასპექტური წყვილები: დულდება : ადულდება, დულდებოდა : ადულდებოდა... რომელთაც ეს დაპირისპირება მოშლილი აქვთ II და III სერიის მწკრივებში, რადგან უზმნისწინო დ უ ლ და პასივი* არ იხმარება ენაში (ასევე ნუხდა*, ფითრდა... პასივები). გამონაკლისის სახით წყვეტილში გვხვდება ც ხ ო ნ და – უზმნისწინო -დ სუფიქსიანი პასივი, მაგრამ მას საპირისპიროდ არ უჩნდება ზმნისწინიანი ფორმა** და ასპექტის კატეგორიის გამოხატვის უნარიც ეკარგება.

საერთოდ, თუ პირველადი კაუზატივის ა- პრეფიქსიანი ფორმის ფუძე გაუხმოვანებელია, კონვერსიული პასივი პრეფიქსებით ეწარმოება: ამკობს ~ იმკობა, ანთებს ~ ინთება, ახრჩობს ~

* მიჩნეულია მედიაოპტივთა უწყვეტლის მწკრივის ფორმად (დულს, დ უ ლ და, ნუხს, ნ უ ხ და...).

** ზმნისწინს ვერც აქტივი ა ც ხ ო ნ ე ბ ს იჩენს. ჩანს, ამით არის გამოწვეული უზმნისწინო ც ხ ო ნ და პასივი წყვეტილში.

იხრჩობა, აწვდის ~ ეწვდება... გახმოვანებული ფუძის მქონე ა-პრეფიქსიანი აქტივების კონვერსიული პასივები კი -დ სუფიქსით იწარმოება: ანათებს ~ ნათდება, აბრუნებს ~ ბრუნდება, აცურებს ~ ცურდება, აგროვებს ~ გროვდება...

ორივე ტიპის პასივებს მყოფადის წრისა და II-III სერიის ფორმები მხოლოდ ზმნისწინით ეწარმოებათ: იმკობა ~ შეიმკობა ~ შეიმკო, შემკობილა. არ შეიძლება იმკო, მკობილა, ასევეა პასივის -დ სუფიქსიან ფორმები: ნათდა, ბრუნდა, ნათებულა, ბრუნებულა და სხვ. ამათ პოეზიაში თუ ვინმე გამოიყენებს ერთჯერადად.

კარგად გამოჩნდა, რომ ძირითადი განმასხვავებელი ი-პრეფიქსიანი პასივებისა და მედიაოქტივებისა არის ზმნისწინის მოხმარება: მედიაოქტივებს არა სჭირდებათ, ი-პრეფიქსიანი პასივი კი განსაზღვრულ მწკრივებში უთუოდ ზმნისწინიანი უნდა იყოს. ეს ვრცელდება -დ სუფიქსიან პასივებზეც.

მიუღებელია, როცა ჩქარობს მედიაოქტივის წყვეტილის ფორმად „იჩქარა“ ფორმასთან ერთად „აჩქარდა“ პასივის ფორმაც არის მითითებული. ჩქარობს მედიაოქტივის პარადიგმაში ვერც აჩქარებულა (I თურმეობითი) შევა კანონიერი უჩქარი ა ფორმის გვერდით.

მაშასადამე, აღნიშნული ტიპის პასივებს ასპექტის კატეგორია მხოლოდ I სერიაში ეწარმოებათ: ანმყოს წრის მწკრივთა უზმნისწინო ფორმებს უპირისპირდება მყოფადის წრის სათანადო მწკრივთა ფორმები, II და III სერიათა ფორმებში კი ზმნისწინიან ფორმათა ცალად დარჩენის გამო ამ პასივებთან ასპექტის კატეგორია მოშლილია.

მედიაექტივთა უღლება

I. ერთპირიანი მედიაექტივები

ერთპირიანი მედიაექტივი მწკრივებში წარმოდგენილია ექვს-ექვსი ფორმით: სამით – მხოლოდით რიცხვში, სამით – მრავლობითში.

ანმყოს მწკრივის ფორმებს ძირითადად გაგრძელება აქვთ უწყვეტელსა და ანმყოს კავშირებითში.

საერთოდ, მედიაექტივებს, როგორც სტატისტიკურ ზმნებს, ზმნისწინი არ სჭირდებათ და 90%-ზე მეტს არც ერთვის ზმნისწინი. მცირე რაოდენობის მედიაექტივებში ზმნისწინს თავისი გამართლება აქვს (იხ. გვ. გვ. 61 და 66).

მედიაექტივთა უღლებაში ბევრნაირი დეფექტია. ამ დეფექტთა მიხედვით ვაჯგუფებთ მათ უღლებაში.

ჯგუფები

1. კანკალებ-ს ტიპის ჯგუფი: აქვთ სრული პარადიგმა^{*}; არ ირთავენ ზმნისწინს; ფუძეს იცვლიან მწკრივთა მიხედვით; ადვილად ტრანსლირდებიან როგორც ორპირიან მედიაექტივებად, ისე აქტივებად.

ანმყოს მწკრივი (უღლების მოდელი)**

S	მხოლოდითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
I	ვ- _____	ვ- _____ -თ
II	Ø- _____	Ø- _____ -თ
III	_____ -ს	_____ -ენ

^{*} სრული პარადიგმა მოიცავს თორმეტივე მწკრივის პარადიგმებს.

^{**} ამ მოდელით ეწარმოებათ ანმყოს მწკრივი სხვა თემისნიშნით ზმნებსაც (ხარობს, ცურავს), გარდა -ი თემისნიშნით ზმნებისა (იხ. გვ. 68, იჩქარის).

ნიმუში

მხ. რ.	მრ. რ.
I ვ-კანკალებ	ვ-კანკალებ-თ
II ღ-კანკალებ	ღ-კანკალებ-თ
III კანკალებ-ს	კანკალებ-ენ

2. ილვიძებს-ს ჯგუფის მედიაოქტივებს ანმყოს მწკრივშივე აქვთ ი- პრეფიქსი, რის გამოც მყოფადის წრის მწკრივთა წარმოება ჩვეულებრივი წესით – უზმნისწინოდ ველარ ხდება (შდრ. კანკალებს – იკანკალებს, წვალბოს – ინვალბებს, ცურავს – იცურავს...).

ამ ჯგუფის მედიაოქტივები მყოფადის მწკრივის საწარმოებლად გადადიან დინამიკურ ზმნათა მოდელზე – ირთავენ ზმნისწინს: ილვიძებს – გაილვიძებს, იბუდებს – დაიბუდებს, ისვენებს – დაისვენებს...

ილვიძებს ტიპის ზმნათა მიერ მყოფადის მწკრივთა წარმოებისას დინამიკურ ზმნათა მოდელზე გადასვლის მიზეზი არის ფორმათა დაწყება ი- პრეფიქსით ახლანდელ დროში (ისაზრებს, იბოდიშებს), მაშინ როცა ი- პრეფიქსს ერთპირიანი მედიაოქტივები მყოფადის მწკრივის საწარმოებლად იყენებენ: ხარობს – იხარებს, ბაბანებს – იბაბანებს, წვიმს – იწვიმებს... ასეთ ვითარებაში ენამ მიმართა დინამიკურ ზმნებში მყოფადის მწკრივის წარმოების წესს – ანმყოს ფორმაზე ზმნისწინის დართვით მყოფადის მწკრივის ფორმის წარმოებას (შდრ. აქტივთა ფორმები: ფარავს – დაფარავს, ხნავს – მოხნავს). ანალოგიური ხდება ორპირიან მედიაოქტივებთანაც, როდესაც ანმყოს მწკრივში მედიაოქტივები იწყება უ- პრეფიქსით (იხ. გვ. 77).

მედიაოქტივთა მყოფადის ზმნისწინიანი ფორმები ატარებენ ინხოატიურ სპეციფიკას: იცინებს „სიცოცხლეს დაიწყებს“, იცურებს „ცურვას დაიწყებს“... ამიტომ კონტექსტში უსრული ასპექტის ფორმებად რჩებიან, რაც ბუნებრივია სტატიკურ ზმნათათვის. ამ ტიპის ზმნებს აქვთ სრული პარადიგმა.

3. იჩქარი-ს (ისწრაფის...) ჯგუფს მყოფადის წრის მწკრივებში ეცვლება თემის ნიშანი ი- თემის ნიშანს ცვლის -ებ (იჩქა-

რის – იჩქარ-ებ-ს, იცინის – იცინებს...); ცვლილებაა უღლების მოდელშიც: -ი თემით ნიშანი უწყვეტლის მწკრივში განაპირობებს -ოდ სუფიქსს (ვიჩქარ-ოდ-ი...) და -ან სუფიქსს ანმყოს მწკრივში მესამე პირის ნიშნად მრავლობით რიცხვში (იჩქარი-ან, იცინი-ან, ხტი-ან...)*

ანმყოს მწკრივი (უღლების მოდელი)

S	მხოლოდითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
I	ვ- _____	ვ- _____ -თ
II	ღ- _____	ღ- _____ -თ
III	_____ -ს	_____ -ან

ნიმუში

მხ. რ.	მრ. რ.
I ვ-იჩქარი	ვ-იჩქარი-თ
II ღ-იჩქარი	ღ-იჩქარი-თ
III იჩქარი-ს	იჩქარი-ან

4. შიშობ-ს ჯგუფი. ამ ტიპის მედიაოქტივებს (რიდობს „რიდით იქცევა“) აქვთ მხოლოდ ანმყოს წრის მწკრივები (შიშობდა, შიშობდეს); ამ ტიპის ზმნები ძალიან ცოტაა (რამდენიმე მათგანი: დრტინავს, კევსავს); ანმყოს წრის მწკრივებში იუღვლიან კ ა ნ - კ ა ლ ე ბ ს ტიპის ზმნათა მოდელით (იხ. ზემოთ).

შეიძლება ცალკე ქვეჯგუფად გამოიყოს ო ხ რ ა ვ ს ტიპი, რომელსაც მყოფადის მწკრივში სინთეტური ფორმები არ უკეთდება, მაგრამ შესაძლებელია ამ მწკრივში ჩავსვათ აღწერითი ფორმა: ანმყო – ო ხ რ ა ვ ს, მყოფადი – ო ხ ვ რ ა ს და ი ნ ყ ე ბ ს.

5. ნუხ-ს ჯგუფი. ამ ტიპის ზმნებს (დულს, ქუხს) ანმყოს მწკრივის ფორმები I და II პირებში აღწერით ენარმოვებათ, იყენებენ ყ ო ფ ნ ა ზმნის ანმყოს ფორმებს (ე-ნუხ-ვარ, ვ-ქუხვარ...), მესამე პირი სინთეტურია (ნუხ-ს).

* ერთი რიგის -ი თემისნიშნთან ზმნებს მყოფადის წრისა და II-III სერიათა ფორმებში ჩაერთვის -ლ სუფიქსი: კივის – იკივლებს – იკივლა, უკივლია (იხ.)

ამ ტიპის ზმნები მყოფადის წრის მწკრივებში ფუძეს იცვლიან; ანარმოებენ II და III მწკრივთა ფორმებს.

ა ნ მ ყ ო ს მ ნ კ რ ი ვ ი (უღლების მოდელი)

S	მხოლობითი რიცხვი	მრავლობითი რიცხვი
I	ვ- _____ -ვარ	ვ- _____ -ვართ
II	შ- _____ -ხარ	შ- _____ -ხართ
III	_____ -ს	_____ -ან

ნ ი მ უ შ ი

მხ. რ.	მრ. რ.
I ვ-ნუხ-ვარ	ვ-ნუხ-ვართ
II შ-ნუხ-ხარ	შ-ნუხ-ხართ
III ნუხ-ს	ნუხ-ან

ამავე მოდელით იუღელის ზის ზმნა ანმყოს მწკრივის მხოლობით რიცხვში (ვზივარ, ზიხარ, ზის). ეს ზმნა ფუძემონაცვლელა როგორც რიცხვის, ისე მწკრივთა მიხედვით.

6. ბელადობ-ს. არის მედიოაქტივების ჯგუფი, რომელშიც კონტექსტის მიხედვით ზმნა შეიძლება იყოს ერთპირიანი ან ორპირიანი. მათი რიცხვი საკმაოდ დიდია (მათგან რამდენიმე: დირიჟორობს, ექიმობს); საქმე ეხება სუბიექტის როლს – სხვა აქტანტებთან მიმართების გარეშე სუბიექტი ერთპირიანი მედიოაქტივია, მაგალითად: „ბელადობს აჯანყებულებს შორის“; თუ, სუბიექტის გარდა, მედიოაქტივში ირიბი ობიექტიც შემოვა, იგი ორპირიანი ხდება – „ის აჯანყებულებს ბელადობს“.

ფორმათა დამთხვევა განპირობებულია მორფონოლოგიური ცვლილებებით ორპირიან ფორმებში: ბელადობს < ჰბელადობს; ირიბის ნიშანს დღეს ცოტა ვინმე თუ ხმარობს; ასევე ექიმობს < ღ-ექიმობს, დაკარგულია ირიბი ობიექტის /ჰ-/ პრეფიქსი ჯერ კიდევ IX-X საუკუნეებში.

ბელადობს ტიპის მედიოაქტივები უღლებაში განსხვა-

ვებულ ფორმებს იჩენენ მყოფადის წრისა და II-III სერიათა მწკრივებში: მყოფადის წრისა და II სერიის ფორმებში ერთპირიანი მედიაოპტივი ფუძეს იცვლის ი- პრეფიქსის დართვით, ორპირიანი კი – უ- პრეფიქსის დართვით.

ანმყო: ბელადობს „ბელადობას ეწევა“; მყოფადი – იბელადებს (ერთპირიანი).

ანმყო: (ჰ)ბელადობს „ბელადობს მათ“; მყოფადი – უბელადებს (ორპირიანი).

წყვეტილში: ერთპირიანი – ი ბ ე ლ ა დ ა, ორპირიანი: უ ბ ე ლ ა დ ა. III სერიაში განსხვავება მყარდება ვალენტობის დონეზე: უბელადია (ერთპირიანი); უბელადია მათთვის/მისთვის (ორპირიანი).

თუ ერთპირიანი მედიაოპტივი ორპირიანად ტრანსლირებისას მხოლოდ პირდაპირ ობიექტს შეიწყობს, ასეთი ფორმა გადაირიცხება დინამიკურ აქტივებში; მაგალითად, „მე ვუქმობ“ – ანუ თავს ვიკავებ საქმიანობისგან¹ ერთპირიანი მედიაოპტივია, მაგრამ „მე კვირას (O⁴) ვუქმობ“ ორპირიანი აქტივია და არ განიხილება მედიაოპტივებში.

*
* *

ერთპირიან მედიაოპტივთაგან შესაძლებელია ორპირიანი მედიაოპტივების ტრანსლირება².

ახალ ფორმაში შედის ირიბი ობიექტი, სუბიექტი კი ძველივე რჩება: ბ რ წ ყ ი ნ ა ვ ს ის ~ უ ბ რ წ ყ ი ნ ა ვ ს ის მას, ე ლ ა ვ ს ის ~ უ ე ლ ა ვ ს ის მას, დ ი რ ი ყ ო რ ო ბ ს ის ~ უ დ ი რ ი ყ ო რ ე ბ ს ის მას და სხვ.

კონექტურ კატეგორიათაგან მედიაოპტივებს გააჩნიათ მხოლოდ ნეიტრალური კაუზაცია და ქცევის ნეიტრალური და სასხვისო სახეობები: ნეიტრალური კაუზაციისაა როგორც ერთპირიანი, ისე ორპირიანი მედიაოპტივები

¹ აქტივთა უმეტესობაც ერთპირიან მედიაოპტივთაგან არის ტრანსლირებული: ცოცხლობს ის ~ აცოცხლებს ის მას, მეფობს ის ~ ამეფებს ის მას.

(ბრწყინავს, უბრწყინავს); ქცევის მიხედვით კი ნეიტრალური ქცევის ერპირიან ფორმებს უპირისპირდება სასხვისო ქცევის ორპირიანი ფორმები (ბ რ წ ყ ი ნ ა ვ ს : უ ბ რ წ ყ ი ნ ა ვ ს).

G^m			
Ca	V		
	V^n	V^s	V^o
Ca^n	+		+
Ca^s			
Ca^-			

მედიოაქტივთა უღლებაში გამორიცხულია სათავისო ქცევის ფორმები, რადგან მათ არ გააჩნიათ პირდაპირი ობიექტი.

მწკრივის ფარგლებში, როგორც ზემოთ ითქვა, ერთპირიან მედიოაქტივებს აქვთ ე ქ ვ ს ი ფორმა, ორპირიან მედიოაქტივებს კი შეიძლება მაქსიმუმ 32 ფორმა ჰქონდეს. დეფექტები ორპირიანთა უღლებაში გაცილებით მეტია ვიდრე ერთპირიანთა უღლებაში; ორპირიან მედიოაქტივებს ხშირად აკლიათ პირთა გარკვეული კომბინაციები და რიგი მწკრივები.

ქვემოთ წარმოვადგენთ ორპირიან მედიოაქტივთა როგორც სრულ პარადიგმებს, ისე სხვადასხვა რიგის დეფექტური უღლების ტიპურ შემთხვევებს.

ორპირიან მედიოაქტივთა უღლება

1. უყვირი-ს (ის მას). ამ ტიპის მედიოაქტივთა ანმყოს მწკრივის პარადიგმაში პირთა კომბინაციების მიხედვით ორი ფუძეა წარმოდგენილი: ყვირი- და უყვირი-: 1.1. თუ კომბინაციაში იდენტური პირებია: 11, 1^p1^p ; 22, 2^p2^p ; 33, 3^p3^p ან პირთა კომბინაციებში მონაწილეობენ -3 ან -3^p (13, 13^p ; 23, 2^p3 ; 33, 33^p ...), ფუძე არის უყვირი-, სხვა პირთა კომბინაციების ფუძეა ყვირი- (იხ. უყვირი-ს ტიპის უღლება).

* 33 კომბინაციას სხვადასხვა გრამატიკული შინაარსი აქვს იმის მიხედვით „ის თავის თავს უ ყ ვ ი რ ი ს“ თუ „ის მას უ ყ ვ ი რ ი ს“. ეს ეხება 3^p3^p კომბინაციასაც.

ყვირის განეკუთვნება მედიაქტივთა იმ ჯგუფის ზმნებს, რომელთა საწყისი -ლ სუფიქსით იწარმოება, როგორიცაა: კივის, ყივის, ჭყივის, ჩივის, ხვივის... შდრ. კივილი, ყივილი, ჭყივილი და სხვ.

-ლ სუფიქსიანი საწყისის მქონე ზმნები ამ სუფიქსს, გარდა ყვირის მედიაქტივისა, მყოფადის წრისა და II-III სერიების მწკრივთა პირიან ფორმებშიც იყენებენ (ჭყივის – იჭყივლებს, იჭყივლა, უჭყივლია). ამ ჯგუფის ერთპირიანი ფორმები ადვილად ტრანსლირდებიან ორპირიანებად (ჭყივის – უჭყივის, ყვირის – უყვირის...).

თუ ასეთ მედიაქტივს პირდაპირი დამატება შეეწყო, აქტივად მოიქცევა: „ის ყვირის რა ღაცას“, „ის მას უყვირის რა ღაცას“.

ყვირის და უყვირის პირიან ფორმებში -ლ სუფიქსს არ ჩაირთავენ (იყვირებს, იყვირა, უყვირია; უყვირებს, უყვირა, უყვირია), ქმნიან სრულ პარადიგმებს (იხ. უყვირის ზმნის პარადიგმა).

უყვირი-ს ტიპის უღლება ანმეოს მწკრივში

ა/ბ ს	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
1	ვ-უყვირი	გ-იყვირი	ვ-უყვირი		გ-იყვირი-თ	ვ-უყვირი
2	მ-იყვირი	უყვირი	უყვირი	გვ-იყვირი		უყვირი
3	მ-იყვირი-ს	გ-იყვირი-ს	უყვირი-ს	გვ-იყვირი-ს	გ-იყვირი-თ	უყვირი-ს
1 ^პ		გ-იყვირი-თ	ვ-უყვირი-თ	ვ-უყვირი-თ	გ-იყვირი-თ	ვ-უყვირი-თ
2 ^პ	მ-იყვირი-თ		უყვირი-თ	გვ-იყვირი-თ	უყვირი-თ	უყვირი-თ
3 ^პ	მ-იყვირი-ან	გ-იყვირი-ან	უყვირი-ან	გვ-იყვირი-ან	გ-იყვირი-ან	უყვირი-ან

2. ცალკე გამოიყოფა ვნებ-ს ტიპის უღლება. პირთა კომბინაციებში ფუძე უცვლელია; მყოფადის წრისა და II სერიის

მწკრივთა ფორმებში ფუძეს იცვლის – ირთავს ა- პრეფიქსს (ვნებ-ს – ავნებ-ს; ავნ-ო). III სერიის ფორმები საერთოა სხვა ორპირიან მედიაქტივებთან (resp. აქტივებთან): უვნია, ევნო; ევნოს (იხ. ვნებ-ს ტიპის უღლება ანმყოს მწკრივში).

ვნებ -ს ტიპის უღლება ანმყოს მწკრივში

ს \ ო	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
1	ვ-ვნებ	გ-ვნებ	ვ-ვნებ		გ-ვნებ-თ	ვ-ვნებ
2	მ-ვნებ	ენებ	ღნებ	გვ-ვნებ		ენებ
3	მ-ვნებ-ს	გ-ვნებ-ს	ვნებ-ს	გვ-ვნებ-ს	ვ-ვნებ-თ	ვნებ-ს
1 ^პ		გ-ვნებ-თ	ვ-ვნებ-თ	ვ-ვნებ-თ	გ-ვნებ-თ	ვ-ვნებ-თ
2 ^პ	მ-ვნებ-თ		ვნებ-თ	გვ-ვნებ-თ	ვნებ-თ	ვნებ-თ
3 ^პ	მ-ვნებ-ენ	გ-ვნებ-ენ	ვნებ-ენ	გვ-ვნებ-ენ	გ-ვნებ-ენ	ვნებ-ენ

3. მფარველობ-ს (ის მას). ანმყოს მწკრივის ფარგლებში ფუძე არ იცვლება (მფარველობ-); ფუძეთა დასაწყისში ნაპრალოვანი თანხმოვნების წინ (ამ შემთხვევაში /მ/-ს წინ) ირიბი ობიექტის ნიშანი III პირში (/ჰ-/) გაუჩინარებულია ფონეტიკური მიზეზით; „საერთო სქემაზე“ წარმოდგენილია /Ø-/ ნიშნით (ნულოვანი ალომორფით, ანუ ნულოვანი ვარიანტით).

ორპირიანი მედიაქტივის ჩქამიერი თანხმოვნით დაწყებული ფუძის წინ ირიბი ობიექტის ნიშანი III პირში რეალიზებულია /ს-/ ან /ჰ-/ პრეფიქსით: წინაენისმიერ ხშულთა წინ – /ს-/ პრეფიქსით (ს-დარაჯობს), ხოლო ბაგისმიერ და უკანაენისმიერ ხშულთა წინ – /ჰ-/ პრეფიქსით (ჰ-პატრონობს, ჰ-კოცნის).

ირიბი ობიექტის პირველ და მეორე პირთა ნიშნები ორპირიან მედიაქტივთა ფორმებში, თუ ეს ფორმები ეწარმოებათ, ყოველთვის რეალიზებულია სათანადო ნიშნებით: /მ-/ პრეფიქსით I პირში და /გ-/ პრეფიქსით – II პირში (მ-მფარველობს მე,

გ-მფარველობს შენ; მ-კოცნის მე, გ-კოცნის შენ...).

ორპირიან მედიოაქტივთა ფორმებში გამოხატულების პლანში სხვაობას იძლევა III პირის სუბიექტის ნიშანი მრავლობით რიცხვში (S_3^P): თუ ფუძე ბოლოვდება /-ი/ სუფიქსით, S_3^P -ის ნიშანი იქნება /-ან/ სუფიქსი (ისინი მე მკოცნი-ან, შენ გკოცნი-ან, მას ჰკოცნი-ან), სხვა შემთხვევებში S_3^P -ის ყველგან წარმოდგენილია /-ენ/ სუფიქსით (ისინი მე მპატრონობ-ენ, შენ გპატრონობ-ენ, მას ჰპატრონობ-ენ).

(იხ. მ ფ ა რ ვ ე ლ ო ბ ს და ჰ კ ო ც ნ ი ს ტიპის ორპირიან მედიოაქტივთა უღლება ანმყოს მწკრივში).

ორპირიან მედიოაქტივებს აქვთ მხოლოდ სუბიექტი და ირიბი ობიექტი, ამიტომ საობიექტო (ანუ სასხვისო) ქცევას აქტივთაგან (რომელთაც პირდაპირი ობიექტი აქვთ) განსხვავებული მიმართებით აწარმოებენ: აქტივებში პირდაპირი ობიექტი განკუთვნილია ირიბისთვის (ის ლექსს მას უწერს; მან ლექსი მას დაუწერა), მედიოაქტივებში კი თვით ქმედებაა მიმართული ირიბი ობიექტისადმი (ის უყვირის მას; თვალები უბრწყინავს მას). პასივთა საობიექტო ქცევაში სუბიექტად მოქცეული პირდაპირი ობიექტი განკუთვნილია ირიბი ობიექტისთვის (ლექსი ეწერება მას).

მ ფ ა რ ვ ე ლ ო ბ -ს ტიპის უღლება ანმყოს მწკრივში

0 ^ა	1	2		1 ^ა	2 ^ა	3 ^ა
S						
1	მ-მფარველობ	გ-მფარველობ	ე-მფარველობ		გ-მფარველობთ	ე-მფარველობთ
2	მ-მფარველობ	მ-მფარველობ	მ-მფარველობ	გ-მფარველობ		მ-მფარველობ
3	მ-მფარველობს	გ-მფარველობს	მ-მფარველობს	გ-მფარველობს	გ-მფარველობთ	მ-მფარველობს
1 ^ა		მ-მფარველობთ	ე-მფარველობთ	ე-მფარველობთ	გ-მფარველობთ	ე-მფარველობთ
2 ^ა	მ-მფარველობთ		მ-მფარველობთ	გ-მფარველობთ	მ-მფარველობთ	მ-მფარველობთ
3 ^ა	მ-მფარველობ-ენ	გ-მფარველობ-ენ	მ-მფარველობ-ენ	გ-მფარველობ-ენ	გ-მფარველობ-ენ	მ-მფარველობ-ენ

ჰ-კოცნი-ს ტიპის მედიოაქტივთა უღლება ანმყოს მწკრივში

0 ^ა S	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
1	ვ-კოცნი	გ-კოცნი	ვ-კოცნი // ვ-ჰ-კოცნი		გ-კოცნი-თ	ვ-კოცნი //ვ-ჰ-კოცნი
2	მ-კოცნი	ჰ-კოცნი	ჰ-კოცნი	გვ-კოცნი		ჰ-კოცნი
3	მ-კოცნი-ს	გ-კოცნი-ს	ჰ-კოცნი-ს	გვ-კოცნი-ს	გ-კოცნი-თ	ჰ-კოცნი-ს
1 ^პ		გ-კოცნი-თ	ვ-კოცნი-თ //ვ-ჰ-კოცნი-თ	ვ-კოცნი-თ	გ-კოცნი-თ	ვ-კოცნი-თ //ვ-ჰ-კოცნი-თ
2 ^პ	მ-კოცნი-თ		ჰ-კოცნი-თ	გვ-კოცნი-თ	ჰ-კოცნი-თ	ჰ-კოცნი-თ
3 ^პ	მ-კოცნი-ან	გ-კოცნი-ან	ჰ-კოცნი-ან	გვ-კოცნი-ან	გ-კოცნი-ან	ჰ-კოცნი-ან

4. უბრწყინავ-ს ტიპი. ამ ტიპის მედიოაქტივებში (უკანკალებს, უცახცახებს, უფრიალებს...) ბუნებრივია ის კომბინაციები, რომელთა სუბიექტი მხოლოდ III პირია მხოლოდით ან მრავლობით რიცხვში (S_3 ან S_3^p). ცხრილის მიხედვით ეს კომბინაციებია: 31, 32, 33; 31^პ, 32^პ, 33^პ, 3^პ1, 3^პ2, 3^პ3; 3^პ1^პ, 3^პ2^პ, 3^პ3^პ, სულ 12 კომბინაცია (იხ. უ ბ რ წ ყ ი ნ ა ვ -ს ტიპის უღლება ანმყოს მწკრივში).

უ ბ რ წ ყ ი ნ ა ვ -ს ტიპის უღლება ანმყოს მწკრივში

0 ^ა S	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
1						
2						
3	მ-ბრწყინავ-ს	გ-ბრწყინავ-ს	უბრწყინავ-ს	გვ-ბრწყინავ-ს	გ-ბრწყინავ-თ	უბრწყინავ-ს // უბრწყინავ-თ
1 ^პ						
2 ^პ						
3 ^პ	მ-ბრწყინავ-ენ	გ-ბრწყინავ-ენ	უბრწყინავ-ენ	გვ-ბრწყინავ-ენ	გ-ბრწყინავ-ენ	უბრწყინავ-ენ

* აქ ლაპარაკია ორპირიან ფორმაზე — /თვალი უფრიალებს მას/; სამპირიანი უფრიალებს (ის მას დროშას) აქ არ განიხილება.

5. უალერსებ-ს ტიპი (უღიმის, უყვავებს, უტატანებს, უცდის). ამ ჯგუფის ზმნები ახლანდელ დროში (ანმყოს მწკრივში) იწყება უ- პრეფიქსით, რომელსაც ენა ერთპირიან მედიაოქტივთა ორპირიანებად ტრანსლირების დროს იყენებს [დარაჯობს „დარაჯის მოვალეობას ასრულებს“: უდარაჯებს, მდივნობს „საბჭოში მდივნობს“: უმდივნებს (სხდომას); ბელადობს: უბელადებს და სხვ.], უალერსებს ტიპის ზმნებში კი უ- პრეფიქსი ანმყოს მწკრივშივე არის. სწორედ ამან განაპირობა ორპირიან მედიაოქტივთა ზმნისწინიანი წარმოება მყოფადის წრის მწკრივებში დინამიკურ ზმნათა წესით – მედიაოქტივები გადადიან მყოფადის წარმოების დინამიკურ ზმნათა მოდელზე. ასეთი რამ ენაში სხვა შემთხვევებშიც ხდება*. ეს ბუნებრივია, ენის მომხმარებელს, რომელიც გრამატიკულად განსხვავებულ ფორმათა პარადიგმატული ცვლილებისათვის განსხვავებულ მოდელებს იყენებს, შეუძლია ზოგი პარადიგმის ფარგლებში ამა თუ იმ მიზეზით მოუხერხებელ ფორმათათვის მოდელის შეცვლა არსებული არსენალიდან, კერძოდ: რადგან უალერსებს, უცდის ტიპის ორპირიან მედიაოქტივთათვის ვერ ხერხდება მყოფადის წრის მწკრივთა წარმოება აპრობირებული მოდელით – ფუძის უ- პრეფიქსით გართულების გზით (ბრწინავს – უბრწყინავს) ან უ- პრეფიქსითა და თემის ნიშნის შეცვლით (ჰპატრონობს – უპატრონებს), ამ ტიპის ზმნათა მყოფადის წრის მწკრივთა საწარმოებლად გამოყენებულ იქნა დინამიკურ ზმნათა მომავალი დროის ფორმათა ზმნისწინით წარმოების მოდელი: ანმყოს ფორმას ერთვის ზმნისწინი (უალერსებს – მიუალერსებს, უცდის – დაუცდის).

არსებითი აქ ის არის, რომ დინამიკური ზმნების მოდელის გამოყენება (ზმნისწინი + ანმყოს ფორმა) არსებითად ვერ ცვლის პარადიგმის გრამატიკულ მახასიათებლებს, ვიღებთ მედიაოქტივთა ინხოატიურ ფორმებს: მიუალერსებს „ალერსს დაუწყებს“, დაუცდის „ცდას დაუწყებს“... ამ ტიპის გრამატიკულ მითარებებში ტერმინი „სესხება“ მარჯვე ვერ არის, თუ სესხებას

* ხდება პარადიგმის მახასიათებელი არსებითი ნიშნების შენარჩუნება სხვა მოდელის ფარგლებშიც.

გავივებთ პირდაპირი მნიშვნელობით, როგორც გამოხატულების, ისე შინაარსის პლანით.

„ნასესხებად“ მიჩნეული ფორმები გრამატიკულად მედიო-აქტიურ შინაარსს ინარჩუნებენ, ანუ „ნასესხები“ ი- (იჩქარებს ის) არ არის სათავისო ქცევის ი- (იჩქარებს ის მას), ახლა მისი დანიშნულება მომავალი დროის წარმოებაა, მაშასადამე, როგორც ენობრივი ნიშნები მყოფადის ი- მანარმოებელი და სათავისო ქცევის ი- სრულიად განსხვავებული ენობრივი ელემენტებია. სესხებაზე ლაპარაკი გაუმართლებელია მაშინაც, როცა ი სასხვისო ქცევას აწარმოებს (მიჩქარებს ის მე მას).

ქართულ ზმნებში ი- პრეფიქსის სახით ენობრივ ოთხ ნიშანთან გვაქვს საქმე. თითოეულ ნიშანს ენაში განსაზღვრული ადგილი და საკუთარი, სხვათაგან განსხვავებული, შინაარსი აქვს და გასესხებას არ ექვემდებარება.

6. უგალობ-ს (უტოკავს, უთამაშებს...) ტიპი. ინხოატიური ბუნებით არის შეპირობებული ის ფაქტი, რომ ამ ტიპის ზმნებს მყოფადი მხოლოდ აღწერით ეწარმოება: უგალობს (ანმყო) – გალობას დაუწყებს (მყოფადი), უთამაშებს (თვალი) – თამაშს დაუწყებს (თვალი), უთრთის (გული) – თრთოლას დაუწყებს (გული), უტოკავს (გული) – ტოკვას დაუწყებს (გული), უდუღს (გული) – დუღილს დაუწყებს (გული)* და სხვ.

უგალობს ამ ჯგუფში ორპირიანი ზმნაა („ბუღბუღი ვარდს უგალობს“); შდრ. აქტივი: „ის ჰიმნებს უგალობს შეკრებილთ“.

7. უბიძგებს-ს (უხვიაშნებს**) ტიპი. ამ ორპირიან მედიოაქტივებს არ გააჩნიათ ანმყო მწკრივის სინთეტური ფორმები. ანმყოს მწკრივში შესაძლებელია აღწერით წარმოვადგინოთ:

* მყოფადის წრეში პასივის ფორმათა ჩასმა წარმოდგენილი ტიპის ზმნათა პარადიგმებში (უთამაშებს — აუთამაშდება (თვალი), უთრთის — აუთრთოლდება (გული), უდუღს — აუდუღდება (გული) გაუმართლებელია, რადგან ირლვევა პარადიგმის პრინციპი, რაზეც არის დამყარებული სინტაქსური კონსტრუქციები.

** უხვიაშნებს „დახმარებას გაუწევს“.

ბიძგს აძლევს, შესაბამისად უწყვეტელში, იქნება ბიძგს აძლევდა, ანმყოს კავშირებითში – ბიძგს აძლევდეს. გააჩნიათ II და III სერის პარადიგმები (იხ. უბიძგებს მედიოაქტივის პარადიგმა ანმყოში).

უბიძგებს ზმნის ულლება ანმყოს მწკრივში

ს	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
1	ბიძგს ეძლეუ (ჩემთვის)	ბიძგა გაძლეუ	ბიძგს ეძლეუ		ბიძგა გაძლეუთ	ბიძგს ეძლეუ
2	ბიძგა აძლევ	ბიძგა აძლევ	ბიძგს აძლევ	ბიძგს გვაძლევ		ბიძგს აძლევ
3	ბიძგს მიძლეუ ს	ბიძგა გაძლეუ-ს	ბიძგს აძლევ-ს	ბიძგა გვაძლევ-ა	ბიძგა გაძლეუ-თ	ბიძგს აძლევ-ს
1 ^პ		ბიძგს გაძლეუ-თ	ბიძგს ეძლეუ-თ	ბიძგს უძლეუ-თ	ბიძგს გაძლეუ-თ	ბიძგს ეძლეუ-თ
2 ^პ	ბიძგს მაძლეუ-თ		ბიძგს აძლეუ-თ	ბიძგს გვაძლეუ-თ	ბიძგს აძლეუ-თ	ბიძგს აძლეუ-თ
3 ^პ	ბიძგს მაძლეუ-თ	ბიძგს გაძლეუ-თ	ბიძგს აძლეუ-თ	ბიძგს გვაძლეუ-თ	ბიძგს გაძლეუ-თ	ბიძგს აძლეუ-თ

ბიძგს მაძლევს (ის მე) ფორმაში „ბიძგს“ ეწევა მაძლევს ზმნის ლექსიკალიზაციას, ცალკე ობიექტად არ გამოიყოფა მიბიძგებს და მიბიძგა ფორმათა გვერდით, ხოლო პარადიგმაში, სადაც /ბიძგს მაძლევს/ წარმოდგენილია /ბიძგს მომცემს/ და /ბიძგი მომცა/ შესიტყვებათა გვერდით, „ბიძგს“ პირდაპირი ობიექტია.

ამ ჯგუფის უმეტეს შემთხვევაში ანმყოს წრის მწკრივები აღწერილია ვერ ეწარმოება – დეფექტურია. მყოფადის წრისა და II -III სერიის მწკრივთა წარმოება სრულად შეუძლია (იხ. უმეტეს შემთხვევაში მედიოაქტივის პარადიგმა მყოფადის მწკრივში).

უმტყუენებს ზმნის უღლება მყოფადის მწკრივში
(ანმყოს წრე არა აქვს)

s \ 0 ^ა	1	2	3	1 ^პ	2 ^პ	3 ^პ
1	ა-უმტყუენებ	ა-იმტყუენებ	ა-უმტყუენებ		ა-იმტყუენებ-თ	ა-უმტყუენებ-თ
2	ა-იმტყუენებ	უმტყუენებ	უმტყუენებ	ა-იმტყუენებ		უმტყუენებ
3	ა-იმტყუენებ-ს	ა-იმტყუენებ-ს	უმტყუენებ-ს	ა-უმტყუენებ-ს	ა-იმტყუენებ-თ	უმტყუენებ-ს
1 ^პ		ა-იმტყუენებ-თ	ა-უმტყუენებ-თ	ა-უმტყუენებ-თ	ა-იმტყუენებ-თ	ა-უმტყუენებ-თ
2 ^პ	ა-იმტყუენებ-თ		უმტყუენებ-თ	ა-იმტყუენებ-თ	უმტყუენებ-თ	უმტყუენებ-თ
3 ^პ	ა-იმტყუენებ-ენ	ა-იმტყუენებ-ენ	უმტყუენებ-ენ	ა-იმტყუენებ-ენ	ა-იმტყუენებ-ენ	უმტყუენებ-ენ

ბოლოს მიეუთითებთ ორპირიან მედიაოქტივებზე, რომელთა ამოსავალი ერთპირიანი ფორმები არ ჩანს: უბლვერს, უვლის, უთქვამს (გული), უკირკიტებს, უმზერს, უსწრებს, უტატანებს, უმტრიალებს „უტატანებს“, უტევს, უტყობს (გული), უქასურებს „თავს უქნევს“, უღირღიტებს, უღიჭინებს, უყვავებს, უყურებს, უშარებს // შარობს (ის მას)...

ამათ გვერდით ჩამოვთვლით ერთპირიან მედიაოქტივებს, რომლებიც არ ტრანსლირდებიან ორპირიანებად: ბუქნავს, დუმს, იხრავს, ცქმუტავს, იღვიძებს, ჭმუნავს, ხითხითებს, დრტვინავს, უქცევს (რომელიღაც კილოზე), უცილობლობს, უძღურობს („უძღურობას გრძნობს“), სეირნობს, საზრდოობს, სურვილობს, მორცხვობს, კოჭლობს და სხვ.

მორფონოლოგიური პროცესებისთვის სტატიკურ და დინამიკურ ზმნათა ულლებაში

1919 წელს ნასახელარ ზმნებთან დაკავშირებით დაწერილ წერილში ა. შანიძე ზმნებს ორ ჯგუფად ყოფდა – პირველად და მეორად ზმნებად: „პირველადი – ეს ის ზმნაა, რომელიც პირველთგანვე ზმნა იყო და ზმნადვე დარჩა, ხოლო მეორადია, რომელიც პირველად სახელი იყო და მერმე ზმნად იქცა. პირველია წმინდა ზმნა, მეორე კი ნასახელარი (Verba denominatif)“ (ა. შანიძე, 1981, 39).

პირველადი და მეორადი ჯგუფის ზმნებს საერთო თვისებებიც აქვთ და განსხვავებულიც. არსებითი საერთო თვისებებიდან არის ულლების საზიარო მოდელი, რიგი კატეგორიების საერთო მანარმოებლები, მაგ.: ქცევის, მეორადი კაუზაციისა, რომ არაფერი ვთქვათ აქტანტურ და ატრიბუტულ კატეგორიებზე.

მართალია, ორივე ჯგუფის ზმნებს საერთო წესით შეუძლია მეორადი კაუზაციის ფორმათა წარმოება (წერს – ა-წერ-ინებ-ს; წუხს – ა-წუხებ-ინებ-ს), მაგრამ საერთო ნეიტრალური ქცევის წერს და აწუხებს ჯგუფის ზმნები მკაცრად არიან გამიჯნული ერთიმეორისგან ფორმანარმოებით და პასივად მოქცევის წესებით: პირველადი ორპირიანი აქტივები პასივებს იკეთებენ ი- პრეფიქსით, სახელთაგან ნანარმოები პირველადი კაუზაციის ორპირიანი აქტივები კი – -დ სუფიქსით (ა. შანიძე, 1981, 39).

პირველად კაუზაცივთა ერთი ჯგუფი კონვერსიულ პასივებს, ნაცვლად -დ სუფიქსისა, იკეთებს ი- პრეფიქსით, რაც გამოწვეულია მორფონოლოგიური მიზეზით: ფუძისეული თანხმოვნებითა და მაპასივებელი -დ სუფიქსით პასივთა ფორმებში არაბუნებრივი კომპლექსების* წარმოქმნის თავიდან აცილების მიზნით ენა ნაცვლად -დ სუფიქსიანი წარმოებისა გადადის ი-

* თანხმოვანთა ბუნებრიობა-არაბუნებრიობას განესაზღვრავთ მზარდი ნაპრალოვნობის სქემით (თ. უთურგაიძე, 1976, 102).

პრეფიქსიან ნარმოებაზე. ხმოვანი (ი-) ხელს უწყობს არაბუნებრივი კომპლექსების დაშლას: დაუშვებელი თანამიმდევრობის კომპონენტთა სხვადასხვა მარცვლებში განაწილებას (იხ. გვ. 87).

მსჯელობას განვაგრძობთ სხვა მორფონოლოგიურ პროცესებზე, რომლებიც ხორციელდება განსხვავებული ჯგუფის ზმნათა ფორმებში.

(1) უნიშნო ვნებითებისა და ფუძედრეკადი ზმნების აბსოლუტური უმრავლესობა თანხმოვანთა კომპლექსებით იწყება, რომელთაგან ზოგი არაბუნებრივია, მაგ.: თბება (ძვ. ქართ. ტფე-ბის), ჯდება, რჩება (ძვ. ქ. შთების)... კბენს, რქენს, სტვენს, ბნკენს და სხვ.

მას შემდეგ, რაც ზმნისწინი ასპექტის კატეგორიის ნარმოებაში მონაწილეობს, ზმნებს, საერთოდ, უჭირთ ზმნისწინის მოხმარება I სერიის ანწყოს წრის მწკრივებში. ეს დინამიკური ზმნები II და III სერიათა მწკრივებში, სადაც აქტივთა დიდ ჯგუფს აქვს ასპექტით დაპირისპირებული უზმნისწინო და ზმნისწინიანი ფორმები (წერა: დაწერა, ხატა : დახატა, აშენა : დაშენა...), გაურბიან უზმნისწინო ფორმებს და მხოლოდ ზმნისწინით იხმარებიან, რაც უთუოდ უკავშირდება თავკიდურა კომპლექსების რეალიზაციას, უპირველეს ყოვლისა, იქ, სადაც კომპლექსები არაბუნებრივია და მათი გავლენით ენა II და III სერიათა მწკრივებში მათ საერთოდ მხოლოდ ზმნისწინებით ხმარობს.

(ა) უნიშნო ვნებითებს მხოლოდ ზმნისწინიანი ფორმები აქვთ II და III სერიათა მწკრივებში. აქ არა გვხვდება უზმნისწინო ფორმები: ქრა (შდრ. გაქრა), დნა (დადნა), ვარდა (დავარდა) რჩა (დარჩა); ასევე არა აქვთ III სერიაში: მქრალა (შდრ. გამქრალა), მდნარა (დამდნარა), მრჩალა (დამრჩალა) და სხვ., ანდა: მქრალიყო, მდნარიყო, მრჩალიყო (II თურმ.); შდრ. გამქრალიყო, დამდნარიყო... ამ თავკიდურა კომპლექსებიდან არაბუნებრივია, მაგალითად, რჩ- (რჩება), რომელიც ზმნისწინის საშუალებით იშლება და ნაწილდება სხვადასხვა მარცვლებში: დარ-ჩა, დამრ-ჩა-ლა*.

* რა თქმა უნდა, არ არის შემთხვევითი, რომ ი. აბულაძის „ძველი ქართულის ლექსიკონი“ და შთობა, და დნობა, და ვარდნა და სხვა

თავკიდურა კონსონანტური ჯგუფების განხილვისას პ. ფოგტი „ქართული ენის ფონემატურ სტრუქტურაში“ შეეხო კრბ კომპლექსს ფუძედრეკადი კრებს ზმნის კონვერსიულ პასივში – შე-კრბ-ა: „ჩვენ მოგვიხდება ჩვენს სიაში ისეთი ჯგუფების შეტანა, რომლებიც არ არის უშუალოდ დადასტურებული, მაგრამ რომელთა არსებობის დადგენა შეიძლება სხვა დამონმებული ფორმებით. ასე, მაგალითად: ძველი ტექსტები შეიცავენ ზმნის კრბა პირველადი პასივის ბევრ მაგალითს ნულოვანი ვოკალიზმით, მაგრამ ფორმები ყოველთვის დასტურდება ზმნისნით როგორც ანმყოში, ისე აორისტში. ვინაიდან ზმნისნინის ქონა თუ არქონა არაა დამოკიდებული ფონემატური ფაქტორისაგან, ჩვენ ვიხილავთ მოსალოდნელი ფორმების კრბ-ების, კრბ-ა და ა. შ. უქონლობას როგორც შემთხვევით და, მაშასადამე, ვადგენთ დადასტურებული ყრბ ჯგუფის პარალელურად თავკიდურა ჯგუფის კრბ-ს“ (პ. ფოგტი, 1961, 15).

მართლაც, ძველს ტექსტებში დასტურდება ფუძედრეკადი შეკრება ზმნის პასიური შეკრბეს, შეკრბიან... ფორმები, მაგრამ არ დასტურდება უზმნისნინო კრბეს ან კრბიან...

კრბ- სიტყვის თავკიდურად (პოზიცია #-V) არაბუნებრივი კომპლექსია, მიღებულია კრებ- ფუძის შეკუმშვით, რომელიც რთული ჩანს თავის მხრივაც (კრ-ებ < კარ-ებ). გარკვეულ პოზიციებში მორფონოლოგიური გარდაქმნებით მიღებული არაბუნებრივი თავკიდურა კრბ- ზმნის ფორმებში დაიძლია შე- ზმნისნინის დართვით, რომლის ხმოვნის საშუალებითაც პირიან ფორმებში ბუნებრივად დაიძლევა კრბ- კომპლექსი მისი ნაწილების ახლა უკვე ინტერვოკალურ პოზიციაში სხვადასხვა მარცვალში გადანაწილებით: შეკრ-ბა, შეკრ-ბეს, შეკრ-ბი-ან.

რაც შეეხება პ. ფოგტის მიერ მითითებულ ყრბ კომპლექსს, რომელიც აგრეთვე არაბუნებრივია, იგი უკავშირდება ყუერბ „კერა“ სახელს, საიდანაც ძვ. ქართულში ნანარმოებია ყუერბეული და ყურბეული „პურის კვერი“. რადგან ყუერ-

უნიშნო ენებითებიც, შესაბამისად მათი მიმღეობებიც, მხოლოდ ზმნისნინებით არიან წარმოდგენილი.

* სამნუხაროდ, წკარო არ არის მითითებული.

ბი კერას ნიშნავდა („ყუერბი ესე არს საცეცხლე კერის ადგილი, გინა ბოსტნის მარაგი“ – საბა), ყუერბეული და ყურბეული კერაში გამგომცხვარი პურია, საბას ჩვენებით – შაფართხელა („შაფართხელა ჯმიადი ნაცარში მცხვარი“).

ყრბ-ს ადგილზე ძველ ქართულში დასტურდება ძირეული ყუერბ ან ყურბ, ფონეტიკური ჩანერით [ყტერბ-], [ყურბ-]. პრობლემას თანხმოვანთა კომბინაციების მიხედვით ქმნის ფუძის ბოლო რბ კომპლექსი (ყუერბ), რომელიც ნაწარმოებ ფორმებში ინტერვოკალურ პოზიციაში ხვდება და ადვილად (ბუნებრივად) რეალიზდება: ყუერ-ბე-უ-ლი, ყურ-ბე-უ-ლი : /რ/ და მომდევნო /ბ/ სხვადასხვა მარცვალში ნანილდებიან.

ძველ ქართულში დადასტურებული დგა და ჯდა საშუალი გვარის სტატიკური ფორმებია, რომლებიც გვიან გადავიდნენ ი- პრეფიქსიან წარმოებაზე ბუნებრივი რეალიზაციის დასაკმაყოფილებლად: იჯ-და, იდ-გა*.

რაც შეეხება დინამიკურ დგება, ჯდება ზმნებს, II სერიაში ისინი მხოლოდ ზმნისწინით რეალიზდებიან: და ჯდა, და დგა სახით, რაც ამას ნიშნავს: „განხორციელდა დაჯდომა“, „განხორციელდა დადგომა“. ზმნისწინი ამ უნიშნო ვნებითა ფორმებში ხელს უწყობს ხშულ ფონემათა კომპლექსების სხვადასხვა მარცვლებში გადანანილებას: დაჯ-და (ერთ მარცვალში აღარ ხვდებიან ჰომორგანული ხშული თანხმოვნები), დად-გა (ერთ მარცვალში აღარ ხვდებიან ხშული თანხმოვნები).

ანალოგიურია მიმართება, ერთი მხრით, სტატიკურ ძველ წვა-ს (თანამედროვე იწვა-ს) შორის და, მეორე მხრით, დინამიკურ და წვა-ს შორის: წვა სტატიკური ბუნების გამო ზმნისწინს ვერ გაიჩენდა და II სერიაში ზემოთ განხილულ ფორმათა ანალოგიით გადავიდა ი- პრეფიქსიან წარმოებაზე, დინამიკური წვე-ბა კი II და III სერიათა მწკრივებში, მსგავსად სხვა უნიშნო ვნებითებისა (იხ. ზემოთ), ზმნისწინს ირთავს.

რაც შეეხება სუფიქსიან პასივთა წარმოებას, ამ ტიპის ზმნათა ფორმებში ვნებითის -დ სუფიქსიც ქმნის მორფონოლო-

* განსხვავებით უნიშნო ვნებითთაგან, ი- პრეფიქსი აქ განაპირობა იმან, რომ, როგორც სტატიკური ფორმები, ზმნისწინს ვერ გაიჩენდნენ.

გიურ პრობლემას I და II პირების ფორმათა რეალიზაციაში: გა-
ვეთდ, გაჰვეთდ; ავშენდ, აჰშენდ; გავნითლდ, გასწითლდ; გა-
ვსივდ, გაჰსივდ... ფუძეებში ყველგან (პოზიცია - #) -დ ქმნის
არაბუნებრივ /თდ/, /ნდ/, /ლდ/, /ვდ/... კომპლექსებს. სწორედ
მათ დასაძლევად ძველ ქართულში თავიდანვე გაჩნდა ანაპტიქ-
სური -ი: გა ვ ე თ დ ი, გა ჰ ე თ დ ი; ა ვ შ ე ნ დ ი, ა ჰ შ ე ნ დ ი და
სხვ.⁶

რაც შეეხება ზმნისწინის აუცილებლობას ამ ფორმებში,
ესეც I და II პირებში პირის ნიშნებისა და ფუძისეული თანხმოვ-
ნების მიერ წარმოქმნილი არაბუნებრივი კომპლექსების დაძლე-
ვას უკავშირდება: ეს პირის პრეფიქსები ფუძისეულ თანხმოვნებ-
თან არაბუნებრივ კომპლექსებს ქმნიან, ასე, მაგალითად, ვ- (S₁)
და მ- (O₁) არაბუნებრივ კომპლექსებს ქმნიან ნებისმიერი ჩქამიე-
რი თანხმოვნის წინ; ჰ- საერთოდ არ შედის კომბინაციაში სხვა
თანხმოვნებთან. ზმნისწინი ამ კომპლექსთა თანხმოვნების სხვა-
დასხვა მარცვლებში ბუნებრივ განაწილებას ემსახურება (ავ-
შენ-დი, აჰ-შენ-დი...).

-დ სუფიქსიან პასივთა ფორმანარმოება სხვა მხრივაც იქ-
ცევს ყურადღებას, კერძოდ, გამოიყოფა ორი ჯგუფი, რომელ-
თაც პირობით ვუნოდებთ და ბ ე რ დ ე ბ ა და ა კ ა ნ კ ა ლ დ ნ ე ბ ა
ტიპის ჯგუფებს. I ჯგუფის პასივებს I სერიაში ყველა მწკრივი
ენარმოება (ბერდება, დაბერდება; ბერდებოდა, დაბერდებოდა,
ბერდებოდეს, დაბერდებოდეს), II ჯგუფის ზმნებს კი არ უდას-
ტურდებათ ანმყოს წრის მწკრივთა ფორმები, ე. ი. არ გვხვდება
კ ა ნ კ ა ლ დ ე ბ ა, შ რ ი ა ლ დ ე ბ ა, ჭ ი კ ჭ ი კ დ ე ბ ა... და ასევე ან-
მყოს წრის მომდევნო მწკრივთა ფორმები.

ეს ჯგუფები ერთიმეორისგან განსხვავდებიან სემანტიკუ-
რი ნიუანსებით: ბ ე რ დ ე ბ ა ტიპის პასივებში ხდება საგნობრივი
გარდაქმნა: „კაცი ბერდება“, „ცემენტი ქვავდება“, „ჭაბუკი ვაჟ-
კაცდება“ და სხვ. ეს შინაგანი გარდაქმნა „ქართული ენის გან-

⁶ შდრ. აქტივთა უწყვეტლის ფორმები ძვ. ქართულში: ა ვ ა შ ე ნ ე ბ დ, რომელიც ანაპტიქსურ ი ხმოვანს იჩენდა მრ. რიცხვში არაბუნებრივი /დთ/-ს დასაძლევად (ავაშენებდ-ი-თ), რომელიც შემდგომ მხოლოდით რიცხვშიც გადმოვიდა.

მარტებით ლექსიკონში გამოხატულია „ხდება“ სიტყვით: (ის) „ბავშვდება... ბავშვი ხდება“, (ის) „ახლდება... ახალი ხდება“, (ის) „ბერდება... მოხუცი ხდება“ და სხვ.

აკანკალდება ტიპის პასივებში სუბიექტი იმის განმახორციელებელია, რაც მას ემართება, ქეგლში განმარტებაც შესაბამისი აქვს: (ის) „აკანკალდება... კანკალს დაიწყებს“, (ის) „აშრიალდება... შრიალს დაიწყებს“, (ის) აჭიკჭიკდება... ჭიკჭიკს დაიწყებს“ და სხვ.

აკანკალდება ტიპის პასივთა პარადიგმაში ანმყოს წრის მწკრივთა უქონლობა აიხსნება ამ ზმნათა ძირების სპეციფიკით – ვერ ხერხდება საგნობრივი გარდაქმნა – მაგ., კ ა ნ კ ა - ლ ა დ ქ ც ე ვ ა: „ა კ ა ნ კ ა ლ დ ა“ არ ნიშნავს „კანკალად იქცა“. /მდრ. „ჭაბუკი და ვ ა ჟ კ ა ც დ ა“, ანუ ვაჟკაცად იქცა).

-დ სუფიქსიან პასივთა უღლებას, როგორც ვნახეთ, აქვს გარკვეული დეფექტები: (1) ა კ ა ნ კ ა ლ დ ე ბ ა ტიპის პასივებს არ ეწარმოებათ ანმყოს წრის მწკრივები; (2) -დ სუფიქსიანი პასივები დეფექტურია ასპექტის წარმოების მხრივაც: II და III სერიებში აკლიათ უზმნისწინო, ანუ უსრული ასპექტის ფორმები, რის გამოც მოშლილია დაპირისპირება სრულ და უსრულ ფორმებს შორის, რაც წარმოადგენს ასპექტის კატეგორიის არსებობის საფუძველს.

პირველად კაუზატივთა კონვერსიული პასივები ი- პრეფიქსითა და -დ სუფიქსით

ა. შანიძის ფრიად მნიშვნელოვან სტატიაში – „ნასახელარი ზმნები ქართულში“ განიხილება პირველადი კაუზატივები შესაბამისი კონვერსიული პასივებით, რომლებიც იწარმოება {-ენ} სუფიქსით; {-ენ}-ს აქვს /-ენ/ და /-ნ/ ვარიანტები იმის მიხედვით, რა მოსდევს მას: ან სრულად არის წარმოდგენილი (განვდიდ-ენ, განსდიდ-ენ), ან ხმოვნის გარეშე (განდიდ-ნ-ა იგი, განდიდ-ნ-ეს იგინი).

კარგად არის ნაჩვენები, რომ /-ნ/ ვარიანტიც ემორჩილება განსაზღვრულ მორფონოლოგიურ გარდაქმნას ზმნათა ფუძეების ბოლო თანხმოვანთან ურთიერთობისას: /ლ, რ, ნ/ სონორთა მომდევნოდ პასივის /-ნ/ სუფიქსი მოიქცევა /-დ/ სუფიქსად (*დაბერნა > დაბერდა)*.

აქვე აღნიშნულია, რომ „წმინდა ზმნების“ (არანასახელარი ზმნების) დიდ უმეტესობას ვნებითის ფორმები ნაწარმოები აქვთ არა -დ სუფიქსით, არამედ ი- პრეფიქსით (მოკლა – მო-ი-კლა, დანერა – და-ი-ნერა (ა. შანიძე, 1981, 41).

სტატიაში ნაჩვენებია აგრეთვე /-დ/-ს (</ნ/) ხმარების არის გაფართოება ქრონოლოგიურად: „ერთი სიტყვით, დონი იკაფავს გზას, რომ სულ მთლიანად განდევნოს ხმარებიდან ნარი, რომლის მდგომარეობა ძველ ქართულში გვარიანად მტკიცეა, ბოლო საშუალო ქართულში ძალიან შერყეული. ახალ ქართულში კი ბრძოლა უკვე დამთავრებულია და მისი შედეგი გარკვეული: ნასახელარი ზმნების პირვანდელი ფორმანტი სრულებით განდევნილია და მის ადგილას ყველგან მერმინდელი დონია გაბატონებული“ (ა. შანიძე, 1981, 48).

* თავდაპირველი ვითარების კავლი, ვიდრე მორფონოლოგიური ცვლილება განხორციელდებოდა, ჩანს ალყუავეილნა პასივში, სადაც ჯერ კიდევ არ არის განხორციელებული დისიმილაცია /ლნ/ კომპლექსში.

ნასახელარ ზმნათა აქტივებისა და პასივების შედარებისას ა. შანიძე წერს: „გადაქცევის შედეგთან გვაქვს საქმე: გადაქცევა ანუ გარდაქმნა (რადმე ანუ როგორადმე) ერთხელ ხდება თ ა - ვ ის თ ა ვ ა დ , ხოლო მეორედ – სხვისი დახმარებით, სხვა პირის შემწეობით“ (ა. შანიძე, 1981, 39; ხ. ჩ. – თ. უ.). ამ დებულებით ივარაუდება, რომ *გ ა ნ ა ხ ლ და ტიპის* ფორმებში გადაქცევა ხდება სხვის ჩაურევლად – „თავისთავად“, *გ ა ნ ა ა ხ ლ ა ტიპის* აქტივებში კი – „სხვის დახმარებით, სხვა პირის შემწეობით“. ამ თვალსაზრისით გამოდის, რომ სახელი გაზმნავეებისას ორივე მხარეს განიცდობა: *გ ა ნ ა ხ ლ და* ← *ა ხ ა ლ* → *გ ა ნ ა ა ხ ლ ა*.

ვფიქრობთ, განვრცობა გაზმნავეებისას ხდება ერთი მიმართულებით: *ა ხ ა ლ* - → *გ ა ნ ა ა ხ ლ ა* → *გ ა ნ ა ხ ლ და* - პასივი აქტივის ფუძიდან იწარმოება. ეს თვალსაზრისი ემყარება ისეთ ზმნათა ჩვენებას, რომლებიც ირთავენ მათაქტივებელ -ოლ, -უნ, -ენ ელემენტებს მედიუმთა აქტივად მოქცევისას: თრთის > ათრთოლებს, ძრწის > აძრწუნებს, დის > ადენს... ამ აქტივთა კონვერსიულ პასივებშიც გადადის ფუძესთან მიერთებული ეს სუფიქსები: ათრთოლებს ~ თრთოლდება, აძრწუნებს ~ ძრწუნდება, ადენს ~ დინდება (გადმოდინდება).

თუ ცალმხრივი ხაზობრივი განვრცობიდან ამოვალთ, უნდა ვივარაუდოთ პირველადი ერთპირიანი მედიუმები, რომელთაგანაც შემდეგ იწარმოება ორპირიანი აქტივები – ა- პრეფიქსიანი კაუზატივები: დგას < ადგენს, ჩქარობს < აჩქარებს, წვალობს < აწვალებს... ასე ესმოდა ანტონ პირველს: „უ მ ე შ უ ჭ ო ბ ი თ“ ზმნათაგან მიღებულად მიაჩნდა „სხმით-გარდასლვითი“ ფორმები: ბრწყინავს – აბრწყინებებს“ (ანტონ პირველი, 1977, §277, გ).

სახელთაგან ჯერ ვიღებთ მედიუმებს, რომელთაგან შემდეგ იწარმოება პირველადი კაუზატივები. ამ ტიპის მედიუმების წარმოება შეიძლება ნებისმიერი სახელიდან: სახლი – სახლობს – ასახლებს, თეთრი – თეთრობს – ათეთრებს, ბრწყინვა – ბრწყინავს – აბრწყინებს და სხვ. პირველად კაუზატივთა რიცხვი განუსაზღვრელია – ყოველი ახლადშექმნილი სახელიდან შეიძლება იწარმოოს პირველადი კაუზატივი. ბუნებრივია, ორპირიან კაუზატივთა წარმოება მედიუმთა გამოშვებითაც მოხდეს, როგორც,

ვთქვათ, სათავისო ან სასხვისო ქცევის ფორმათა წარმოება შე-
საბამისი აქტივის ან პასივის ნეიტრალური ფორმიდან. ჩვენი
მსჯელობა ეხება ფორმათა ისტორიულ წარმომავლობას – სა-
ხელთა გაზმნავენის პროცესს – საშუალი გვარის ფორმებიდან
პირველად კაუზატივთა წარმოებას: ჩანს – აჩენს, დგას – ადგენს,
დუმს – ადუმებს, უყუარს – აყუარებს, სძულს – აძულებს და სხვ.

განვიხილავთ კაუზატივთა ჯგუფებს მათგან ნაწარმოებ
კონვერსიულ პასივებთან მიმართებით.

I ჯგუფი: ანათებს ~ ნათდება
ანვალებს ~ წვალდება
ათავენს ~ თავდება
აშენებს ~ შენდება და სხვ.

აქტივებსა და მათ კონვერსიულ პასივებს შორის ესვამთ
დამატებითი დისტრიბუციის დიაკრიტიკულ ნიშანს, რადგან აქ-
ტივი და მისი კონვერსიული პასივი, მიუხედავად აქტანტთა მარ-
კირების განსხვავებული წესისა, ერთსა და იმავეს გადმოგვცე-
მენ განსხვავებული ასპექტით – სუბიექტის ან ობიექტის ასპექ-
ტით. ა. შანიძის დებულებებში პასივთა ა გ ე ნ ტ უ რ ი დ ა მ ა -
ტ ე ბ ა არ არის გათვალისწინებული. მხედველობაში გვაქვს პა-
სივები უბრალო (აგენტური) დამატებით: /იგი განახლდა მის
მიერ/ ან მისგან.

„მის მიერ“ ან „მისგან“ პასიური ზმნის გვერდით აქტიური
ზმნის სუბიექტის კორელატია. ძველი ქართულის ხანმეტ და ჰაე-
მეტ პერიოდებში ჩანს ი- პრეფიქსიან პასივებში აქტივის სუბიექ-
ტის როგორც პირის, ისე მრავლობითი რიცხვის ჩვენების მცდე-
ლობა (თ. უთურგაიძე, 2015).

II ჯგუფი: ანთებს ~ ინთება
ამკობს ~ იმკობა
ავსებს ~ ივსება
აგებს ~ იგება და სხვ.

პირველად კაუზატივთა ეს ორი ჯგუფი ერთიმეორისგან
განსხვავდება ძირეულ მორფმათა გახმოვანებით: პირველ
ჯგუფში ძირეული მორფემები გახმოვანებულია (ა-ნათ-ებს), მე-
ორე ჯგუფში – გაუხმოვანებელი (ა-ნთ-ებს). გახმოვანებულში-

რიანი აქტივების კონვერსიული პასივები /-დ/ სუფიქსით ფორმდება (ანათებს ~ ნათდება), გაუხმოვანებელძირიანი აქტივების კონვერსიული პასივები კი - ი- პრეფიქსით (ანათებს ~ ინთება).

კარგად ჩანს, რომ საქმე გვაქვს ზმნურ ფორმათა წარმოების ფონემატურ შეპირობებულობასთან, კერძოდ: იმის გამო, რომ ა- პრეფიქსი აქტივთა ფორმებიდან შესაბამის კონვერსიულ პასივებში არ გადადის, /-დ/ სუფიქსით წარმოებისას ეს თანხმომავანი პაუზის მომდევნო პოზიციაში (სიტყვის თავკიდურად) უნდა მიჰყოლოდა ან ძირეული მორფემის თანხმომავანს (ალებს ~ *ლ-დება), ან თანხმომავანთა კომპლექსს (ა-ნთ-ებს ~ ნთ-დ-ება), რაც ქართული ენისთვის ამ პოზიციაში ფონემატურად მიუღებელია.

#- და -# პოზიციებში /დ/ თანხმომავანი ნებისმიერი თანხმომავნის მომდევნოდ არაბუნებრივია. სწორედ ამ მიზეზით /-დ/ სუფიქსიანი პასივები წყვეტილში ძველი ქართულიდანვე ირთავდნენ ანაპტიქსურ /ი/ ხმოვანს I და II პირებში (დავბერდი, დაპბერდი); შდრ. აქტივთა -დ სავრცობიანი ფორმები უწყვეტელში: დავაბერებდ(ი), დააბერებდ(ი)...

ამ ფონემატური წინააღმდეგობის საფუძველზე ენა პასივთა წარმოებისას გადადის „წმინდა ზმნების“ (როგორც ა. შანიძე უწოდებს) პასივთა წარმოების ი- პრეფიქსიან მოდელზე: ანთებს ~ ინთება, ალებს ~ ილება და სხვ.

აღნიშნულ წესთა მიხედვით ძველ ქართულში პასივთა წარმოებიდან ერთგვარ გამონაკლისს ქმნის პასიური გან-ვრც-ნ-ეს (საზლუარნი) ნაცვლად მოსალოდნელი გან ი ვ რ ც ნ ე ს (საზლუარნი) ფორმისა: გაუხმოვანებელ ვრც- (ვრც-ელ) ძირიდან ნაწარმოებ პასივში მოსალოდნელი იყო პრეფიქსიანი წარმოება.

პასივის /-ნ/ (</-ენ/) სუფიქსით წარმოება ამ ფორმაში თითქოს გამართლებული იქნებოდა ჰიპოთეტური *ვერც გახმოვანებული ძირის დაშვებით (თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965, 51), მაგრამ წავანყდებოდით ორმაგ წინააღმდეგობას: (1) /-ენ/ სუფიქსი ფუძეში ორი თანხმომავნის წინა ხმოვნის რედუქციას ვერ მოახდენდა (ე. ი. *ვერც-ენ > ვრცენ ვერ მოხდებოდა); (2) გასათვალისწინებელია ისიც, რომ /-ენ/ ~ /-ნ/ პასივთა ფორმებში მხოლოდ გახმოვანებულ ძირებს მოსდევნ (გან-ვ-მტკიც-ენ,

გან-ჰ-მტკიც-ენ, გან-მტკიც-ნ-ა). უფრო დასაშვები ჩანს გან-ვრცნეს (საზღუარნი) ფორმის მიჩნევა არასწორად ნაწარმოებ იშვიათ გამონაკლისად, როგორებიც ენაში აქა-იქ გვხვდება, მაგალითად, როგორიცაა არსებით სახელთა ორი თანხმოვნით დაბოლოებული ფუძეების შეკუმშვა: მკერდ- – მკრდის, ღმერთ- – ღმრთის. ეს ფორმები გასწორდა წესის მიხედვით (მკერდის, ღმერთის). შეკუმშულ ღმრთის ვარიანტს ძველი სტილის შენარჩუნების ცდაა აკავებს.

გასწორდა წესის მიხედვით განვრცნეს (საზღუარნი) ფორმაც, რომელიც ჩაანაცვლეს გაივრცო // განივრცო, მრავლობით რიცხვში – განივრცნენ ფორმებმა.

ზემოთ წარმოდგენილ მორფონოლოგიურ ცვლილებებს მარცვლის პრობლემასთან მიეყვართ: რადგან არაბუნებრივია მკდე- (მკდება), *ლდე (ლდება) ტიპის მარცვლები სიტყვათა თავკიდურად, ენა გადავიდა მათ გახმოვანებაზე პასივისავე ი-პრეფიქსიანი მოდელით: იმ-კე-ბა (შე-იმ-კო), ი-ლე-ბა (გა-ი-ლო). სუფიქსიანი პასივი ჩანაცვლდა პრეფიქსიანით.

ბოლოს შევხებით პასივთა წარმოებას პარალელური მოდელებით: უნიშნო ვნებითა, პრეფიქსიან ვნებითა და სუფიქსიან ვნებითა მოდელებით, როგორიცაა მაგალითად ამკვიდრებს აქტივის დამკვიდრდება (/დ/ სუფიქსიანი) და დამკვიდრება (-ე პრეფიქსიანი). ძვ. ქართული დამტკიცნეს (მ. 18, 16C) და დამტკიცოს (მ. 12, 25), დაეზარა და დაჰზარდა, ეჭირვება // სჭირდება, შეენანა // შეჰნანდა და სხვ. მსგავს პარალელურ ფორმათა გრძელ სიას იძლევა ა. შანიძე (ა. შანიძე, 1973, §368).

ამავე პარაგრაფში განხილულია უნიშნო ვნებითების გადასვლა ი-პრეფიქსიან პასივთა წარმოების მოდელზე: დავთვერ // დავითვერ, შეკრბა // შეიკრიბა... მსგავსი გარდაქმნები პასივთა წარმოების ერთი ტიპიდან მეორეში ძველი ქართულიდანვე იწყება. მიზეზი ასეთი შიდა გარდაქმნებისა პასივთა წარმოებაში პასივთა საერთო შინაარსია – ყველა ტიპის პასივში სუბიექტს რალაც ემართება (ის, რაც პირდაპირ ობიექტს კონვერსი-

ულ აქტივში); არა აქვს მნიშვნელობა სხვისგან ემართება თუ თვითონ იმართებს – არსებითია სუბიექტს რაიმე ემართებოდეს.

ის, რაც სუბიექტს ემართება, ძველი ქართულიდანვე ფორმანარმოების განსხვავებული მოდელებითაა წარმოდგენილი, ესენია, ერთი მხრით, უნიშნო ვნებითებისა (დნების, ქრების, შრების...) და სუფიქსიანი ვნებითების (ახლდების, მწვსნების „იზრდება“, დიდდების...) და, მეორე მხრით, პრეფიქსიანი ვნებითების (ინერების, იშლების, იხატვის...) განსხვავებული ფორმანარმოების მოდელები.

ფორმანარმოების მოდელები განსხვავებულია, მაგრამ ორივე რიგის ზმნებს შინაარსი ზოგადი თვალსაზრისით საერთო აქვთ – ყველგან სუბიექტს რაღაც ემართება, მათი მომხმარებელი კი ერთი ხალხია. ბუნებრივია, ასეთ ვითარებაში არ გამოირიცხება მოდელთა განსხვავებული წარმოების გაერთიანების (რომელიმე მოდელზე გადასვლის) მცდელობა პარადიგმატულ წარმოებაში საერთო შინაარსის საფუძველზე.

ასეც მოხდა: სალიტერატურო ქართული პრეფიქსიან პასივთა მრავლობითი რიცხვის ფორმათა წარმოებისას გადავიდა უნიშნო და სუფიქსიანი ვნებითების წარმოების მოდელზე II სერიის მწკრივებში*. ამ სერიაში პრეფიქსიან ვნებითებს ჰქონდათ პლეონასტური /-ენ/ ~ /-ნ/ სუფიქსები (დავიშალ-ენ-ი-თ, და-იშალ-ენ-ი-თ, და-იშალ-ნ-ეს). ეს სუფიქსები არა სჭირდებოდა უნიშნო და სუფიქსიან პასივებს (გავშერთ, გაჰშერთ, გაშრეს; ახალი ქართულით: გავშრით, გაშრით, გაშრნენ); ასევე /-დ/ სუფიქსიან ვნებითებში (დავბერდით, დაბერდით, დაბერდნენ).

ახალ ქართულში პრეფიქსიანი პასივების მრავლობითი რიცხვი პლეონასტური /-ენ/ ~ /-ნ/ საჭირო აღარ არის (დავიშალეთ, დაიშალეთ, დაიშალნენ). მოხდა პრეფიქსიან პასივთა ფორმანარმოების გადასვლა უნიშნო და სუფიქსიან პასივთა ფორმანარმოების მოდელზე II სერიის მწკრივებში.

პირიქით მოხდა თუშურ დიალექტში, სადაც უნიშნო ვნებითები და სუფიქსიანი ვნებითები უკლებლივ გადავიდნენ პრეფიქსიან ვნებითთა ფორმანარმოებაზე II სერიის მწკრივებში. თუშუ-

* I სერიის ფორმები ისედაც ერთნაირი წარმოების ჰქონდათ.

რისთვის კანონიკურია გ ა ვ შ რ ე ნ თ, გ ა შ რ ე ნ თ, გ ა შ რ ე ს; გ ა -
ვ მ დ ი დ რ დ ე ნ თ, გ ა ლ მ დ ი დ რ დ ე ნ თ, გ ა მ დ ი დ რ დ ე ს. უნიშნო ვნები-
თებში ანალოგიური ხდებოდა ძველ და საშუალო ქართულშიც
სპორადულად, მაგალითად, დასტურდება დ ა ჩ ჩ უ ნ ე ს (ძუალ-
ნი), კანონიკური კი არის დ ა ჩ ჩ უ ე ს „დარბილდენ“; დ ა -
რ ჩ ე ს * (მას იგინი), დ ა მ რ ჩ ე ს (მე იგინი), კანონიკურია დ ა -
რ ჩ ე ს (იგინი), დ ა მ რ ჩ ე ს (მე იგინი).

მსგავსი მოდელური გადასვლები შეიძლება დავადასტუ-
როთ მედიუმებშიც, მედიაოქტიურ დაჰრიდეს (მათ მას) „ვე-
ფხის ტყაოსნის“ ხელნაწერებში დ ა ჰ რ ი დ ე ს სახითაც ვხვდე-
ბით, სადაც, მსგავსად პასივებისა, /-ნ/ და /-ეს/ სუბიექტის სიმ-
რავლეს გამოხატავენ. კანონიკურია დ ა ჰ რ ი დ ე ს (მათ მას). მო-
ულოდნელი გრამატიკული თვალსაზრისით არაფერი ხდება. მო-
დელური ცვლილებები საჭიროების მიხედვით ყოველთვის გან-
საზღვრულ წესებს ემორჩილება. არსებითია გამოვლინდეს ეს
„საჭიროება“.

*

* * *

პირველადი კაუზატივებიდან უნდა გამოიყოს ერთი ჯგუ-
ფი, რომლის წევრებს არ უჩდებათ კონვერსიული პასივის ფორ-
მები, კერძოდ, როდესაც პასივის ფორმით შეუძლებელია რეა-
ლური სიტუაციის აღწერა და ენაში არც მეტაფორაა შექმნილი
პასივის შესაძლო ფორმით, ასე მაგალითად: „მასპინძელი სტუ-
მარს ასადილებს“, ამ წინადადების „ასადილებს“ კაუზატივს არ
აქვს კონვერსიული პასივი – მოსალოდნელი „სადილდება“ (სტუ-
მარი). „სტუმარი სადილდება“ შესიტყვებას რეალურ ვითარებას-
თან საერთო არა აქვს რა (მდრ., „სიგარეტი კაცს აბერებს“ ~ „კა-
ცი ბერდება“).

კონვერსიულ პასივთა ფორმებს მოკლებულია ამავე რიგის
კაუზატივები: ა ვ ა ხ შ მ ე მ ბ ს, ა ს ა უ ზ მ ე მ ბ ს, ა ს ა მ ხ რ ე მ ბ ს...
წარმოების მხრივ ამ ტიპისაა ა მ წ ა რ ე მ ბ ს კაუზატივი, მაგრამ
მეტაფორად ქცეული მ წ ა რ დ ე მ ბ ა ბუნებრივია ქართულში:

* დასტურდება ბერნარდო ნეაპოლელის მიერ მე-17 საუკუნის 70-იან
წლებში ქართულში ჩანერილ ზღაპარში.

„კაცს ცხოვრება ამწარებს“ ~ „კაცი მწარდება“ (ანუ „ცხოვრება აქვს გამწარებული“).

გარდა აღნიშნული ნასახელარი აქტივებისა, კონვერსიული პასივი არ უკეთდება ა- პრეფიქსიან სხვა ზმნებსაც. ა. შანიძე ასეთ სიას გვანდის: ახარებს, მიაქროლებს, გააცინა, დააჩოქა (ა. შანიძე, 1973, §369). ამ ჯგუფის კაუზატივთა გვერდით მხოლოდ ი- პრეფიქსიანი მედიოაქტივები იწარმოება: ასადილებს – ისადილებს, გააცინებს – გაიაცინებს...

ესეც უნდა ითქვას, აღენრილ სიტუაციებში მიუღებელი ფორმები ნორმალურად გამოიყურება სხვა კონტექსტში, კერძოდ მაშინ, როცა რეალობა უშვებს მათ: როდესაც საუზმე და სადილი დაგვიანდება, შესაძლებელია ასეთი რამ ითქვას: „საუზმე გასადილდა, სადილი კი გავახშმდა“* (ე. ი. საუზმე სადილად იქცა, სადილი კი ვახშმად დროის მიხედვით).

ამდენად ფორმათა არსებობა-არარსებობა ცხოვრებისეულ რეალობაზე და ამ რეალობის მეტაფორულ ასპექტში გადაყვანაზეა დამოკიდებული. თუმცა პოეზიაში საჭიროების შემთხვევაში ადვილად იქმნება (მეტაფორიზაცია) ასეთი ფორმები.

„ტარიელ ტირს და ავთანდილ სიცილით ეუბნებოდა;

გალიმდის, ძონი გააპის, კბილთაგან ელვა ჰკრთებოდა“... (ვ. ტ., 1337, 2). „გალიმდის“ პასივი გაალიმებს აქტივის კონვერსიულ ფორმად უნდა მივიჩნიოთ, მაგრამ დღეს ქართულში ვერც ამ აქტივს ვხვდებით და ვერც შესაბამის პასივ, შ. რუსთველი კი მარჯვედ იყენებდა კონვერსიული გარდაქმნის ამ მოდელს პასივის ფორმათა სანარმოებლად: გალიმდა „გაილიმა“ (1473, 2), გამილიმდა „გამილიმა“ (519, 2).

დღეს ამ ხელოვნურად (მოდელის მიხედვით) ნაწარმოებ პასივთა ადგილზე მედიოაქტივთა ფორმებია გავრცელებული (შდრ. მეტაფორები: კაცი გაშეშდა, კაცი გაქვავდა და სხვ.),

* „გასადილდა“ და „გავახშმდა“ ფორმებს ამჟობინებენ „სადილად იქცა“ და „ვახშმად იქცა“, თუმცა ამ კონტექსტში „გასადილდა“ და „გავახშმდა“ გასაგები და გრამატიკულად გამართული ფორმებია.

რომლებიც რუსთველის დროსაც უფრო ბუნებრივი იყო ასეთ კონტექსტებში:

„რა ტარიელ ფრიდნ იცნა, თქვა: „ვნახეო, ვინცა მინა“,
მუზარადი მოიხადა, გაიღიმა, გაიცინა“... (1380, 2),

პირუცველი I ან II პირის ობიექტი სამპირიან აქტივებში

ზმნური სრული და შერეული პარადიგმების აგება მრავალ სირთულესთან არის დაკავშირებული: (1) დღემდე პრობლემად რჩება, პირთა რომლობისა და რიცხვის მიხედვით რომელი კომბინაციებია დაშვებული და რომელი კომბინაციები იკრძალება; (2) პრობლემად რჩება ესეც – თუ აქტივი და მისი კონვერსიული პასივი ლექსიკურად იდენტურია შესაბამის საშუალო გვარის ფორმასთან, რა გრამატიკული მექანიზმი მუშაობს ამ ლექსიკური იდენტობის შესანარჩუნებლად და ამავე დროს მათ გასანაწილებლად შესაბამის პარადიგმებში; (3) XX საუკუნეში ამ საკითხებს მიეძღვნა მრავალი ნაშრომი, რომლებშიც პრობლემას წარმოადგენდა პ ი რ თ ა მ ა რ კ ი რ ე ბ ი ს ა და ფ უ ნ ქ ც ი ე ბ ი ს განსაზღვრა „რეალურ ვითარებასთან“ მიმართებით.

წინამდებარე წერილი ეხება ისეთ სამპირიან აქტივებს, რომელთაც, გარდა პირცვალებადი ირიბი ობიექტისა, შეიძლება პირცვალებადი პირდაპირი ობიექტიც შეენწყოს. როგორც აღნიშნულია სამეცნიერო ლიტერატურაში, ასეთი ზმნები ბევრი არ არის.

ვიდრე სამპირიან ზმნათა ფორმებში პირთა შესაძლო და აკრძალულ კომბინაციებს განვიხილავდეთ, საჭიროა სუბიექტურ და ობიექტურ პირთა მარკირების სრული ნუსხა I და II სერიებში.

სუბიექტური პირები როგორც მხოლოდით, ისე მრავლობით რიცხვში მარკირებულია ყველა პოზიციაში. ამათგან ისტორიულად ყოველთვის ნულოვანი ალომორფებით იყო წარმოდგენილი სუბიექტური I პირის ნიშანი მეორე პირის ობიექტთან და სუბიექტური მეორე პირის ნიშანი I პირის ობიექტთან.

„მერმე მითხრა, მოგახსენებ, ესე რადმცა და გ ი მ ა ლ ე“ (ვ.ტ., 571, 1).

*დავგიმალე > დაგიმალე ($S_1O_2^{ind}O_3^d$) მე შენ ესე.

„მას უცილოდ და მ ი მ ა დ ლ ე ბ თ, ოდეს ჰნახოთ მსგავსი მზისა“ (ვ.ტ. 1169, 3).

*დამჰიმადლებთ > დამიმადლებთ ($S_2O_1^{ind}O_3^d$) თქვენ მე მას.

ამ მორფონოლოგიურ ცვლილებათა მიზეზი არის უზმნის-წინო ფორმებში თანხმოვანთა არაბუნებრივი კომბინაციები:

*ეგიმალე > გიმალე, *მჰიმადლე* > მიმადლე – უზმნისწინო პოზიციების ცვლილებები განივრცო სხვა პოზიციებშიც.

რაც შეეხება სუბიექტის ნიშნად ვ-პრეფიქსის ხმარებას აქტივთა და პასივთა ფორმებში (ერთი მხრით: ვსპობ, ვსტანჯავ, მეორე მხრით: ვისპობი, ვიტანჯები...), ამასთან დაკავშირებით, არნ. ჩიქობავას განცხადებით, საქმე გვაქვს ენობრივ „უცნაურ მართლმსაჯულებასთან“: „მე ერთ შემთხვევაში წყარო მოქმედებისა, უაღრესად აქტიური (agens), მეორეში კი სამოქმედო გამხდარა, სხვისი მოქმედებით ვნებულა (patients)... თ ა ნ ა ბ რ ა დ არის აღნიშნული ზმნაში ვ'თი... ეს უფლება მას ენამ მიანიჭა წინააღმდეგ სინამდვილისა...“ (არნ. ჩიქობავა, 1968, 132). აღწერილი ვითარებიდან გამომდინარე, კეთდება დასკვნა: „ენობრივი (მორფოლოგიური) კატეგორია არ არის ადეკვატური რეალობის კატეგორიისა, არამედ – თ ა ვ ი ს ე ბ უ რ ი ა საბჭა მისი“ (იქვე, 133).

გამოდის, ენაში რაღაც ხდება არ ა ბ უ ნ ე ბ რ ი ვ ი – სინამდვილისაგან მოწყვეტილი – აგენსი და პაციენსი საერთო ნიშნით გამოიხატება.

ასეთი ინტერპრეტაცია ეჭვს აჩენს: თუ ვ- აგენსის ნიშნად იქნა მიღებული, რა დაემართა ენის შემქმნელს, რომ იგივე ვ- ნიშანი გამოიყენა პაციენსის ნიშნად?

კითხვის პასუხი უნდა მოიძებნოს ენის სისტემაში. ბუნებრივია გრამატიკულ მიმართებათა ანალიზში დავემყაროთ ენის ფარგლებში მოქმედ სისტემას, რომელიც აგებულია განსაზღვრულ პრინციპებზე დამყარებით. უპირველეს ყოვლისა, ეს პრინციპები უნდა გამოვლინდეს.

ენაში ძირითადია, ერთი მხრით, ქმედებათა სახეობები, რაც ზმნებით გამოიხატება, და, მეორე მხრით, ამ ქმედებაში ჩართული პირმიმართი აქტანტები: ს უ ბ ი ე ქ ტ ი , პ ი რ დ ა პ ი რ ი

* პაუზის მომდევნოდ (# —) სონორი + ჩქამიერი არაბუნებრივია (თ. უთურგაიძე, 1976, 102).

** /ჰ/ სხვა თანხმოვნებთან კომბინაციაში არ შედის.

ობიექტი, ირიბი ობიექტი. ესენი ფორმაცვალებადი მეტყველების ნაწილებია, რომელთა ურთიერთობა ქმნის ენობრივ სისტემას ზმნაში არამარკირებულ, მაგრამ მასთან დაკავშირებულ სხვა ელემენტებთან ერთად.

ენობრივ სისტემას, ამ სისტემის პრინციპებს ქმნის აღნიშნულ ფორმაცვალებად მეტყველების ნაწილთა ურთიერთობის წესები, რაც ფორმალურ სახეს იღებს საკომუნიკაციო მეტყველებაში. ამ ფორმალურ სახეთა შორის არის ვ-პრეფიქსი და მისი კავშირები ენის სხვა ელემენტებთან.

ვ-ს კონკრეტული დანიშნულება ცალსახად არის განსაზღვრული – {ვ-} მორფემა გამოხატავს ქმედების ინიციატორს I პირში. სუბიექტი შეიძლება „სხვისი მოქმედებით ვნებულ“ იყოს, მთავარია, ის ინიციატორი იყოს ზმნით გამოხატული ქმედებისა, მაგ.: ეცემინა ის მას, მოეკვლევინა ის მას... „ის“ ამ ფორმებში ყველგან ვნებულია, მაგრამ სუბიექტის ნიშანს ატარებს, რადგან თავად არის გამომწვევი (= ინიციატორი) მასზე განხორციელებული ქმედებებისა.

პასივებში არსებითია, რაღაც ემართებოდეს სუბიექტად წარმოდგენილ აქტანტს, შეიძლება თავადაც დაიმართოს ის, რაც სხვისგან ემართება: დაიმალა მისგან, დაიმალა თვითონ, ე. ი. დაიმართა თვითონ, რაც „მისგან“ ემართებოდა (ვთქვით, სხვის თვალს მიეფარა ან მისგან, ან თვითონ).

პასივებში, კონვერსიული აქტივისაგან განსხვავებით, ქმედება წარმოდგენილია სამოქმედო აქტანტის პოზიციიდან: ფორმალურად აქტივის სუბიექტი ელიმინირებულია პასივის ფორმაში და სამოქმედო აქტანტი მოქმედების განმცდელის პოზიციიდან იქცევა ქმედების განმახორციელებლად ისე, რომ ზმნის ფორმით არ განიცდის სხვა პირის ზემოქმედებას და ავტომატურად ხდება ინიციატორ-ექსეკუტორი, რაც არსებითია სუბიექტად ქცევისთვის.

ამ თვალსაზრისით საყურადღებოდ მიგვაჩნია ა. შანიძის 1943 წლის სტატია „აქტივი და პასივი ერთურობის მიმართ მრავალპირიანი ზმნის ჩვენებით“: „...გვარი – ეს არის საშუალება, რომელიც მოეპოვება ენას, რომ პირის დამოკიდებულება მოქმე-

დებისადმი ორგვარად ასახოს: ერთი ისე, რომ რომელიმე პირი (I, II, III) მოქმედების ობიექტად იქნეს გამოყვანილი, მეორე კი ისე, რომ იგივე პირი ამ მოქმედების მიმართ სუბიექტად იქნეს წარმოდგენილი. ეს დებულება ნათელი იქნება სათანადო სახელთა შეწყობით ზმნის ფორმებთან: „ძაღვები მიუხიეს მგელს“, – აქ ფორმა აქტივია, „ძაღვები“ პირდაპირ ობიექტად არის გამოყვანილი; „ძაღვები მიესივნენ მგელს“ – აქ კი ფორმა პასივია და „ძაღვები“ სუბიექტად არის წარმოდგენილი¹ (თხზ. II, 1981, 483).

აქტივის („მიუხიეს“) სუბიექტის ელიმინირება კონვერსიულ პასივში („მიესივნენ“) ქმედებას გვიჩვენებს მისი განმახორციელებლის პოზიციიდან, რომელიც პასივის ფორმით აღარ განიცდის სხვა აქტანტის ზემოქმედებას, რის შედეგადაც ის ხდება ინიციატორ-ექსეკუტორი და სისტემის მიხედვით სუბიექტის ნიშანს ატარებს.

ობიექტურ პირთაგან ფონემატური ცვლილებებისაგან საკმაოდ კარგად არის დაცული I და II პირთა პრეფიქსები (მ-, გ- და გვ-). ყურადღებას იქცევს პირდაპირი ობიექტის III პირში მარკირების საკითხი ისტორიულად და დღესაც სამწერლობო ენასა და დიალექტებში. ძველ ქართულსა და აღმოსავლეთ საქართველოს მთის დიალექტებში I სერიის ფორმებში უთუოდ მარკირებულია ფიზიკურად ზმნისწინიან ფორმებში და ნულოვანი ალომორფით უზმნისწინო ფორმებში (ძვ. ქართ. მალავს ~ დაჰმალავს, ხევს. მალავს ~ დაღმალავს). თუშურში, სადაც მორფოლოგიის პრიმატია, O₃^d-ის ნიშანი უზმნისწინო ფორმებშიც გვაქვს (ღმალავს, ხკლავს...).

საბოლოოდ: სამწერლობო ქართულის ტრადიციით I სერიის აქტივთა პირდაპირი დამატება III პირში ან ფიზიკურად იყო წარმოდგენილი (და-ჰ-ხატავს), ან მორფონემატური ცვლილების შედეგად წარმოდგენილი იყო ნულოვანი ალომორფით (O-ხატავს). ძველ ქართულში ბრძოლაა მორფოლოგიურ და ფონემატურ მოთხოვნებს შორის¹, ამიტომ

¹ შდრ. ა. შანიძე S₂O₃ ქართულ ზმნებში, §41 (თხზულ. II, 1981, 180), სადაც ეს ვარიანტები დიალექტთა განსხვავებულ მორფოლოგიურ მოთხოვნებს მიეწერება კონკრეტულ მითითებათა გარეშე.

ზმნისწინიან ფორმებში, სადაც პირის ნიშანს ზმნისწინი თავის მიერ შექმნილ მარცვალში შეიფარებს (დაჰ-ყრის, დას-წავს, შემ-ჭამს...) O_3^d მარკირებულია, უზმნისწინო ფორმებში მორფოლოგია აქა-იქლა ახერხებდა ნიშნის შენარჩუნებას, ესენია ა. შანიძის მიერ „ჰყოფს“ ტიპში გაერთიანებული ფორმები (ჰფარავს, ჰგუემს...). დიალექტთაგან დღეს მხოლოდ თუშური უძლებს ფონემატურ შემოტევას (იხ. ზემოთ).

რაც შეეხება პირდაპირ ობიექტს აქტივთა II სერიის III პირში, სადაც ის სახელობით ბრუნვაში დგას, ა. შანიძის აზრით, მას ძველ ქართულში ნიშანი არა აქვს: „სახელობით დამატებიან ზმნებს მესამე ობიექტური პირის გამოსახატავად არავითარი პრეფიქსი არ მოეპოვება“ (S_2O_3 , §37).

ასეთი კატეგორიული უარყოფა ამ პირის მარკირებისა კეთდება ფაქტების სანიშნააღმდეგოდ. ამავე ნაშრომის „უხსნორ-მასწორო ფორმათა“ განყოფილებაში (§48 და შემდეგ) ეს წესი ზოგჯერ „ირღვევა“, მაგალითად: „რომელიმე მოსწყდნეს“, „რ~ნი მოს~ყდნა ჰეროდე მეფემან“ (იხ. §54, პა – მოწყდა (მო-სწყდა); „ამა მეზუერეთაცა იგივე ჰყვიან“ (მ. 5, 46 ვარ.); „წყალმან დაჰფარა ზღუაჲ (იერუს. განჩ. 46, 18-20); ღმერთმან სთქუა (მ. 15, 4, ვარ.); „რომელმან სთქუას ბოროტი“ (მ. 15, 4) – (იხ. §55 – „შეცდომები“).

შემდგომ პერიოდში აღმოჩენილ ხანმეტ და ჰაემეტ ძეგლთა ჩვენებას უთუოდ უნდა გაეჩინა ვარაუდი, რომ ეს „შეცდომები“ შემთხვევითი არ იყო: უპირველეს ყოვლისა, თუ O_3^d ყოველთვის მარკირებულია I სერიის ფორმებში (ზოგჯერ ნულოვანი ალომორფით ფონემატურ მიზეზთა გამო, რაც მორფოლოგიურ წესს ვერ ცვლის), ბუნებრივია, გვევარაუდა, რომ იგი მარკირებული იქნებოდა II სერიის აქტივთა III პირის ფორმებშიც, როგორც არის I და II პირებში, სადაც I და II სერიათა ფორმებში ერთი და იგივე წესი მოქმედებდა და მოქმედებს (დამხატავს, დაგხატავს; შდრ. დამხატა, დაგხატა...).

ქვემოთ მოვიყვანთ ფორმებს ხანმეტი ტექსტებიდან, რომლებშიც /ხ-/ პრეფიქსი II სერიაში გამოხატავს O_3^d პირს, მსგავსად I სერიის ფორმებისა: განხუტევნა, დახუტევოს, მიხილო,

ხიყენეს (ცოლნი), აღხტყორცა, აღხუასრულო; აქვეა „კპრიანეს ნამების“ ხყუნა ფორმა (კპრ. 6-22 : 3) (3ა), რომელიც ყურადღებას სხვა მხრივაც იპყრობს, კერძოდ: -ყავ- მორფემის შეკუმშულ ვარიანტში /ვ/ ფონემა წარმოდგენილია წყვილბაგისმიერი [ჟ]-ს სახით, რაც იმაზე მიუთითებს, რომ დამწერი ხმარობს ს ა მ ე - ტ ყ ე ლ ო ფ ო რ მ ა ს და არა მნიგნობრულ /-ყვ-/ კომპლექსიან ფორმას (ხყენა-ს). ამით ხაზი ესმება სახელობით ბრუნვაში დასმული O_3^d -ის ნიშნად /ხ/-ს გამოყენებას ჩვეულებრივ სამეტყველო ვითარებაში.

/ხ-/ პრეფიქსს გამართლება აქვს ი- პრეფიქსიან პასივებშიც: ხ-იყენეს ფორმაში /ხ-/, ისევე როგორც -ნ სუფიქსი (ხ-იყენ-ნ-ეს) აქტივიდან გადმოყოლილი ნიშნებია კონვერსიულ პასივებში: ხ-ყვ-ნ-ა ~ ხ-იყვ-ნ-ეს, რაც აუცილებელი პირობა იყო ხანმეტი პერიოდის აქტივთა პასივებად მოქცევისათვის (თ. უთურგაიძე, 2015).

უდავო ფაქტია, რომ, განსხვავებით ორპირიან ზმნათაგან, O_3^d -ის ნიშანი სამპირიან ზმნებში იშვიათად იხმარება, ისევე როგორც O_1^d -ის და O_2^d -ის ნიშნები.

რატომ გახდა იშვიათი O_3^d -ის ფიზიკურად მარკირება იშვიათი სამპირიან ზმნებში, რაც შემდგომ თანდათანობით ორპირიან აქტივებსაც მოედო?

სამპირიან აქტივებში სუბიექტი ყოველთვის პირცვალებადია, ობიექტთაგან კი როდესაც ერთი პირცვალებადია, მეორე ამ დროს პირუცველელია. სამპირიან ზმნათა დიდისგან დიდ უმეტესობაში პირცვალებადი არის ირიბი ობიექტი, იმდენად ჭარბად (ჩვენი ვარაუდით 80%-ზე მეტი), რომ ზოგ გამოკვლევაში სამპირიან აქტივებში პირცვალებადი პირდაპირი ობიექტის პირის მარკირება საერთოდ არც კი ივარაუდება (იხ. ქვემოთ). ამ საკითხს ა. შანიძე 1920-იან წლებში სპეციალურად არ შეხებია.

სამპირიან აქტივებში თუ პირდაპირი ობიექტი იდგა სახელობით ბრუნვაში, მისი სიმრავლე გამოხატული იყო შესაბამისი {-ენ} სუფიქსით; მაგ.: „მე დაგინერენ ლექსნი შენ“; „მან დაგინერნა ლექსნი შენ“... სიმრავლის /-ენ/ ~ /-ნ/ სუფიქსები პირდაპირ ობიექტს ეკუთვნის იმ ჯგუფის ზმნებში, სადაც პირცვალე-

ბადია ირიბი ობიექტი; მიუხედავად სიმრავლის მარკირებისა, პირდაპირ ობიექტს ამ ჯგუფის ზმნებში მატერიალურად გამოხატული პირის ნიშანი არასოდეს ჰქონია. სწორედ ამის გამო მიიჩნია არნ. ჩიქობავამ პირდაპირი ობიექტი „უმცირეს კოორდინატად“ სამპირიან აქტივებში საერთოდ. მაგრამ თუ გავითვალისწინებთ სამპირიან აქტივთა მეორე ჯგუფსაც, სადაც პირცვალებადი არის პირდაპირი ობიექტი, ვნახავთ, რომ პირის ნიშნები აქ მხოლოდ პირდაპირ ობიექტს ექნება, ირიბისა კი არც პირი და არც რიცხვი გამოხატული არ იქნება ძველ ქართულში.

„დამხსენ ჩემსა სიცოცხლესა, ღმერთსა შენსა მიაველ“ (ვ.გ. 571, 4). სამპირიან „დამხსენ“ ფორმაში მ- პირდაპირი ობიექტის ნიშანია (ძვ. ქართ. დამჰსენ) ამ კონტექსტში; სხვა კონტექსტებით ამავე გამოხატულების ფორმაში მ- ირიბი ობიექტის ნიშანია: „ზენაარ დამხსენ სიცოცხლე სულთა-დგმა დაუთმო-ბელსა“ (ვ.გ. 583, 3), ორსავე ფორმაში ($S_2O_1^d O_3^{ind}$ და $S_2O_1^{ind} O_3^d$) მ- პრეფიქსის გვერდით ივარაუდება III პირის ობიექტიც: პირდაპირთან – ირიბი ($S_2O_1^d O_3^{ind}$), ირიბთან – პირდაპირი ($S_2O_1^{ind} O_3^d$); ორივეგან უნდა ყოფილიყო *დამჰჰსენ, რაც ქმნიდა არაბუნებრივ /მჰჰს/ კომპლექსს ინტერვოკალურ პოზიციაში, რომლის განაწილება მარცვლებში ბუნებრივი წესით შეუძლებელია, შედეგად /ჰ-/ (პირველ შემთხვევაში ირიბი ობიექტის ნიშანი, მეორე შემთხვევაში – პირდაპირისა მესამე პირში) იკარგება; მის ადგილზე გვაქვს ფუნქციის მქონე ნულოვანი ალომორფი – (და-მ-ო-ჰსენ-). სხვანაირი ანალიზით ქართულ ენაში სამპირიანი ზმნები ვერ გამოიყოფა. ამ სამპირიან ფორმებში როდესაც /მ-/ გამოხატავს პირდაპირ ობიექტს, მაშინ /ო-/ ირიბი ობიექტის ნიშანია; როდესაც /მ-/ გამოხატავს ირიბ ობიექტს, მაშინ მის გვერდით /ო-/ გამოხატავს პირდაპირ ობიექტს.¹

პირცვალებად პირდაპირობიექტიან ზმნებს ა. შანიძე სპეციალურად შეეხო 1943 წელს კონვერსიის საკითხთან დაკავში-

¹ გავიხსენოთ /ო-/ის ბოდუენ დე კურტენეს მხატვრული განმარტება: „ნული არის სული სხეულის გარეშე“. ამ გამოთქმაში სული ნახმარია ფუნქციის მნიშვნელობით.

რებით წერილში „აქტივი და პასივი ერთურობის მიმართ მრავალპირიანი ზმნის ჩვენებით“ (თხზ. II, 1981, 480). კერძოდ განხილულია კონვერსიის პრინციპებით „დამავინწყეს“ ფორმა, რომელშიც ზოგი კონტექსტით პირცვალებადია პირდაპირი ობიექტი („ჩემი თავი დაავინწყეს მას“), ზოგით, საპირისპიროდ ამისა, გამოხატულების პლანით იდენტურ და მ ა ვ ი ნ ყ ე ს ფორმაში პირცვალებადია ირიბი ობიექტი („დამავინწყეს მათ მე იგი“). განხილულია შესაბამისი კონვერსიული პასივებიც. სტატიაში წარმოდგენილი მსჯელობა თითქმის უცვლელად არის გადატანილი „საფუძვლებში“ (1973, §350).

აღნიშნულ ნაშრომებში პირუცვლელი ობიექტი მხოლოდ მესამე პირში დგას. პირთა კომბინაციებთან დაკავშირებით ისიც გასახსენებელია, რომ ქართულ ზმნაში აკრძალულად მიიჩნევა სუბიექტისა და რომელიმე ობიექტის I ან II პირის იდენტური რომლობის კომბინაციები ($S_1O_1^{ind}O_3^d$ ან $S_1O_1^dO_3^{ind}$...) და ბოლოს: ა. შანიძე პოლისემიურად მიიჩნევს იდენტური გამოხატულების პლანის მქონე განსხვავებულ პირუცვლელობიექტიან ფორმებს (დამავინწყა მან მე მას და დამავინწყა მან მე იგი), თუმცა მათი კონვერსიული პასივები ერთი პარადიგმის ფორმებად მიიჩნია.

ჩვენს წინა ნაშრომებშიც (თ. უთურგაიძე, 2002 და 2009) პირუცვლელი ობიექტი ყველგან მხოლოდ მესამე პირში დგას ($S_1O_2^{ind}O_3^d$, $S_2O_2^{ind}O_3^d$...).

განსხვავებით სხვა მკვლევართაგან, ბუნებრივად მივიჩნიეთ ისეთი კომბინაციებიც, სადაც სუბიექტსა და ერთ-ერთ ობიექტს იდენტური რომლობა აქვთ (2009, 107).¹

პირცვალებადობიექტებიანი ზმნის ფორმები არ მივიჩნიეთ პოლისემიურად (2009, 73), რადგან სუბიექტი გრამატიკულად დაპირისპირებულ ფორმებში (დამავინწყა მან მე ის" და „დამავინწყა მან მე მას“) ერთსა და იმავე ქმედებას ეწევა.

¹ მაგალითად, შდრ. „კომბინაცია პირველი სუბიექტური პირისა პირველ ობიექტურთან და მეორე სუბიექტურისა მეორე ობიექტურთან შეუძლებელია“ (ა. შანიძე, S_2O_3 , §142).

ფორმები ერთიმეორეს გრამატიკულად უპირისპირდებიან, ლექსიკური მნიშვნელობა იდენტური აქვთ.

ვუბრუნდებით იმ სამპირიან ზმნების უღლებას, რომელთაც ერთი ობიექტი პირცვალებადი აქვთ, მეორე კი – პირუცვლელი. როგორც უკვე ითქვა, პირუცვლელი ობიექტი ს ა მ ე ც - ნ ი ე რ ო ლ ი ტ ე რ ა ტ უ რ ა შ ი მხოლოდ მესამე პირშია წარმოდგენილი, რეალურად კი პირუცვლელი ობიექტი სამპირიან აქტივებში შეიძლება იდგეს ასევე I ან II პირშიც. არსებითად წინამდებარე წერილი ამის ჩვენებას ეძღვნება.

უკუქცევითი თ ა ვ ი ნაცვალსახელი¹ ობიექტად (თავი, თავსა) ყოველთვის მიბმულია სუბიექტზე როგორც რომლობით, ისე რიცხვით, მაგალითად, „რომელმან დაიმდაბლოს თავი თვსი...“ (მ. 18,4) წინადადების „დაიმდაბლოს თავი“ შესიტყვებაში „თავი“ პირდაპირი ობიექტია, რომლის რ ო მ ლ ო ბ ა და რ ი - ც ხ ვ ი განისაზღვრება სუბიექტის რომლობითა და რიცხვით, რასაც გამოკვეთილად გვიჩვენებს სისტემაში მისი კავშირები, კერძოდ, კონვერსიულ პასივში შესიტყვება გადავა „დამდაბლდეს იგი“ სახით და არა „დავმდაბლდე მე“ ან „დაჰმდაბლდე შენ“, ან „დამდაბლდენ იგინი“, რადგან აქტიური ზმნის ფორმასთან კავშირში „თავი“ ებმის მესამე პირის „რომელმან“ სუბიექტს („რომელმან დაიმდაბლოს თავი თვსი...“); შდრ. „გარდაიგდე თავი შენი ამიერ ქუეყანად“ (მ. 4.6). ამ წინადადების „გარდაიგდე თავი“ შესიტყვებას კონვერსიულ პასივში ვერ გადავიყვანთ „გარდაიგდე იგი“ სახით, ე. ი. „თავი“ III პირად არ აღიქმება, რადგან მიბმულია II პირის სუბიექტზე. კონვერსიულ პასივში ეს წყვილი გადავა „გარდავარდი შენ“ სახით, როგორც ეს აღიშნის ოთხთავშია: „უკეთუ ხარ ძმ ღმრთისაჲ, გ ა რ დ ა ვ ა რ დ ი შე ნ ამიერ დაქუე“ (მ. 4. 6c). „თავი“ ნაცვალსახელი იმეორებს სუბიექტის (აქ S₂) რომლობასა და მხ. რიცხვს (შენ S₂) გარდაიგდე თავი O₂^d).

¹ მას ვუნოდებთ გაუდიფერენცირებელ ნაცვალსახელსაც, რადგან მისი გამოყენება ნებისმიერი პირის ადგილზეა შესაძლებელი. იგი დიფერენცირებული ხდება იმ სუბიექტის რომლობასთან და რიცხვთან მიმართებით, რომელზეც მიბმულია.

2013 წლის მონოგრაფიაში ვიხილავდით სამპირიან აქტივ-
თა იშვიათ ფორმებს, რომლებშიც S_3 -სთან წარმოდგენილი იყო
ობიექტთა I და II პირთა კომბინაციები ორი სქემით: სქემებში სუ-
ბიექტურ III პირთან ობიექტთა I და II პირები კომბინაციებში
განსხვავებული იყო რიგით, რაც აისახებოდა პირთა მარკირება-
ში – A სქემაში მარკირებული იყო პირდაპირი ობიექტი, B-ში –
ირიბი ობიექტი, მაგ.: $S_3O_1^dO_2^{ind}$ – „რომელმან მიმცა მე შენ“; მ-
აქ პირდაპირი ობიექტის ნიშანია; შდრ. „მან მომცა მე შენ“, სა-
დაც მ- ირიბის ნიშანია (თ. უთურგაიძე, 2013, 71).

ამჟამად განვიხილავთ ობიექტთა იმავე კომბინაციებს, სა-
დაც პირუცველელია I ან II პირის ერთ-ერთი ობიექტი, რაც დღე-
მდე განხილვის გარეშე რჩებოდა საერთოდ. სქემატურად ეს შე-
იძლება ასე გამოიხატოს:

O^d					
S	1	2	1^p	2^p	
1		+		+	O_1^{ind}
2		+			
1^p					
2^p				+	

№1

სქემაზე პირცვალებადია როგორც სუბიექტი, ისე პირდა-
პირი ობიექტი (ის პირები, რომლებიც სქემის შიგნითაა), პი-
რ უ ც ვ ლ ე ლ ი ა მხოლოდ ირიბი ობიექტი I პირში (O_1^{ind}).

სქემის მიხედვით ჩანს, რომ უცვლელი ირიბი ობიექტის I
პირის მონაწილეობით რეალიზდება ოთხი კომბინაცია:

- (1) $(S_1O_2^dO_1^{ind})$ – „მე (S_1) თავს (O_1^{ind}) შე მო გ ი ვ ლ ე შენ (O_2^d)“,
კონვერსიული პასივია „შემომეველ შენ (S_2) მე (O_1^{ind})“.

- (2) $S_1O_2^{dp}O_1^{ind}$ – „მე თავს შემოგივლეთ თქვენ ~ პას. „შემომევლეთ თქვენ მე“.
- (3) $S_2O_2^dO_1^{ind}$ – „შენ (S_2) თავი (O_2^d) შემნირე მე (O_1^{ind}) ~ შემენირე შენ მე“.
- (4) $S_2^pO_2^{dp}O_1^{ind}$ – „თქვენ თავი¹ შემნირეთ მე“.

აქ წარმოდგენილია სრული პარადიგმის კომბინაციათა მხოლოდ ის ნაწილი, რომელშიც პირუცველი ირიბი ობიექტი კომბინირებს I ან II პირის სუბიექტთან და პირდაპირ ობიექტთან. პარადიგმის გავრცობა შესაძლებელია კომბინაციაში სუბიექტური მესამე პირის შეყვანით, მაგ., თუ $S_1O_2^dO_1^{ind}$ კომბინაციაში S_1 -ს ჩავანაცვლებთ S_3 -ით, ეს გამოიწვევს სუბიექტზე მიბმული ობიექტის რომლობის სათანადო შეფარდებას – $S_3O_2^dO_3^{ind}$ – „მან თავს შემოგივლო შენ“. კონვერსიულ პასივთან ასეთი წინადადება აიგება: „შენ შემოევლე მას“.

სრული პარადიგმა და ობიექტთა I და II პირების სუბიექტურ III პირთან კომბინაციები განხილული გვაქვს 2013 წლის მონოგრაფიაში (გვ.გვ. 69-71).

O^{ind} S	1	2	1^p	2^p	O_1^d
1		+		+	
2		+			
1^p					
2^p				+	

№ 2

¹ თავი აქ უდრის თავები მრავლობითი რიცხვის ფორმას; შდრ. ძვ. ქართ. „თქვენ თავნი შემნირეთ მე“ და პას. „თქვენ შემენირეთ მე“ (უფრო გვიანდელი ფორმებია ძვ. ქართულში შემენირეთ და შემენირეთ).

№ 2 სქემაში პირუცველია O_1^d – პირდაპირი ობიექტი I პირში და მხოლოდით რიცხვში.

რეალიზებული კომბინაციები:

- (1) $S_1O_2^{ind}O_1^d$ – მე შენ შეგნირე თავი ~ კონვ. პას. შეგენირე
- (2) $S_1O_2^{indp}O_1^d$ – მე თქვენ შეგნირეთ თავი ~ შეგენირეთ
- (3) $S_2O_2^{ind}O_1^d$ – შენ შენ თავს შემნირე მე ~ შეგენირე
- (4) $S_2^pO_2^{indp}O_1^d$ – თქვენ თქვენ თავს შემნირეთ მე ~ შეგენირეთ.

თუ №1 და №2 სქემაში რეალიზებულ პირთაკომბინაციებს დავალაგებთ სუბიექტთა იდენტური რომლობისა და რიცხვის მიხედვით, მივიღებთ შემდეგ წყვილებს.

- (1) №1 : $S_1O_2^dO_1^{ind}$ – შე გ ნ ი რ ე ჩემ თავს ~ შემენირე
 №2 : $S_1O_2^{ind}O_1^d$ – შე ე გ ნ ი რ ე თავი ~ შეგენირე
- (2) №1 : $S_1O_2^{dp}O_1^{ind}$ – შეგნირეთ ჩემ თავს ~ შემენირეთ
 №2 : $S_1O_2^{indp}O_1^d$ – შეგნირეთ თავი ~ შეგენირეთ
- (3) №1 : $S_2O_2^dO_1^{ind}$ – თავი შემნირე ~ შემენირე
 №2 : $S_2O_2^{ind}O_1^d$ – შენ თავს შემნირე ~ შეგენირე
- (4) №1 $S_2^pO_2^{dp}O_1^{ind}$ – თქვენ თავი (=თავები) შემნირეთ ~ შემენირეთ
 №2 $S_2^pO_2^{indp}O_1^d$ – თქვენ თავს (=თავებს) შემნირეთ ~ შეგენირეთ

როგორც ვხედავთ, სქემებში ფორმები დამთხვეულია გამოხატულებით, მაგრამ გრამატიკულად ისინი განსხვავდებიან: ობიექტთა მ- და გ- პრეფიქსები ერთ კომბინაციაში რომ პირდაპირ ობიექტს გამოხატავენ, მეორეში ირიბს გამოხატავენ. გრამატიკული განსხვავება კარგად გამოჩნდა კონვერსიული პასივებით.

აქტივში ფორმათა დამთხვევა მოხდა იმიტომ, რომ პირდაპირ და ირიბ ობიექტებს I და II პირებში საერთო ნიშნები აქვთ: I პირში – მ- პრეფიქსი, II პირში – გ- პრეფიქსი.

აქტივებში -თ სუფიქსი II პირის სუბიექტის სიმრავლეს გამოხატავს („თქვენ თქვენი თავი შემნირეთ“; „თქვენ თქვენს თავს შემნირეთ“) ან ობიექტის სიმრავლეს, როცა სუბიექტი მხო-

ლობით რიცხვშია („მე შეგნირეთ ჩემ თავს“ და „მე შეგნირეთ თავი“...). ამ ორი სქემის მიხედვით კომბინაციებში ვერსად შევხვდებით სუბიექტურ I პირს მრავლობით რიცხვში (S_1^P), რადგან პირუცველი ობიექტები (O_1^{ind} და O_1^d) ორივე სქემაში მხოლოდ ერთ რიცხვშია წარმოდგენილი.

აქ არ წარმოვადგინეთ სქემები, რომლებშიც პირუცველი იქნებოდა O_1^{dp} ან O_1^{indp} ; ასევე არ განვიხილეთ სქემები, რომლებშიც I პირის ობიექტთა ადგილს დაიკავებდნენ II პირის ობიექტები, რადგან თეორიულად ახალს არაფერს მოგვცემდნენ, თუმცა მათი, როგორც პარადიგმის წევრების, პრაქტიკული მნიშვნელობა უდავოა.

განხილული ორი სქემის მიხედვით კი შეიძლება დავასკვნათ:

(1) სუბიექტი და მასზე მიბმული ობიექტი („თავი“, „თავსა“) უთუოდ იდენტური რომლობისა და რიცხვის უნდა იყოს იმ სამპირიან აქტივებში, რომლებშიც პირუცველია I და II პირის რომელიმე ობიექტი; (2) I ან II პირში პირცვალებადობიექტებიან სამპირიან აქტივებში საერთო რომლობის ობიექტები არ რეალიზდებიან; (3) ამ ტიპის აქტივებში კომბინაციაში ვერ შედის იდენტური რომლობის სამივე პირი (S , O^d , O^{ind}).

Issues of Georgian language System

Summary

Inversion of Personal Markers in Georgian Verb

The paper deals with several issues among which the inversion of the verb persons is the most important. According to this theory it takes place when an actant having the meaning of a subject (a real subject) is represented with the objective marker in the verb form while an actant having a meaning of an object (a real object) has a subjective marker. It caused syntactic rules different (opposite) from the morphology in the works of the researchers studying the inversion and new terms were produced – a subject of an inersive verb, an object of an inersive verb.

In the works by N. Marr and Am. Chikobava two groups of inersive verbs are distinguished: the first group unites static verbs (the mediopassive and the static passive) and the second group – the forms of Series III of the active verb paradigm known as the resultatives.

In General, the verbs considered as inersive have the nature of the perfect tense: they express the result of a past action in the present or the result of a past action in the future of the past. Expressing the perfect tense is a common characteristic of the inersive verbs, e.g. *hqvavs* (He has...), *uqvavs* (He loves...), *ukvirs* (He wonders...), *hgonia* (He thinks...), *hburavs* (He wears...), *aušenebia* (He has built...), *ixilavs* (He has seen...), *dauceria* (He has written...) etc.

The basis of the theory of the inversion is an inverse reflection of a logical relation between actants in the above-mentioned verb forms.

What is opposed to logical is illogical. Naturally, this was followed by the violation of a consequence principle in the description of the Georgian language system and it was reflected in the analysis of non-inersive verb forms, in particular, using one and the same marker to mark an agent and a patient was considered to be unjustifiable, e.g. *v-s-ṭanṭav* (I suffer him), *v-iṭanṭvi* (I am suffered). The prefix *v-* is a marker of an agent in the active (*v-s-ṭanṭav*) but it

represents a patient as a subject in the passive (*v-iṭanṣvi*) that was considered to be abnormal. There is the similar opposition in the forms with the prefix *m-*. In the form *m-sṣis* (*He punishes me*) *m-* expresses a patient but in the form *da-m-isṣia* (*I have punished smb.*) the same *m-* indicates an agent (Arn. Chikobava).

The theory of inversion is based on the category of voice according to which a subject is an active actant and other actants (a patient and a benefact) are objects.

Even in 1920 A. Shanidze partially separated himself from the inversion theory by N. Marr. He did not consider the verbs of the first group to be inersive (A. Shanidze, 1920, §34 and Collected Works, II, 1981, 512) and that's why the issue of a subject and an object with these predicates is still controversial: *sṣuls mas is* (*He hates him*) – according to the inversion theory in this sentence an agent is *mas*, the one who acts, who hates someone while A. Shanidze thought that an agent is an actant in the nominative case (*is*) – the reason of the action.

A. Shanidze considered that only the Series III forms of the paradigm of the actives were inersive as an actant in the dative case is always an agent of an action express by a verb and therefore it is a subject, e.g. *mas auṣenebia saxli* (*He has built a house*), *mas uxilavs mta* (*He has seen a mountain*) etc. while an actant in the nominative case is an object of an inersive verb (*mas auṣenebia saxli*; *mas uxilavs mta*). In this case there is a complete agreement with the inversion theory by N. Marr.

*
* *

We think that the distribution of the personal markers in the verbal forms is based on the category of causation according to which an initiator of an action is a subject and the rest of the actants are objects.

In the Georgian language there are two types of initiators. The first one is the Initiator – when an object is an agent while a subject is an initiator of an action for which in the primary and the secondary causatives the initiative of a subject is marked by the special affixes.

With the initiative of a subject in the primary causatives a performer of an action is a direct object, e.g. *açuxebis is mas* (He worries about it) where a person *mas* is the one who worries about something and the initiator of this action is a person *is*. In this regard a definition of the form *maçira* (He made me cry) in the dictionary by Sulkhan-Saba Orbeliani is noteworthy: *maçira – çirili maknevina*. The direct object (O_1^d) cries and the initiator is a subject (S_3) that is expressed by the prefix *a-* that follows the personal marker (*m-a-çira*); the prefix *m-* expresses a direct object and the suffix *-a* expresses a subject (*m-a-çir-a*).

The situation is similar in the secondary causatives but in this case a performer of an action is an indirect object (*açerinebis is mas çerils* "He makes him write a letter") and an initiator of an action is a subject (*açerinebis is mas çerils* "He makes him write a letter"). The causation is expressed by the prefix *u-* and the suffix *-in* (*a-çer-in-ebis*). The dictionary by Sulkhan-Saba Orbeliani gives an interesting definition for this case too: *maçlevina – zleva maknevina*. Three persons are involved in the action *maçlevina man me is* (He made me do it) where *man* is a subject that makes an actant *me* (O_1^{ind}) do something.

The second type of initiators is an initiator-executor when a subject acts without other's influence, e.g. *xatavs* (He paints...), *çers* (He writes...), *ksavs* (He Knits...) etc. In the sentence *is xatavs surats* (He is painting a picture) it is clear that the subject *is* is acting voluntarily and that is why we call it an initiator-executor.

In order to make sure that being an initiator has a decisive role in turning an actant into a subject we represent the passive forms of the secondary causatives: *moekvlevina is mas* (He killed him by chance), *ecemina is mas* (He beat him by chance), *daecagvrina is mas* (He bullied him by chance)... *is* is an object in all cases but he is an initiator of these actions and gets the subjective markers (*ecemin-a is mas*, cf. *v-ecemine me^{*} mas* etc.)

Our goal is to describe a Georgian verb without the inversion in order to follow the principle of consequence in the description of a system – for all the verbs a subject and an object/objects should be

* The subjective marker changed because of the change of an initiator.

distinguished according to the common rule that is conditioned by the Georgian language system itself.

In the verbs of the first group – in the mediopassives and the static passives such as *mčams* (I believe...), *miqvars* (I love...), *mzuls* (I hate...), *mgonia* (I think...), *hkidia* (He wears...) etc. in which two actants are presented in a certain condition. One of them creates such a condition while the other feels it, e.g. *me mzuls is* (I hate him) – *is* causes the hatred and *მე* feels the hatred. Their roles are different as one is a creator of an action (*is*) and the other is a receiver of an action (*me*); the creator is an initiator or a subject while the receiver-performer of an action is an indirect object and has no share in causing an action and is the only bearer of the condition.

Since Old Georgian the static verbs have followed the same rules of marking persons. An actant that creates a situation is in the nominative case, has a subjective marker in a verb and relevant affixes in the plural form (-*t* for I and II persons, -*an* for III person).

I *v-h-gav (me mas) – v-h-gav-t čuen mas/mat* “I look like him – We look like him/them”

II *h-gav (šen mas) – h-gav-t tkven mas/mat* “You look like him – You look like him/them”

III *h-gav-s (igi mas) – h-gvan-an igini mas/mat* “He looks like him – They look like him/them”

In the sentence *šen masa h-gav, igi šen g-gav-s, tkven anatobt mta da barad* (You look like him and he looks like you. You shine everywhere) the actants *šen* and *igi* create a situation of similarity and accordingly they get a subjective marker in the verbal form. In the form *h-gav* (II) one *h-* lacks because of phonemic reason (**h-h-gav* > *h-gav*). Among the two suffixes *ჰ-* one expressed the subjective second person while the other expressed the indirect objective third person.

In the examples *makv-s* (old Geo. *maku-s*) *me is* and *mgav-s me is* (I have it) *is* creates the condition of having something and accordingly it is marked by the subjective suffix -*s*. According to the subjective structure *me v-h-gav mas/mat* (He/They have me) and *čuen v-h-gav-t mas/mat* (He/They have us) are the forms of the first person. *me* and *čuen* create the situation.

The situation is similar in the static passives. In the example *v-h-gonie me mas mat* *me* creates the situation and gets the subjective marker. In modern Georgian the mediopassives and the static passives have additional auxiliary verb for marking I and II persons, e.g. *v-h-ga(v)-v a r t čven mas/mat, v-h-goni-v a r me mas/mat* etc.

*
* *

As for Series III forms of the actives, first of all, they do not follow the model of form changing of Series I and II of their paradigm but they follow the one of the first group of verbs which we have discussed above.

The reason of the change of the model of form changing of Series III of the paradigm of the active is the internal commonality with the static verbs – being the perfect.

Series III forms of the actives are based on the result like static verbs. The situation is similar even in the respect that among two actants of the active (*me čerili damiçeria* “As it seems I have written a letter”) the verb form is produced on the basis of the actant (*čerili*) in the nominative case. Its role is so important that bringing the second member, the performer of an action, in the form completely depends on the result, e.g. *me turme čerili damiçeria* (As it seems I have written a letter). Involving *მე* in the sentence is conditioned by the result. If not the result (*čerili*), it would be impossible to bring *მე* in the action (*damiçeria*). That is why the result (*čerili*) is given the role of a subject and the relevant marker in the verbal form – the suffixes *-a* or *-s* (*damiçeri-a, minaxav-s* etc.).

It was easy for the static model to get into the paradigm of the active due to adding those preverbs that the static verbs do not require. The preverbs make an action dynamic as they express the direction of an action in the space, e.g. *uçeria* (stat.) – *dauçeriu* (dyn.): *mas rveulši leksi uçeria* (He has written a poem in a notebook), cf.: *mas rveulši leksi čauçeriu* (He has written down a poem in a notebook).

As for the common affixes of an agent and a patient (*v-s-taŋžav, v-iŋaŋžvi*) it is conditioned by the language system. A subject of the active, as a person, is completely eliminated in the converse passive the agent of which is presented as the one who willingly performs an

action and thus he becomes an initiator-executor and therefore gets the subjective marker in the verbal form.

Verb Groups of Medium Voice

The verbs of the medium voice express a condition and it is logical that they cannot add preverbs that express the direction of an action in the space in the dynamic verbs.

The active and the passive are converse forms that are grammatically different but semantically identical. The subject of the active is expressed by the agentive object in the passive that is rarely presented in the sentence but is always supposed with the form of the passive (*aṭrialebs is mas* (act.) "He turns it round". *ṭrialeba is mi s mier* (pass.) "It is turned round by him". *mi s mier* (by him) is an agentive object).

The medioactives do not convert with the dynamic verbs. The primary verbs such as *çers* (He writes...), *xaṭavs* (He paints...), *ilis* (He peels...) etc. are not accompanied by the medioactives at all.

The forms of the primary causatives are produced by transmitting the mediums, e.g. *ṭrialebs* (It turns round) – *aṭrialebs* (He turns it round), *çixs* (He worries) – *açixs* (It worries him), *çevs* (He is lying) – *açevs* (He is lying him) etc.

The mediums, as the verbs expressing a condition, do not have the category of aspect and even the other categories are not presented completely; the conjugation is defective or specific. According to the relations with the preverbs and the defectiveness of the screeve derivation the paper gives the verb groups of the medium voice and their conjugation.

With the preverbs in rare cases the mediums change-over to the conjugation model of the dynamic verbs but retain the essential features of the medium.

Conversed Passives of Primary Causatives with the Prefix *i-* and the Suffix *-d*

Conversed passives of primary causatives have both suffixated and prefixated forms being conditioned by (non-)vocalization of basic

morphemes in active forms: the conversed passives of vocalized primary causatives are formed by means of the suffix *-d*, the conversed passives of non-vocalized ones by means of the prefix *i-*. Formation of passives with different patterns is due to the phonemic reason; it is associated with the syllabification rules: the suffix *-d*, following non-vocalized roots in the forms of the conversed passives of causatives devoid of the prefix *a-*, would yield in an unnatural consonant clusters in verb-initial positions (*a-nt-eb-s* - **nt-d-eba*, *a-γ-eb-s* > **γ-d-eba...*), overcome by means of transferring to the *i-*prefixed pattern of passives (*i-nt-eba*, *i-γ-eba...*) thus removing the phonemic incompatibility in syllable (*in-te-ba*, *i-ye-ba...*). A phonemic explanation is found for the ending by the anaptyctic vowel *i* the 1st and 2nd person singular of the Aorist of *-d*-suffixated passives in Old and Contemporary Georgian (*davberdi*, *daberdi*, *gavḡtdi*, *gaḡeldi...*).

The paper discusses instances of parallel usage of passives and substitution of one pattern by another for the sake of transference to the common one: in Standard Georgian, plural formation of the Series II forms of prefixedated passives has transferred to formation of unmarked and *d*-suffixated passives. The opposite occurred in the Tushian dialect where unmarked and *d*-suffixated passives in the plural of Series II transfer to the formation pattern of prefixedated passives.

Whenever needed, language replaces patterns in other instances as well being due to certain reasons and in accordance with rules.

A Person-Unchangeable Object of I or II Persons in the Three-Personal Active Verbs

An indirect object changes its person in the three-personal active verbs while a direct object does not change it. In the language there are such active verbs that may include a direct object that changes a parson next to which a person of an indirect object becomes unchangeable. According to the context such verbs can have a direct or an indirect object that does not change a person.

In the scientific literature a person-unchangeable object is presented just in the third person. The paper also gives such forms

where a person-unchangeable object is in the first or the second persons that can be a direct or an indirect object according to the context. This is represented in two exemplary schemes №1 and №2 in parallel:

- (1) №1 : $S_1 O_2^d O_1^{ind}$
 №2 : $S_1 O_2^{ind} O_1^d$ etc. (See the main text).

In our schemes the combinations of the identical personality of a subject and any object (direct or indirect) in the first or the second persons ($S_1 O_1^d O_2^{ind}$, $S_1 O_1^{ind} O_2^d$...) are allowed that is possible by putting the pronoun *tavi* in the place of an object, e.g. *šen tavi momačone me* (You made me like you) ~ pass. *šen momečone me* (I liked you). In this case *tavi* is a direct object in the second person (O_2^d) that becomes clear with the help of the passive voice: *šen momečone me*. The subject of the passive *šen* replicates an actant of the active *tavi* (O_2^d). In the passive it is impossible to put another person (the first or the third) in its place.

In the verb form the reflexive pronoun *tavi* is attached to a subject and carries its personality and number. The combination of the different composition is impossible.

Apart from the said two schemes the other two schemes can be produced using the combination of these persons. The person-unchangeable O_1^{ind} of the scheme №1 will be replaced by O_1^{indp} in the scheme №3 while the person-unchangeable O_1^d of the scheme №2 will be replaced by O_1^{dp} in the scheme №4.

In conclusion, the following provisions are presented: (1) A subject and an object attached to it (*tavi*, *tavsa*) should have the identical personality and number in the three-personal active verbs in which any object of the first and the second persons is person-unchangeable. (2) The objects of one and the same person are not realized in the three-personal active verbs with the person-changeable objects in the first or the second persons. (3) In this type of the active verbs all the three persons of the identical personality (S , O^d , O^{ind}) cannot be included in a combination.

ლიტერატურა

ვეფხისტყაოსანი – შოთა რუსთაველი, ვეფხის ტყაოსანი, 1951 (ვარიანტებზე მითითება 1966 წ. მიხედვით; შემოკლებით – ვ. ტ.).

ანტონ პირველი, 1977 – ანტონ პირველი, ქართული გრამატიკა, 1977, თბილისი.

ე. ბაბუნაშვილი, 1970 – ე. ბაბუნაშვილი, ანტონ პირველი და ქართული გრამატიკის საკითხები, თბ., 1970.

თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, 1965 – თ. გამყრელიძე, გ. მაჭავარიანი, სონანტთა სისტემა და აბლაუტი ქართველურ ენებში, 1965, თბილისი.

კ. დონდუა, 1967 – К. Дондуа, О двух суффиксах множественности в грузинском; კ. დონდუა, რჩეული ნაშრომები, I, 1967.

ი. იმნაიშვილი, 1957 – ი. იმნაიშვილი, სახელთა ბრუნება და ბრუნვათა ფუნქციები ძველ ქართულში, თბ., 1957.

ბ. მარი, 1925 – Н. Я. Марр, Грамматика древнегрузинского языка, Л., 1925.

ბ. ნათაძე, 1955 – ბ. ნათაძე, მესამე სერიის დრო-კილოთა წარმოებისათვის, იკე, VII, 1955.

ლ. ნოზაძე, 1974 – ლ. ნოზაძე, მედიაქტივ ზმნათა წარმოების ზოგი საკითხი ქართულში, იკე, 1974.

სულხან-საბა ორბელიანი, 1949 – სულხან-საბა ორბელიანი, სიტყვის კონა ქართული, თბ., 1949.

თ. უთურგაიძე, 1976 – თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, 1976.

თ. უთურგაიძე, 2002 – თ. უთურგაიძე, გრამატიკული კატეგორიებისა და მათი ურთიერთმიმართებისათვის ქართულ ზმნაში, 2002.

თ. უთურგაიძე, 2009 – თ. უთურგაიძე, ქართული ენის დონეთა ძირითადი მახასიათებლების ურთიერთშემოქმედებისათვის გლობალურ ენობრივ სისტემაში, 2009.

თ. უთურგაიძე, 2013 – თ. უთურგაიძე, ქართული ენის ისტორიული გრამატიკის მორფონოლოგიური და მორფოსინტაქსური ასპექტები, 2013.

თ. უთურგაიძე, 2015 – თ. უთურგაიძე, /ხ-/ (resp. /ჰ-/) პრეფიქსი ი- პრეფიქსიან პასივებში, გელათის მეცნიერებათა აკადემიის ჟურნალი, 3-4, 2015.

ჰ. ფოგტი, 1961 – ჰანს ფოგტი, ქართული ენის ფონემატური სტრუქტურა, თბ., 1961.

ა. შანიძე, 1918 – ა. შანიძე, მცა ნაწილაკი ძველ ქართული, თხზულებანი, II, თბ., 1981.

ა. შანიძე, 1919 – ა. შანიძე, ნასახელარი ზმნები ქართულში, თხზულებანი, II, თბ., 1981.

ა. შანიძე, 1943 – ა. შანიძე, აქტივი და პასივი ერთურობის მიმართ მრავალპირიანი ზმნის ჩვენებით; ა. შანიძე, თხზულებანი, II, თბ., 1981.

ა. შანიძე, 1961 – ა. შანიძე, გრამატიკული სუბიექტი ზოგიერთ გარდაუვალ ზმნასთან ქართულში, თხზულებანი, II, თბ., 1981.

ა. შანიძე, 1973 – ა. შანიძე, ქართული ენის გრამატიკის საფუძვლები, თბ., 1973.

ა. შანიძე, 1984 – ა. შანიძე, თხზულებანი, I, ტექსტები, თბ., 1984.

ა. შანიძე, 2009 – ა. შანიძე, ხევსურული პოეზია, თბ., 2009.

არნ. ჩიქობავა, 1928 – არნ. ჩიქობავა, მარტივი წინადადების პრობლემა ქართულში, I, ქვემდებარე დამატების საკითხი ძველ ქართულში; ციტირება მეორე გამოცემისა (1968) და შრომები I, თბ., 2010-ის მიხედვით.

არნ. ჩიქობავა, 2008 – არნ. ჩიქობავა, ქართული ენის ზოგადი დახასიათება, ქეგლი, I, თბ., 2008.

დ. ჩუბინაშვილი, 1855 – Д. Чубинов, Краткая грамматика грузинского языка, СПб, 1855.

დი ენ ჰოლისკი, 2000 – დი ენ ჰოლისკი, ასპექტი და ქართული მედიალური ზმნები, თბ., 2000.

სარჩევი

წინასიტყვაობა	5
პირის ნიშანთა „ინვერსია“ ქართულ ზმნაში	8
აქტანტთა მრავლობითი რიცხვის მარკირება დინამიკურ ზმნებში	18
პირთა მრავლობითი რიცხვის მარკირება სტატიკურ ზმნებში ..	24
პირის ნიშნებს განკარგავს კაუზაციის კატეგორია	37
III სერიის პერფექტული ფორმები	50
პირთა მარკირება აქტივთა III სერიის მწკრივებში	53
სინტაქსური მექანიზმისთვის პირმიმართ აქტანტებსა და ზმნა-შემასმენელს შორის	55
ორპირიანი აქტიური ზმნა-შემასმენლის ურთიერთობა ქვემ- დებარესთან და პირდაპირ დამატებასთან	56
სამპირიანი ზმნა-შემასმენლის ურთიერთობა პირდაპირ და ირიბ დამატებებთან	58
საშუალი გვარის ზმნები, I – მედიოაქტივები	61
მედიოაქტივთა უღლება	67
ორპირიან მედიოაქტივთა უღლება	72
მორფონოლოგიური პროცესებისათვის სტატიკურ და დინამიკურ ზმნათა უღლებაში	81
პირველად კაუზატივთა კონვერსიული პასივები ი- პრე- ფიქსიტა და -დ სუფიქსით	87
პირუცველელი I ან II პირის ობიექტები სამპირიან აქტივებში ...	96
Issues of Georgian language System	109
ლიტერატურა	117